

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ İDARİ YAPILANMASINDA GENÇ
SANCAĞI (XVI.-XIX. YÜZYIL)**

Hazırlayan

Fırat ATAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Bingöl-2020

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ İDARİ YAPILANMASINDA GENÇ
SANCAĞI (XVI.-XIX. YÜZYIL)

Hazırlayan

Fırat ATAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Bingöl-2020

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	IV
TEZ KABUL VE ONAY	V
ÖNSÖZ	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR	XI
TABLO LİSTESİ.....	XIII
HARİTALAR LİSTESİ.....	XIV
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	XV
GİRİŞ	1
GENÇ ADININ KAYNAĞI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ.....	1
1. GENÇ ADININ KAYNAĞI	1
2. İLÇENİN COĞRAFİ KONUMU VE ÖZELLİKLERİ	2
3. TARİH ÖNCESİ DÖNEMLERDE GENÇ İLÇESİ.....	4
4. TARİHİ DÖNEMLERDE GENÇ İLÇESİ.....	5
I. BÖLÜM.....	15
OSMANLI DEVLETİN'DE SANCAK YÖNETİMİ VE GENÇ SANCAĞI	15
(16.-19. YÜZYIL).....	15
1. OSMANLI DEVLETİ'NDE SANCAK YÖNETİMİ.....	15
1.1. SANCAĞIN İDARİ YAPISI	18
1.2. SANCAK ÇEŞİTLERİ (YÖNETİM BİÇİMLERİNE GÖRE)	20
1.3. BİRİNCİ GRUP SANCAKLAR: KLASİK OSMANLI SANCAKLARI.....	21
1.4. İKİNCİ GRUP SANCAKLAR: YURTLUK VE OCAKLIK SANCAKLAR	21
1.5. ÜÇÜNCÜ GRUP SANCAKLAR: HÜKÜMET SANCAKLARI.....	23
1.6. SANCAK GÖREVLİLERİ (ÜNVAN VE GÖREVLERİ).....	24
1.6.1. <i>Sancağ Beyi (Mir-i Liva)</i>	24
1.6.2. <i>Alaybeyi (Mir-i Alay/Miralay)</i>	26
1.6.3. <i>Mütesellim</i>	26
1.6.4. <i>Mutasarrıf</i>	27
1.6.5. <i>Çeribaşı (Ser-asker)</i>	27

1.6.6. Subaşı	28
1.6.7. Kale Görevlileri.....	28
1.6.8. Kadı	29
1.6.9. Kadı Naibleri.....	30
1.6.10. Muhzırbaşı.....	30
1.6.11. Muhtesib (İhtisab Ağası- İhtisab Emini)	30
1.7. GENÇ SANCAĞI	31
1.7.1. Genç Sancağının İdarî Statüsü ve Süveydi Beyleri	31
1.7.2. Süveydi Beyleri ve Hançuk Sancağı	35
1.7.3. Genç Sancağında Hüküm Sürmüş Yönetici ve Beyler	38
1.7.4. Sancağın İdarî Statüsünün Değişmesi (Mutasarrıflığa Dönüşmesi).....	41
II. BÖLÜM	49
2. YERLEŞME VE NÜFUS	49
2.1. Yerleşme	49
2.1.1. Genç Sancağının Coğrafi Sınırları.....	49
2.1.2. Genç Bölgesindeki Yer İsimlerinin Kökenleri:.....	49
2.1.3. Genç'e Bağlı Köyler ve Mezralar	51
2.1.4. Ziktê (Zikti/Zektî).....	55
2.1.5. Tavz (Tabs/Tavsi)	60
2.1.6. Şeftalu-Şeyvdalı (Şeyh-Evdalı/Şah-Avlan):	62
2.1.7. Yahkik/Yehkig (Yehkig-i Ulya ve Sufla):	63
2.1.8. Mıstan ve Botyan:.....	66
2.1.9. Yayla (Warê-i Merg/Warêymerg).....	67
2.1.10. Kavar (Kavar).....	68
2.1.11. Sivan (Servi/Serwé/Sirbé).....	69
2.2. NÜFUS (DEMOGRAFİK YAPI)	74
2.2.1. 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Genç Bölgesinin Nüfusu	77
2.2.2. XIX. Yüzyılda Genç Sancağı'nın Nüfusu.....	82
III. BÖLÜM.....	124
3. SOSYAL YAPI, EĞİTİM-ÖĞRETİM VE İKSADÎ DURUM	124
3.1. TOPLUMSAL YAPI VE GAYR-I MÜSLİMLER.....	124
3.2. TOPLUMSAL DÜZENİ BOZAN OLAYLAR (TALORİ HADİSESİ)	131
3.3. DİNÎ HAYAT	133
3.4. EĞİTİM-ÖĞRETİM DURUMU	142

3.5. GENÇ'TE İKTİSADÎ DURUM (EKONOMİK YAPI)	151
IV. BÖLÜM.....	159
MİMARÎ YAPILAR (TARİHÎ VE KÜLTÜREL MİRAS)	159
4.1. GENÇ (KALEKÖY) KALESİ	159
4.2. GENÇ (KALEKÖY) CAMİİ	161
4.3. GENÇ ARDUŞİN (ARDUŞEN) CAMİİ.....	162
4.4. GENÇ KÜMBETİ (AŞAĞI KÜMBET).....	162
4.5. KUBA KÜMBETİ	163
4.6. KRAL KIZI KALESİ	165
4.7. SEBETERİAS KALESİ.....	165
4.8. DIZ/DIZD KALESİ (SİVAN)	167
4.9. SOSUN KALESİ (SİVAN)	168
4.10. SERVİ MADEN KÖŞKÜ (SİVAN).....	169
4.11. GÜZELDERE (GAZ) KÖYÜ MEZAR TAŞLARI	170
4.12. ZAĞ MAĞARALARI.....	170
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	171
MATERYÂL, METOD VE LİTERATÜR ÖZETİ	175
1. MATERYÂL.....	175
2. METOD	175
3. LİTERATÜR ÖZETİ.....	176
KAYNAKÇA.....	177
EKLER	191
ÖZ GEÇMİŞ.....	296

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**Osmanlı Devleti İdari Yapılanmasında Genç Sancağı (XVI.-XIX. Yüzyıl)**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu belirtirim. Tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

14/ 08 / 2020

İmza

Fırat ATAN

TEZ KABUL VE ONAY

Fırat ATAN tarafından hazırlanan “*Osmanlı Devleti İdarî Yapılanmasında Genç Sancağı (XVI.-XIX. Yüzyıl)*” başlıklı bu çalışma, 14.08.2020 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Tarih Anabilim Dalı*’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 2020 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Yaşar BAŞ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Tarih ilmi, insanın geçmişini yansıtan ve aydınlatan bir aynadır. Geçmişe nazar edildiği vakit orada meydana gelen hadisat ve maceralar, insan için hem kıymetli hem de ibret alınması gereken mahiyettedir. Tarih ilmi ile meşgul olmanın kıymeti ve önemini *Ravzat el-Safa* adlı eserin müellifi, *Muhammed bin Han-şah bin Mahmud* şöyle ifade etmiştir:

- 1- *İnsanları tanımak ve bilinmeyen konuları öğrenmekten duyulan zevk.*
- 2- *Tarih sayesinde; gerçek ve doğru ile yalanı olanı birbirinden ayırt edebilmek.*
- 3- *Tarih okumanın insana tecrübe kazandırması*
- 4- *Tarihi öğreniminin, kişinin iradesini güçlendirmesi.*
- 5- *Allah'ın mülkünü dilediğinden alıp ve dilediğine vermekteki kudretini anlamak.*

Büyük gayret ve emekler sonucu vücut bulan bu tez, genel tarih yerine yerel tarih çalışma merakının bir sonucu olarak vücut bulmuştur. Zira genel tarihi besleyen en önemli unsur yerel Tarihin gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bu çalışmada Genç ilçesinin seçilmesinin sebebi, tarih boyu aktif bir yerleşim yeri ve zengin bir medeniyet ve kültürel birikime sahip olmasıdır. Genç, Osmanlı devleti idaresinde sancak, mutasarrıflık ve vilayet merkezi gibi yönetim payelerine erişmiştir. Araştırmalar neticesinde Genç ilçesinin tarihi geçmiş hakkında bilimsel çalışma yapılmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma için ulaşılabilecek doğru ve sağlıklı kaynaklar oldukça sınırlıydı. Bilgi ve belgelere erişim zorluğunun sebebi, Genç yönetim merkezinin tarih boyunca değişik statülerde stratejik, coğrafi ve siyasi sebeplerle farklı şehirlere bağlanıp defalarca yer değiştirmesidir. Bu çalışmanın yerel tarihe katkı sunacağı ve gelecek nesillere ön ayak olacağı ümit edilmektedir. Böylece doğup-büyüdüğümüz topraklara ve geçmişimize karşı olan borcumuzu bir nebze de olsa ödemiş olacak ve kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Çalışmalarım esnasında yardım ve desteklerini esirgemeyen başta tez Danışmanım Doç. Dr. Yaşar BAŞ, tez yazım aşamasında büyük katkılarını gördüğüm Dr. Öğr. Üyesi Celaleddin UZUN, Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER, Öğr. Gör. Mehmet Galip KAYA, Arşiv Uzm. Abdullah DEMİR, İHA Bingöl Temsilcisi Aydın ARIK, TRT Haber Bingöl Temsilcisi Sinan ATAN, ayrıca çalışmalarım boyunca bana gösterdikleri sabır, anlayış ve öz veriden ötürü eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

14. 08. 2020

Fırat ATAN

ÖZET

Tezin Başlığı: Osmanlı Devleti İdarî Yapılanmasında Genç Sancağı (XVI.-XIX. Yüzyıl)
Tezin Yazarı: Fırat ATAN
Danışman: Doç. Dr. Yaşar BAŞ
Ana Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi
Bilim Dalı: Tarih
Kabul Tarihi:
Sayfa Sayısı: 16 (Ön kısım) + 140 (Tez) + 126 (Ekler)
<p>Genç İlçesinin Sancak merkezi statüsünden başlayarak ilçe merkezine dönüşme sürecine kadarki zamanı inceleyeceğimiz bu tezimiz, Genç'in bilinmeyen tarihî yönlerinin ve Anadolu'nun keşfedilmemiş yeni bir tarihî mirasının açığa çıkarılmasına önayak olacaktır. Aynı zamanda tarihî süreçte önemli bir yere sahip olan, fakat unutulmaya yüz tutmuş bir beldenin (Genç ilçesi) tarihî geçmişini elden geldiğince gün yüzüne çıkartabilmektir. Osmanlı idari yapısında mühim bir statüsü olan, fakat zamanla küçülerek önemsizleşmeye başlayan Genç sancağının tarihî mirasına sahip çıkmak adına böyle bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Genç ilçesinin İlk Çağlardan başlayarak, 19. yüzyıl sonlarına kadar olan tarihsel sürecine vurgu yapılmıştır.</p> <p>Konumuza başlık teşkil eden 16. yüzyıl ve sonrasındaki dönemler özel olarak irdelenmiştir. Yöntem olarak, kaynak ve arşiv taraması metoduyla elde edilen bulgular birlikte değerlendirilerek, tahlil ve tenkit süzgecinden geçirilmiş ve çalışma olgunlaştırılmıştır. Başta arşiv belgeleri olmak üzere, yazılı ve basılı kaynaklar ile görsel kaynaklardan faydalanılmıştır. Bazı kısımlarda sözlü tanıklıklara da yer verilmiştir. Faydalanılan kaynaklar metin içinde dipnot şeklinde, kaynakça bölümünde ise kaynağın künyesi verilmiştir. Haklarında yeteri kadar bilgi verilemeyen bazı alanlar da vardır. Bunun sebebi ise kaynak yetersizliğidir. Genç'in 19. yy sosyal ve kültürel yapısı ile idari yapısı hakkında geniş bilgiler verilmiştir.</p>

Son kısımda ilçenin tarihî mirası hakkında bilgiler yer almıştır.

Çalışmamız sırasında; Genç Sancağı ile alakalı olarak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Mühimme Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Tahvil Defterleri, Kâmil Kepeci Kataloğu, Ruznamçe Defterleri, Maliye Cerideler, Diyarbakır Ahkâm Defterleri, Diyarbakır Şer'iyeye Sicilleri, Bitlis Vilayet Salnameleri) gibi temel arşiv kaynaklarından faydalanılmıştır. Bununla birlikte Yök Tezler Kataloğu, Makaleler, Ansiklopediler, Dergiler, Arşiv Vesikaları, Akademik Etkinlikler (Panel, Sempozyum, Konferans, Kongre) ve konu hakkında yazılı diğer temel kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu konuda ufukumuzu olabildiğince geniş tutmaya çalıştık. Elde edilen kaynaklar taranmak suretiyle bir kaynakça oluşturulmuştur. Konuya genişlik kazandırmak amacıyla çeşitli kavramlar ve terimlerin tahlilleri yapılarak ana metin olgunlaştırılmaya çalışılmıştır.

Tezimiz dört temel bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, Genç ilçesinin coğrafi ve fiziki özelliklerinin yanı sıra tarih öncesi ve tarihî çağlardaki durumu ele alınmıştır. Yine takip eden dönemler olarak İslam hâkimiyetinden başlayarak, Anadolu'daki Türk hâkimiyeti ile çeşitli devlet ve medeniyetlerin hüküm sürdüğü dönemler incelenmiştir.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin yönetim tarzı, bu yönetim sistemin bir parçası olan sancak yönetiminden ve sancak yönetimindeki devlet görevlileri ile bunların ifa ettiği görevlerden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, Osmanlı Devleti idari yapısında Genç Sancağı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Genç Sancağının tarihî ve kültürel mirası hakkında bilgi verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Araştırmanın metodolojisi (kullanılan materyaller ve takip edilen metot) hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Sancak, Vilayet, Genç, Dara-Hini.

ABSTRACT

Title of the Thesis: Genç sandjak in the Governing Structure of the Ottoman Empire (Between XVI and XIX centuries)
Author: Fırat ATAN
Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Yaşar BAŞ
Department: History
Sub-field: History of Modern Times
Date: 14.01.2020
Number of Paper: 15 (Front Pages) + 132 (Thesis) + 106 (Appendices)
<p>This thesis, which will examine the time from Genç District's known as a sandjak centre to the process of its turning into a district centre, will lead to revealing the unknown historical aspects of Genç and an unexplored new historical heritage of Anatolia. It is also able to reveal, as much as possible, the historical background of Genç district, which has an important place in the historical process, but which has been forgotten. Such a work was needed to protect the historical heritage of the Genç Sandjak, which had a significant status in the Ottoman administrative structure, but began to shrink and become insignificant. In this thesis, the historical adventure of Genç district from the early ages until the late 19th century has been emphasized. Particularly, the 16th century and its post-period, which constitutes the title of our subject, has been examined in a special way. As a method, the findings obtained from the source scanning method were evaluated together and they were passed through analysis and criticism filter and the study was matured. Written, printed, visual resources and particularly archive documents were used. In some parts, oral testimonies were also included because of insufficient resources. Extensive information has been given about the social, cultural and administrative structure of Genç district. In the last part, information about the historical heritage of the district has been given. In this study, it was benefited from main archival resources such as</p>

the Ottoman Archives of the Prime Ministry (Ammunition Registers, Employer Registers from Finance, Bond Registers, Catalogue of Kamil Kepeci, Agenda Records, Financial Reports, Judgement Records of Diyarbakır, Court Records of Diyarbakır, and Annuals of Bitlis Province). Higher Education Council's Thesis Catalogue, various articles, encyclopaedias, journals, archive documents, academic activities (Panel, symposium, conference, congress) and basic sources were also used during the study. Field of the study was kept as wide as possible within this regard. A bibliography was created by scanning the available resources. In order to expand the subject, various concepts and terms were analysed and the main text was tried to be matured.

The thesis consists of four basic chapters.

In the introduction; The geographical and physical characteristics of Genç district as well as the history of Genç district in prehistoric and historical ages were discussed. In the following periods, starting from the Islamic rule, the Turkish domination in Anatolia and the reigns of various states and civilizations were examined.

In the second part; In the administrative structure of the Ottoman Empire, the Genç District was discussed in various aspects.

In the third section; some information was given about the historical and cultural heritage of Genç.

In the fourth section; Information was given about the methodology of the research (the materials used and the method followed).

Key Words: Ottoman Empire, Sandjak, Province, Genç, Dara-Hini

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez çalışması
a.g.ç.	Adı geçen çalışma
bkz.	Bakınız
v.b.	ve benzeri/ve bunun gibi
v.s.	ve sair
y.y.	Yüzyıl
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
M.	Miladi (Takvim)
H.	Hicri (Takvim)
C.	Cilt
S.	Sultan
S.	Sayı
s.	Sayfa
Sh.	Sahife
M.	Metre
D.	Doğu
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ç.	Çeviri
Çev.	Çeviren
Müd.	Müdür, Müdüriyeti
ND.	Nüfus Defteri

TD.	Tahrir Defteri
MAD.	Maliye Defter
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.	Dahiliye
DH.İ.UM.EK.	Dahiliye Nezareti Umumi Evrak Kalemi
DH.ŞFR.	Dahiliye Şifre Kalemi
DH.MKT	Dahiliye Mektubi Kalemi
BOA. Ş.D.	Şuray-ı Devlet
BOA. DUİT.	Dosya Usulü İradeler Tahriratı
DH.V.İ.U.M.	Dahiliye Vekaleti Vilayet İdaresi Umum Müdüriyeti
T SMA E.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak
BDA DFE RZ. D.	Başbakanlık Devlet Arşivi
BOA İ. TAL.	İradeler Talimat
BOA, İ. HUS.	İradeler Hususi
BOA, DH. TMIK. S.	Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Muamelat
H z.	Hazret-i
Osm.	Osmanlı
Örn.	Örneğin
Devl.	Devleti
S.	Sayı
Öğr.	Öğrenci
MEB.	Milli Eğitim Bakanlığı

TABLO LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo.1. Genç, Çapakçur ve Hançuk Beylerinin Gelir Durumları.	35
Tablo.2. Genç Sancağında Görev Yapan Mutasarrıflar	45-47
Tablo.3. Darahini Karyesinde Yeni Bir Nahiye Teşkili.	48-50
Tablo.4. Osm. Mebusan Meclisi Etnik Köken Dağılımı	64-65
Tablo.5. 1893'ten Sonra Genç Sancağında Görev Yapan Ermeni Görevlilerden Bazıları	
Tablo.6. 1550 Tarihli Çapakçu Livası Tahrir Defterinde Genç Darahiniye Rabt Olunacak Köyler.	76-77
Tablo.7. 1893 Tarihli Bitlis Vilayeti Nüfus Sayımında Genç Sancağı. 1550 Yılında Genç: Nahiyeler ve köyler ve Nüfus	79
Tablo.8. 1896 Yılı Nahiyelerin Müslim-Gayrimüslim Nüfus Miktarı	80
Tablo.9. Genç Sancağı Nüfus Dağılımı	80
Tablo.10. 1905-1906 Bitlis Vilayeti Nüfus Sayımında Genç	81
Tablo.11. 1914 Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti Genç Sancağı Nüfusu.	82
Tablo.12. Kamus-ul-Alam'da Genç Sancağı Nüfus Durumu	82
Tablo.13. Bazı Sancaklardaki Nüfusun Etnik Dağılımı (1899)	83
Tablo.14. Genç'te Dinî Eğitim Kurumları Medreseler:1902-1905	87
Tablo.15. Bazı Vilayet ve Sancaklarda Dinî Nüfus Oranı	92
Tablo.16. Genç Sancağı, Kaza ve Nahiyelerde Okul Mevcudu (1899)	96

Tablo.17. Genç sancağında Köy Dağılım Tablosu	99
Tablo.18. Mayevskiye Göre Genç Sancağında Bazı Köylerin İsimleri	100
Tablo.19. Mayevskiye Geçen Köylerin Türkçe ve Zazaca İsimleri	102
Tablo.20. Zikte Nahiyesi Köyleri ve Bağlı Mezralar	105
Tablo.21. Tavz Köyleri ve Bağlı Mezralar	108
Tablo.22. Yehkik Köyleri ve Bağlı Mezralar	113
Tablo.23. Mıstan ve Botyan Köyleri ve Bağlı Mezralar	114
Tablo.24. Yayla (Waremerg) Köyleri ve Bağlı Mezralar	115
Tablo.25. Kavar Köyleri ve Bağlı Mezralar	116
Tablo.26. Sivan Köyleri ve Bağlı Mezralar	120

HARİTALAR LİSTESİ

<u>Harita No</u>	<u>Sayfa No</u>
Harita.1. Genç Sancağı İdari sınırları	225
Harita.2. Bitlis-Diyarbakır Vilayetleri Karayolları Haritası.	226
Harita.3. Bingöl İli Haritası (Türkçe ve Zazaca)	227
Harita.4. Genç İlçesi ve Köyleri Haritası.	228
Harita.5. Bingöl İli ve İlçeleri Siyasi Haritası	229

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

<u>Fotoğraf No</u>	<u>Sayfa No</u>
Fotoğraf-1: Genç Kaleköy Süleyman Bey Camii	235
Fotoğraf-2: Süleyman Bey Camii Giriş Kapısı	236
Fotoğraf-3: Süleyman Bey Camii Kitabesi	237
Fotoğraf-4: Genç Kaleköy Tarihî Zindan Kalıntısı	238
Fotoğraf-5: Kaleköy Tarihî Mektebin Bir Parçası	239
Fotoğraf-6: Genç Kaleköy Camii Haziresinden Bir Mezar Kitabesi	240
Fotoğraf-7: Genç Kaleköy Süleyman Bey Camii Haziresinden Bir Mezar Kitabesi	241
Fotoğraf-8: Genç Kaleköy Mektebi Harabelerinden Bir kesit	242
Fotoğraf-9: Genç Kaleköy Kalesi Aşağıdan Görünümü	243
Fotoğraf-10: Genç Kalesi Surları ve Kale Köyünden Bir Görünüm	244
Fotoğraf-11: Genç Kale Köyü, Kaleden Panoramik Görünüm.	245
Fotoğraf-12: Genç Kalesinden Murat Nehri Havzasının Görünümü	246
Fotoğraf-13: Genç Kuba Kümbeti (Sürekli Köyü) Batıdan cephesinden Görünüm	247
Fotoğraf-14: Genç Kuba Kümbeti (Sürekli Köyü) Doğudan Görünüm	248
Fotoğraf-15: Genç Aşağı Kümbet Ön Cephe ve Giriş Kapısı	249
Fotoğraf-16: Genç Aşağı Kümbet Arka Cepheden Görünümü	250

Fotoğraf-17: Genç Kral Kızı Kalesi Harabeleri	251
Fotoğraf-18: Genç Sebeterias (Kral Oğlu) Kalesi Harabeleri	252
Fotoğraf-19: Genç Sebeterias (Kral Oğlu) Kalesi Sur Kalıntıları.	253
Fotoğraf-20: Genç Zağ Mağaraları Cepheden Görünümü	254
Fotoğraf-21: Genç Zağ Mağaraları İç Kısım Dinlenme Odaları	255
Fotoğraf-22: Servi (Sivan) Dızd Kalesi	256
Fotoğraf-23: Sivan Gözertepe (Avnik) Maden Köşkü Genel Görünüm.	257
Fotoğraf-24: Sivan Kaledibi Köyü Kalesi	258
Fotoğraf-27: Elâzığ-Genç Demiryolu Güzergâhı İnşaat Çalışmaları ve Genç Tren Garından Görüntüler	259
Fotoğraf-33: Tarihi Genç-Bingöl Karayolu Köprüsü (1951)	260
Fotoğraf-35: Murat Nehri Üzerinde Kayıkla Taşımacılık	261
Fotoğraf-36: Genç İlçesinden Muhtelif Görüntüler	262
Fotoğraf-37: Genç ilçesinden Muhtelif Görüntüler	263

GİRİŞ

GENÇ ADININ KAYNAĞI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

1. Genç Adının Kaynağı

Genç (Dara-hini) isminin tarihçesi veya kaynağı ile alakalı çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan iki hikâye halk arasında en yaygın olanlarıdır. Birinci hikâye/rivayet şöyledir: Sürüsünü gezdiren bir çoban, güzel bir gölgeliğe sahip, altında soğuk ve ferahlatıcı bir kaynak (su) olan bir mevkiye gelir, sürüsüyle birlikte zaman zaman burada istirahate çekilir. Bu mevkiden sürekli övgüyle bahsetmesi sonucu mevki şöhret bularak sembolü olan ağaç ve çeşmeye atfen “*Daré-hêni*” veya “*Dara-hini*” adıyla meşhur olup, bu isimle anılmaya başlanmıştır.

İkinci hikâye/rivayete göre Pers kralı Darius (Dara) Anadolu seferi esnasında ordusuyla birlikte bugünkü Genç (Dara-hini) denilen mevkide bir mola verir. Tatlı ve güzel suyu, ferahlatıcı havası, gür ormanlıklarından hoşnut kalan Darius, burada yaşamaya karar verir. Çok sevdiği kızının adına, ilçe merkezinin bir buçuk kilometre doğusunda bir kale yaptırır. Darius tarafından yaptırılan bu kalenin adına “Kral-Kızı Kalesi” denilmiştir.¹ Bu kale ile şehrin güvenliği sağlanmıştır. Buna istinaden buraya “Daranın çeşmesi” anlamında “Dara-Hini” adı verilmiştir.²

Cumhuriyet dönemi’nde ilçenin adı Genç olarak değiştirilmiştir. Adının Genç olması, yeni yerleşim yeri olduğu anlamına gelmemelidir. Her ne kadar adı Genç olsada, kadim bir tarihî mirasa sahiptir. Ermeni asıllı ünlü filolog (dil bilimci) Sevan Nişanyan, Genç isminin etimolojik (dilsel köken) tahlilini şu şekilde yapmaktadır: Genç; ilçe (Genç-Bingöl) Darahini: 1928 Kaza. Daréyeni: Zazaca, Zaza yerleşimi. Kelimenin kökeni bir İranî dilden gelmiştir. Pehlevi dilinde “*Gömü*” anlamına gelen “*Ganc*” Genc (1928 Kaza). Ermenicede: Kants veya Gantz “hazine/gömü” anlamlarına gelmektedir. İlçeye adını veren tarihî Genc (Ginc) kasabası (Solhan-Kaleköy) hâlen metruktur. İranî dillerin konuşulduğu coğrafyalarda bu kelime, yer adı olarak sıkça kullanılmıştır.³

¹ *Bingöl İl Yıllığı*, (1995).

² <https://bingol.ktb.gov.tr/TR-91583/genc-ilcesinin-tarihcesi.html>, Erişim Tarih, 12.05.2020.

³ <https://www.nisanyanmap.com/?y=GEN%C3%87&lv=&t=&u=1&ua=5>, Erişim Tarihi, 05.08.2019.

2. İlçenin Coğrafi Konumu ve Özellikleri

Genç ilçesi, günümüzde Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alan Bingöl iline bağlı bir ilçedir. İlçe, Murat Nehri vadisinde kurulmuş olup, Murat Nehri ilçeyi bir uçtan bir uca dolandıktan sonra, Elâzığ ili sınırlarında Keban Barajı gölüne dökülür. İlçe merkezi nehir boyunca uzanan düz bir ovalık olup, etrafı sıradağlarla çevrilidir. Sınır uzunluğu 194 km'dir. Başlıca akarsuyu Murat Nehri'dir. İlçenin doğusundan akan Lediz Çayı ile batısından akan Küpar Çayı ilçe merkezinin doğal sınırını çizerek Murat Nehri'ne dökülür. Deniz seviyesinden yüksekliği 1125 m'dir. Yüzölçümü 1646 km² dir. Kuzeyinde Bingöl il merkezi yer almaktadır. Murat Nehri il merkeziyle olan sınırını belirlemiştir. Güneyde Diyarbakır ili, Doğuda Solhan ilçesi, Batıda Elâzığ (Palu ve Arıcak) ile çevrilidir. İlçe merkezi Murat Nehri kıyısında kurulmuş ve yükseklik olarak 1125 m rakıma sahiptir. En yüksek noktası olan Çötele (Çotla) dağı 2940 m yüksekliğindedir. Doğusunda Akçakara ile batısında Akdağ Dağı diğer önemli yükseltilerdir.⁴

İklimi: İlçede karasal iklim hâkim olup, denizden uzaklık ve yükseltinin fazla olmasından dolayı sıcaklık farkı belirgin olarak fazladır. İlkbahar ve sonbaharda bol yağış alan ilçenin, en soğuk ayları ocak ve şubat aylarıdır. İlçeden geçen Murat Nehri'nin etkisiyle kış mevsimi daha soğuk geçmektedir. Yazın ise sıcaklık değerleri çevre ilçelere göre daha yüksektir.⁵

Yeryüzü Şekilleri: Genç ilçe merkezi, Murat Nehri'nin verimli alüvyonlarından oluşan Genç Ovası'nın kıyısında ve düz bir alanda kurulmuş olup 1125 m rakıma (yükseltiye) sahiptir. İlçenin güneyi Güney-Doğu Toros dağlarının bir uzantısı olan Genç Dağlarıyla çevrilidir. Kuzeyinde Murat Nehri vardır. İlçenin kırsalı ve diğer bölgeleri yine çok engebeli ve dağlık vir yapıya sahiptir. Bundan dolayı tarımsal faaliyetler kısıtlı ve oldukça dar bir alanda yapılmaktadır. Engebeli araziden dolayı, yaygın olarak hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır.⁶

Dağları: Genç ilçesinin arazi yapısı genellikle yüksek ve engebeli dağlardan oluşmuştur. Bu dağlık yapının en yüksek noktası, Akçakara (Çotla-2940 m) dağıdır.

⁴ Hasbi Soylu, *Bingöl İli Turizm Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul, 2004, s. 3.

⁵ Soylu, *a.g.e.*, s. 4.

⁶ Soylu, *a.g.e.*, s. 5.

Diğer önemli yükseltisi batısındaki Akdağ'dır. Bölge genel itibariyle engebeli ve yüksek dağlık alanlardan oluşmaktadır.⁷

Ovaları: Genç ilçesinin en önemli ovası, Murat Nehri kıyısı boyunca uzanan ve çok geniş bir alanı kaplayan Genç Ovası'dır. Aynı şekilde Murat Vadisi boyunca ovanın devamı olarak irili ufaklı geniş düzlükler ve tarımsal alanlar mevcuttur.

Akarsuları: İlçenin en önemli Akarsuyu Murat Nehri'dir. Fırat Nehri'nin en büyük kolu olan bu nehir Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesi yakınlarında doğar, Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir kısmını dolandıktan sonra Genç ilçe merkezini boydan boya geçer ve Palu ilçesi sınırları içinde Keban Barajı'na dökülür.⁸ Murat Nehri, Solhan ilçe sınırlarından itibaren Genç-Palu ekseninde süzülerek akar. Bununla birlikte şehrin önemli su kaynakları olarak sayılabilecek, Murat Nehri'ni besleyen irili ufaklı bazı çaylar vardır. En önemlileri Vahkin Çayı, Ledız Çayı, Küpar Çayı ile Kusfer Çaylarıdır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Murat Nehri ile alakalı güzel bir hikâye anlatmaktadır. Şöyleki: Mığdisi (Makdisi-Ermeni) tarihî kaynaklarında bahs edildiği üzere, büyük İskender'in (İskender-i Zülkarneyn) başında çibana benzer iki yara çıkar. Hekimlerinin çare bulamadığı derdini iyileştirebilmek için Ab-1 Hayatın peşine düşer. Basra'dan başlayarak ne kadar meşhur kaynak ve su var ise hepsinden içer. Fakat bir türlü şifa bulamaz. Gele gele ta Genç yakınlarından geçen Murat Nehrine ulaşır. Bu tatlı sudan içtikten sonra yaralarının iyileştiğini görür. Bundan memnun kalan İskender, Hemen hekimlerine haber salıp, bu suyun Ab-1 Hayat suyu olabileceğini belirterek, "Ne-Çapak-Çur" der. Mığdisi (Ermeni) dilinde "Çapak-çur" cennet suyu anlamına gelmektedir. Gerçekten de Murat Nehri Ab-1 Hayattır. Hikâyede Genç isminden bahsedildiği halde, olayın Çapak-çur'la ilişkilendirilmesi bu iki yerleşim yerinin bazı kaynaklarda aynı coğrafyayı işaret edecek şekilde birbiriyle aynı anda zikredilmesinden kaynaklanabilir. Bazı İlk Çağ ve Orta Çağ kaynaklarında Çapak-çur olarak tarif edilen yer bugünkü Genç ilçesinin coğrafi tanımına uymaktadır⁹

Bitki Örtüsü: Genç'in etrafı geniş ormanlıklarla kaplıdır. İlçenin ormanlık alanı yaklaşık olarak %50 civarındadır. İlçe merkezinin Güney-Doğu ve Güney-Batı

⁷ Soylu, *a.g.e.*, s. 17.

⁸ Soylu, *a.g.e.*, s. 31-46.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 4. Kitap, Çev. S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 178-180.

kesimleri am ormanlıyılı kaplı olup, kırsal kesimleri ise geniş meşelik ve çalılık alanlardan oluşmaktadır. Genç ilçesi ve köyleri, Bingöl coğrafyasının diğer yerlerine göre yoğun ormanlık alanlara sahiptir. Bingöl ilinde görülen doğal bitki örtüsü ve orman örtüsü, başta iklim olmak üzere fiziki coğrafyanın etkisiyle şekillenmiştir. 2300-2400 m yüksekliğe kadar olan bütün kesimler, doğal orman sınırları içerisinde yer almaktadır.¹⁰

3. Tarih Öncesi Dönemlerde Genç İlçesi

Tarih öncesi dönemler yazının icadından önceki dönemlerdir. Yazılı kaynakların yokluğu nedeniyle bu dönemlere ait bilgiler, yapılan arkeolojik kazılardan çıkarılan buluntulardan elde edilmiştir. M.Ö. 3000 yıllarında Mezopotamya medeniyetlerinden Sümerlerin yazıyı icad etmesiyle tarihî çağlar başlamıştır. Genç yöresi hakkında Eski Çağlara (Tarih Öncesi dönem) ait fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Çünkü bölge genelinde hâlâ arkeolojik olarak gerçek anlamda bir yüzey veya kazı çalışması yapılmamıştır. Veli Sevin başkanlığında yapılan yüzey araştırması, Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelini kapsayan bir araştırmadır. Genç yöresi bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu iklim özellikleri bakımından, tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan yerleşiminin izlerini barındırdırmaktadır.

Genç ve civarında asıl yerleşim izleri Neolitik (Yeni Taş-Cilalı Taş) dönemde görülmüştür. Bu dönemde Çapakçur ve Genç civarlarında toplanan Obsidyen (doğal cam taşı) dolayısıyla bölgede yerleşimin başladığı tahmin edilmektedir. Bu bölgeden toplanan Obsidyenler, başta Anadolu'nun diğer bölgeleri olmak üzere, Mezopotamya ve Suriye taraflarına gönderilirdi. Sonraki evrelerde Kafkasya ve kuzey bölgelerden gelen göçebe kavimler, Malatya, Elâzığ ve Bingöl yörelerine yoğun olarak yerleşmişlerdir. İskân açısından Bingöl-Genç yöresi asıl olarak bu dönemden sonra ön plana çıkmıştır. Tarihî dönemlere ait en önemli yerleşim yerleri İncesu (Dere-i Nazik) Höyüğü, Cankutaran Tepe Höyüğü, Samantepe ve Murat (Nörik) Höyüğü'dür. Bu höyüklerden elde edilen bulgularda, önemli yerleşim alanları izlerine rastlanmıştır. Bölgeye asıl yerleşim M.Ö. 3500'lerde Hurriler ve akabinde Mitannilerle başlamıştır. Hurri yerleşimiyle bölge,

¹⁰ Vedat, Avcı, Fatma Esen, Kemal Kıranşan, "Bingöl İli'nin Fiziki Coğrafya Özellikleri", *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, Bingöl, 2018, s. 10-23.

toplumsal ve ekonomik açıdan büyük bir canlılık kazanmıştır. Hurriler, seramik, süs eşyaları, çeşitli silah ve av malzemeleri üretiminde ileri tekniklere sahiptiler. Daha sonra bölge Mitanni hâkimiyetine girmiştir. M.Ö. 2000 yıllarına kadar bölgeye hâkim olan Mitanniler, Asur ve Hitit saldırıları sonucu yıkılmış ve önce Asurlar sonra da Hititlerin hâkimiyetine girmişlerdir.

4. Tarihî Dönemlerde Genç İlçesi

Hititler Dönemi: Hurri hâkimiyetinin sona ermesinden sonra, Bingöl ve Genç bölgesi Mitanni hâkimiyetine girmiştir. Ancak Asur ve Hitit saldırıları sonucu bölge Hitithâkimiyetine geçmiştir. Hitit Kralı I. Murşilli zamanında bölgedeki Hitit hâkimiyeti güçlendi. Mezopotamya kültürüyle tanışan Hititler bu yüksek medeniyeti Anadolu'ya taşımak istediler. Kral Şupiliuma Dönemi'nde Mitanni hâkimiyetinde olan Bingöl-Elâzığ-Malatya yöresi Hititlerin eline geçmiştir. Hititler bu bölgeye "İşuva" adını vermiştir. Elâzığ, Bingöl ve Muş bölgesini (İşuva) Hititler yerli prenslerle idare etti. M.Ö.1200'lere kadar bölge Hititlerde kalmıştır. Daha sonra Asya üzerinden gelen Aryani kavimlerinin istilaları sonucu bölgedeki hâkimiyetlerini kaybettiler.¹¹

Urartular Dönemi: Hurriler ve Mitannilerin yıkılmasından sonra, Hurrilerin devamı olmasa da onlara yakın özellikler gösteren Urartular, Van Gölü civarlarında küçük topluluklar hâlinde yaşamaktaydı. Hurri kökenli yöneticilerin öncülüğünde teşkilatlanarak Ön Asya'da yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıktı. Asurlulara karşı ciddi bir rakip olan Urartular, kazandıkları zaferler sonrası Doğu Anadolu'yu ele geçirdi. Kısa zamanda Anadolu, Suriye ve Kafkasya'ya kadar uzanan geniş topraklara sahip bir imparatorluk hâline geldi. Ancak Asur saldırılarının hâlen sürmesi, Urartuların Van Gölü çevresi dışında daha güvenli ve korunaklı alanlar aramalarına sebep oldu. Urartular ve Asurlular Bingöl-Genç civarlarına "Tumme" ülkesi adını vermiştir. Tumme ülkesinin sınırları Tatvan, Malazgirt, Muş, Diyarbakır, Genç, Bingöl ve Palu'ya kadar uzanmıştı. Urartu kaynaklarına göre "Zağhua" adlı bir yerde Kral III. Sardur tarafından dikilmiş bir yazıttan bahsedilmiştir.¹² Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yer alan Kırhi, Hubuşkia ve Tumme (Diyarbakır)

¹¹ Veli Sevin; "Malatya-Elâzığ-Bingöl İlleri Yüzey Araştırması-1985", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, s. 280-283.

¹² Sırrı Tiryaki, *Bingöl'ün Eskiçağ Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008, s. 46-50.

şehrinin kuzey taraflarındaki ‘‘*Daiaeni*’’¹³ topraklarıdır. Madencilik alanında İlk Çağ’ın en gelişmiş medeniyeti olan Urartular, Kral Menua Dönemi’nde Genç bölgesinde bulunan zengin demir yatakları dolayısıyla bölgeye özel koruma planları uygulamıştır. Bu amaçla Genç merkezinde *Sebeterias* adında bir kale inşa ettiler. Bu kalenin yapısından ve konumundan, bir şehirleşme belirtisinden ziyade bölgeye hâkim tepelerden bölgeyi koruyacak ve gözetleyecek bir güvenlik kulesi şeklinde yapıldığı sonucuna varılabilir. Genç’in Murat Vadisi’nde stratejik bir konumda bulunması, önemini daha da arttırmıştır. Urartular, Genç ve çevresine özel önem vermişlerdir. Hatta ‘‘Sebeteria ülkesi’’ nin devamı olarak adlandırılan batıdaki Palu Kalesi de bu kapsamda inşa edilmiştir. Genç ve Palu arasındaki bölgeye ‘‘Sebeteria’’ veya ‘‘Şbeteria’’ ülkesi denilmiştir. Bu kale yapılan birçok araştırmada Urartu kralı Menua dönemi’ne ait Palu Urartu Yazıtı’nda geçen Şebeteria kentiyle özdeşleştirilmiştir.¹⁴ Palu Kaya Yazıtı’nda; ‘‘Tanrı Haldinin silahlarıyla sefere çıktığı, Şebeteria kenti ülkesini, Huzana kentini ve Şupani kentini ele geçirdiği ve Hatti ülkesine kadar gittiği, Şebeteira kentinde tanrı haldi için bir tapınak inşa ettiği anlatılmaktadır. Son zamanlarda Şebeteria kentini Palu Kalesi’yle özdeşleştirme çabaları, yapılan tespit ve çalışmalarla çelişmektedir. Sebeteria olarak geçen bölge, pek çok araştırma sonucunda olduğu gibi, büyük ihtimalle Genç ilçesi civarlarıdır. Palu ilçesinin de buraya komşu olması bazı hükümlerin karışmasına sebep olabilir. Sebeteria belki de Genç’ten Palu’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyanın adıdır. Bu yöre ekonomik, askeri ve stratejik açıdan Urartular için büyük bir öneme sahiptir.¹⁵

Medler Dönemi: M.Ö.2000 yıllarında Genç ve çevresine Med İmparatorluğu hâkim olmuştur. İlk başlarda Asur ve Urartu varlığı sebebiyle Doğu Anadolu’ya yayılmakta güçlük çeken Medler, Keyaksares Dönemi’nde güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Medler bir imparatorluk hâline gelmiştir. Keyaksares, kısa sürede başta Urartu ülkesi olmak üzere, batı Anadolu’da Lidya sınırlarına kadar topraklarını genişletti. Genç ve çevresi de bu dönemde Med İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmiştir. Medler Murat Nehri havzasına (Bingöl-Elâzığ-Genç civarları) ‘‘Kalde’’ adını vermiştir. Fakat Medler ele geçirdikleri bölgeleri feodal beyliklere, küçük

¹³Diyarbakır’ın kuzeyi olarak adlandırılan ‘‘*Daiâeni*’’ bölgesi, bugün Diyarbakır’ın kuzeyinde bulunan Genç ilçesinin eski ismi ‘‘Dara-heni’’ sözcüğüne fonetik olarak çok benzemektedir.

¹⁴Tiryaki, *a.g.t.*, s. 46.

¹⁵Serkan Erdoğan, *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M.Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli-Bingöl Bölgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 193-194.

birimlere ayırıp yönetmiştir. Bu durum Medlerin sağlam bir otorite kuramamalarına, kısa sürede bu bölgelerdeki güçlerinin azalarak yıkılmalarına sebep olmuştur.¹⁶

Persler Dönemi: Persler, yüzyıllarca Medlerin hâkimiyetinde yaşamıştır. Medlerle aynı soydan gelmiş olup aynı medeniyetin temsilcileridir. Pers İmparatorluğu gerek sahip olduğu topraklar gerek askeri güç bakımından tarihin gördüğü en büyük imparatorluklardandır¹⁷ Özellikle I. Kyhros (Keyhüsrev) Dönemi, eşine ender rastlanan bir dönemdir. Adaletli yönetimi, hürriyetçi ve özgürlükçü yaklaşımı Kyhros'un büyük sempati kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönemin farkı; I. Khyros (Keyhüsrev) ülkesini tarihte eşine az rastlanan bir şekilde genişletmiş idi. Kendisinden sonra ülke büyük karışıklıklar yaşadı. I. Dara (Darius) Dönemi'nde tekrar toparlanıp batıya yönelmişlerdir. M.Ö. 550'li yıllarda persler Bingöl, Elâziğ ve Tunceli bölgesini ele geçirmiştir. Bölgede imar ve savunma amaçlı faaliyetlerde bulunan Persler, I. Dara (Darius) zamanında Genç ilçe merkezine 1,5 kilometre mesafede hâkim bir noktada Kralkızı Kalesini inşa etmiştir. Bu kaleyle güney bölgeleri ve Murat Nehri havzasını kontrol etmiştir.¹⁸ Genç ve çevresinin M.Ö. 331 yılına kadar Perslerin hâkimiyetinde kaldığı sanılmaktadır. Bu tarihte Büyük İskender'le yapılan savaşta, Persler ağır bir darbe almıştır. Sonraki süreçlerde yapılan ıslahat ve toparlanma çabaları da sonuç vermeyince bölge Büyük İskender'in (Selefkoslar) hâkimiyetine girmiştir.¹⁹

Bir müddet sonra da bu bölgeye gelen Asya (Turani) kavimlerden (İran kökenli de olabilirler) İskit (Saka) kavimleri, bölgede hâkimiyeti sağlamışlardır.

Roma ve Bizans Dönemi: İtalya'nın başkenti Roma'da kurulan ve kısa sürede bir cihan imparatorluğu hâline gelen Roma, Büyük İskender devletinin hâkim olduğu toprakları da ele geçirerek büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Roma, bu denli büyük bir devlet hâline gelince Avrupa, Anadolu ve Mısır'a kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurdu. Kurdukları bu güçlü teşkilat aynı zamanda dünya kültür tarihine büyük bir medeniyet mirası olarak kalmıştır. Yaptıkları yazılı kanunlar, sağlam devlet teşkilatı, mimarisi ve hukuksal düzenlemeleri Roma'yı İlk Çağ'ın en özgün devleti hâline getirmiştir. M.Ö. 476 yılında devlet ikiye ayrıldığı hâlde Doğu

¹⁶ Tiryaki, *a.g.t.*, s. 58-63.

¹⁷ Tiryaki, *a.g.t.*, s. 61-62.

¹⁸ Kral Kızı Kalesi olarak adlandırılan bu kale, Genç ilçesinin Güney-Doğu tarafında yer almaktadır.

¹⁹ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s. 36-40.

Roma (Bizans) imparatorluğu ile birlikte 10. yüzyıldan fazla (yaklaşık 1100 yıl) ayakta kalmayı başarabilmiş bir medeniyettir. Tarihte bu denli güçlü bir teşkilat yapısına sahip olup bu kadar uzun süre hüküm süren bir devlete rastlanmamıştır. Avrupa’da başlayan serüven Batı Anadolu’ya kadar uzanmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi’ni Partlar ve Sasanilerle uzun süren mücadeleler ve çatışmalardan sonra ele geçirdi. Sonrasında ise devletin genişlemesi Ortadoğu ve Afrika topraklarına kadar uzanmıştır. Genç ve Çapakçur bölgesi M.Ö. 117 yılında Romalılar tarafından ele geçirilmiştir. Genç ve civarları kısa aralıklarla Roma, Part ve Sasani mücadelelerine sahne olmuş, M.Ö. 65 yıllarında kesin olarak Doğu Roma eyaletinin bir parçası olmuştur. İlk dönemlerde bölgedeki Sasani ve Part varlığı, Ermeni-Roma birliklerine ciddi bir direniş gösterip hâkimiyetlerini geciktirmiştir. Fakat daha sonra Ermeniler Roma’nın milli dini olan Hristiyanlık dinini kabul etmiştir. Böylece Roma Doğu Anadolu’yu daha rahat ele geçirerek Pers hâkimiyetine de son vermiştir. Roma asıl siyasetini Suriye ve Mısır’ın kontrolüne yoğunlaştırmıştır. Batıdaki Pergamon (Bergama) İsyanı Roma’nın doğudaki ilerleyişini uzun yıllar aksatmıştı. Partlarla olan mücadelesinden de kesin sonuç alamayan Roma, Anadolu’nun doğu eyaletlerini Pontus (Rum) Krallığı ve doğudaki komutanlarının hâkimiyetine terk etmiştir. Doğu-Batı ve Kuzey- Güney sınırlarını bu şekilde kontrol etmiştir.²⁰

Genç ve civarları bu dönemlerde genellikle yaylak olarak kullanılmış olup, Anadolu’nun Doğu-Batı ve Kuzey-Güney hattında önemli bir geçiş noktasıydı. Bu bölge her devirde büyük stratejik öneme sahipti. Özellikle Genç’te (Dara-Héni) yapılan kaleler vasıtasıyla bölgenin kontrolü ve güvenliği sağlanmıştır. Uzun süre bölgeye hâkim oldukları hâlde Anadolu’nun diğer şehirlerine nazaran bölgede Roma medeniyetine ait herhangi bir yapı ve yerleşim izi bulunmaması, Roma’nın burada yerleşik bir düzen kurmasından kaynaklanmıştır. Aslında bu durum; bölgede hâkim olan birçok medeniyet için de geçerlidir. Genç ve civarlarında Roma dönemine ait fazla bir eser olmadığı bilinmektedir.²¹

M.Ö. 476’da Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılan Roma İmparatorluğu’nun doğu kısmı, Bizans İmparatorluğu adıyla varlığını devam ettirdi. Bizans İmparatorluğu Anadolu’da 1453 İstanbul’un fethine kadar güçlü bir şekilde

²⁰ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi*, C. I, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 406-409.

²¹ Âdem Apak, “Cezire Fatihî İyaz b. Ganem”, *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi Sempozyumu*, (23 Mayıs 2014-Diyarbakır), Diyarbakır Valiliği Yayını, 2015, s. 147-149.

hâkimiyetini sürdürmüştür. Uzun yıllar Doğu Anadolu Bölgesi'nde emrindeki valiler ve vassal krallar (Ermeni ve Gürcü kralları) vasıtasıyla bölgede hükümünü tesis ettirmiştir. Genç ve civarları, Bizans'ın en güçlü dönemlerinden olan II. Basileios Dönemi'nde (M.S. 1025) Bizans hâkimiyetine geçmiştir. Bizanslılar bu bölgeye Mezopotamya eyaletine bağlı Fırat şehirleri adını vermiştir. Mezopotamya eyaletini kontrol etmek için Genç ve yöresinin de içinde bulunduğu Fırat şehirleri bölgesine özel bir önem verilmiştir. Bölgede kurulan karakollar ve askeri garnizonlar vasıtasıyla güney ve doğu sınırlarını kontrol altına almıştır. Ayrıca bu bölgede bulunan yer altı ve yer üstü zenginlik kaynaklarının da bu dönemde çıkarılıp işlendiği bilinmektedir. Sivan maden ocaklarının Bizans Devleti döneminde işletildiği ile ilgili bilgiler mevcuttur. Zamanla bölgeye olan ilgisi zayıflayan ve gücünü Balkanlar ve Akdeniz havzasına hasreden Bizans, bölgeyi valilerin idaresine terk ederek batıya doğru çekilmeye başlamıştır. Sonrasında 1040 yıllarına gelindiğinde ise Bizans için Anadolu'da Türk tehlikesi baş göstermiştir. 1071 Malazgirt Savaşı'yla da bölgede hâkimiyeti sona ermiş ve Genç civarları Türk-İslam hâkimiyeti dönemine girmiştir.²²

İslâm Hâkimiyeti Dönemi: Hz. Peygamberin vefatından sonra Dört Halîfe Döneminde de İslâm fetihleri devam etmiştir. Hz. Ebubekir Dönemi'nde başlayan İslâm fetih hareketleri kuzey bölgelerinde Irak ve Suriye sınırlarına kadar dayanmıştı. Hz. Ömer Dönemi'nde Sasani Devleti'ne son verilerek İran toprakları ele geçirilmişti. Hz. Ömer Suriye toprakları için de Halid bin Velid komutasındaki İslâm ordularını görevlendirmişti. Halid bin Velid, kısa sürede başta Şam olmak üzere Suriye topraklarını İslâm devletine katıp, kuzey bölgeler içinde Hz. Peygamber'in yakınlarında bulunmuş, ilk muhacir grup olan Habeşistan muhacirleri içinde bulunmuş, Hz. Peygamber'in sağlığındaki tüm seriyye ve gazvelerinde bulunmuş olan İyaz bin Ğanem'i (Ğanim) görevlendirilmiştir. H: 639-640 yılları arasında İyaz b. Ganem emrindeki ordularla Kuzey Suriye'ye komşu olan yerleri birer birer fethederek, bugünkü Diyarbakır ve çevresine dayanmıştır. Daha sonra kuzey taraflarında Malatya, Erzen (Erzen'ur-Rum-Erzurum) ve Bitlis civarları fethedildi. Çapakçur ve Genç bölgeleri de bu dönemde (H: 640) fethedilmiştir. İlk

²² Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Türkçe'ye Çev: Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 295-305.

dönem İslam tarihçilerinden Belazuri, “*Futuh ’ul-Buldan*” adlı eserinde Bingöl ve Genç çevresini “Erminiyye” olarak adlandırmaktadır. Yine Arap tarihçilerinden Yakut el-Hamevi, “*Mucem ’ul-Buldan*” adlı eserinde Erminiyye’yi dört bölgeye ayırmıştır. Bingöl ve Genç çevresi I. Erminiyye, bazı kaynaklar ise bu bölgeyi 4. Erminiyye olarak adlandırmıştır. Çapakçur veya Cebel-i Cur olarak bilinen yer, birçok kale ve yerleşime sahip veya bir kalenin bulunduğu bir yer olarak geçmektedir. Aslında yapılan tanımlar daha ziyade Genç ilçesini tanımlamaktadır. Çünkü bazı İslam kaynaklarında bu bölge şöyle tarif edilmiştir: Cebel-i Cur bölgesi, Diyar-ı bekir’in kuzey bölgesinde yer alan dağlık bir bölge, bir kaleden ibaret, Zulkarneyn veya Zurkleyn (Bırkleyn çayı) civarları ile Es-Sivan (Sivan/Servi) yakınlarında bulunan bir bölgedir. İyaz b. Ganem önderliğindeki İslam ordularının, Zulkarneyn Çemi ve Es-Sivan ile bu bölgelerin yakınlarındaki Cebel-i Cur kalesini sulh yoluyla feth etmiştir. Sonraki asırlarda Çapakçur ismi Bingöl il merkezi için kullanılmaya başlanmıştır.

Çapakçur ve Genç bölgeleri uzun bir süre İslam devletinin hâkimiyetinde kalmıştır. İslâm orduları bölgeyi kılıç gücünden ziyade muahedeler yoluyla fethetmiştir. Dönemin Müslüman ve Hristiyan tarihçilerinin ifade ve kaynaklarında bu bilgi yer almaktadır. Bölgede İslâm fetihlerine karşı (bir-iki küçük mukavemet hareketi hariç) bir direniş olmadığı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber ve halifeleri fetihler için görevlendirdiği komutanlarına, savaş hukukuna ve insan hak ve hürriyetlerine riayet etmeleri hususunda şiddetli tavsiye ve emirlerde bulunmuştur. İslâm’ın bu yumuşak fetih politikası fetihlerin süratle ve kolayca yayılmasına sebep olmuştur. Bölgenin kılıç zoruyla alınmadığı Hristiyan kaynaklarında bile açıkça ifade edilmiştir. Dört halife Dönemi sonrası Emeviler ve Abbasiler Döneminde de bölge yerel emirler vasıtasıyla idare edilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi ve akabinde Beylikler Dönemi’nde bölge İslâm hâkimiyetinde kalmıştır²³. Moğol istilası döneminde Genç ve Çapakçur bölgesi de Anadolu’nun diğer bölgeleri gibi büyük bir istila ve katliamlara maruz kaldı. Dönemin tanığı tarihçilerin naklettiğine göre Moğollar bu bölgede binlerce insanı katledip, yerleşim yerlerini ıssızlaştırdı. İstila

²³ Mehmet Azimli, “Klasik İslam Tarihlerine Göre Abbasilerden Osmanlılara Bingöl’un Siyasi Tarihi”, *I. Bingöl Sempozyumu (10–11 Haziran 2006)*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi Yayınları, Bingöl, 2007, s. 20-35.

sonucunda Anadolu Selçuklu Devleti zayıfladı, bölgede irili ufaklı beylik ve devletler dönemi başladı.²⁴

Beylikler ve Anadolu Türk Devletleri Dönemi'nde Genç ve Çevresi: Abbasilerin zayıflayarak gücünü kaybetmesinden sonra Genç ve Cebel-i Cur bölgesi bir müddet Abbasi yerel beylerinin eline geçmiştir. Büyük Selçuklu sultanları Alp Aslan ve Melik Şah Dönemlerinin büyük komutanlarından, Anadolu'nun fethinde büyük emekleri geçen Artuk Bey diğer Selçuklu komutanları gibi bulunduğu bölgede bağımsızlık ilan etmedi. Ancak onun ölümünden sonra oğulları tarafından Artukoğulları adıyla merkezi Hısn-ı keyfa (Hasankeyf) olan bir devlet kurdular. Bu devlet daha sonra Mardin ve Harput kollarıyla birlikte üç kola ayrılmıştır. Artuklular zamanla Doğu Anadolu'nun en büyük siyasi gücü hâline gelmiştir.

Genç ve Cebel-i Cur bölgesi 1145 yılında Artuklu Sultanı Fahreddin Kara-Arslan tarafından feth edilmiştir. Kara-Arslan bölgenin İdaresini kardeşi Arslan-Toğmuş'a bıraktı. 1157'de Necmettin Alpı ve Fahreddin Kara-Arslan arasında Cebel-i Cur'da meydana gelen savaşı Necmettin Alpı kazanmıştır. Bölgede bir müddet tek başına hüküm süren Necmettin Alpı, Artuklu–Eyyubi mücadelesi sonucunda gücünü kaybederek bölgenin Eyyübi hâkimiyetine geçmesine engel olamamıştır. Bu sırada Moğollar da hızla ilerlemeye devam ederek, adeta terör estirip, çok büyük katliamlarla halk üzerinde büyük bir korku ve dehşet havası oluşturdu. Artuklu Devleti, eski gücünde olmadığı için Moğollara karşılık veremiyordu.²⁵ Bir yandan Selçuklular, bir yandan Moğollar, bir yandan da yeni bir güç olarak beliren Karakoyunlularla olan mücadelelerinde çok yıpranıp son olarak 1409 Mardin Savaşı'yla Karakoyunlulara yenilerek yıkılış sürecine girmiştir.²⁶ Genç ve Cebel-i Cur bölgesi bir müddet Karakoyunlular ve daha sonra uzun bir müddet Akkoyunluların hâkimiyetinde kalmıştır. Genç ilçe merkezinde bulunan ve bugün harabe bir vaziyette duran iki kümbetin Akkoyunlular dönemine ait olduğu rivayet edilmektedir. Fakat etraflarındaki mezarlıklar ve kümbetlerde yapılan incelemelerde

²⁴Abdurrahman Acar, "Klasik İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Bingöl ve Çevresi", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl, 2014, s. 191.

²⁵Yusuf Baluken, "Eyyübiler Devrinde Bingöl", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Bingöl, Eylül 2007, s. 47-50.

²⁶Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 190-199.

hangi medeniyete ait oldukları ile ilgili herhangi bir yazı, resim veya sembol bulunamamıştır.²⁷

Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi: Anadolu Selçukluları, 1071 Malazgirt Savaşı sonrası temel politikalarını batı yönünde ilerleme olarak belirlemişti. Yapılan fetih stratejileri de hep bu yöndeydi. Dolayısıyla Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen göç dalgaları da Selçuklu Devleti tarafından hep batıya doğru yönlendirilmiştir. Bu durum batı Anadolu'da büyük bir nüfus yığılmasına sebep olmuştur. Selçuklu sultanları Başkent Konya'nın doğusundaki; Kayseri ve Sivas'ın doğusu ile pek ilgilenmemiştir. Bunun sebebi Bizans'ın büyük bir tehlike arz etmesiydi. Diğer bir sebebi de Doğu Anadolu'da bulunan Türk devlet ve beylikleriyle dostane ilişkileri idi. Dolayısıyla bu bölgede Selçukluların fazla bir etkinliği görülmemiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1241 yılında, Diyarbakir ve çevresi Eyyubilerden alınarak Selçuklu topraklarına dâhil edildi. Fakat bu durum uzun sürmedi. Önce Baba İshak (Babailer) İsyanı ve hemen ardından Moğol güçlerine karşı kaybedilen Köseadağ Savaşı (1243) bölgenin Selçukluların elinden çıkmasına sebep olmuştur. Bölgede Artuklu, Eyyubi, Memluk, Akkoyunlu gibi güçlü Müslüman devlet ve beyliklerin varlığı sebebiyle Selçuklular Batı Anadolu'ya daha fazla ilgi göstermiştir. Artuklular, Eyyubiler ve Memluklerin Haçlılara karşı çok başarılı ve destansı mücadeleleri de Selçukluların bu bölgede varlık göstermemelerinin başka bir sebebi olarak sayılabilir.²⁸ Anadolu'yu kasıp kavuran Moğol istilasından sonra Genç ve Cebel-i Cur Bölgesi de bu istiladan nasibini aldı. Dönemi anlatan Müslüman ve Ermeni tarihçilerinin ifadelerine göre Moğollar Cebel-i Cur ve Genç bölgesini ele geçirerek halkı kılıçtan geçirmiş ve 20.000 civarında insanın öldürüldüğü söylenmiştir. Hatta Harezmsahlardan meşhur Komutanı Celâleddin Harezmsah ile Moğol kuvvetleri arasında bugünkü Genç ilçesi sınırları dâhilinde vuku bulduğu söylenen büyük ve kanlı bir savaş meydana geldiği rivayet edilmektedir. Bu savaşta her iki tarafın da çok büyük zayıflar verdiği söylenmektedir. Savaşın geçtiği bölge, Meyyafarkin (Silvan) ilçesinin kuzeybatısı ile Genç ilçesi arasında bir yer şeklinde tanımlanmıştır.²⁹ Bahsedilen yer, Genç'in doğu tarafındaki Akçakara Dağı'nın

²⁷ Akkoyunlular mezar taşlarına genellikle koç veya koyun başlı semboller-resimler çizdikleri için sanat eserleri bu şekilde tanınmıştır. Bahsi geçen yerlerde buna benzer bir duruma rastlanmamıştır.

²⁸ Osman Turan, *a.g.e.*, s. 158-160.

²⁹ Muhammet Besir Aşan, *Elâzığ, Bingöl ve Tunceli İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 1989, s. 39.

(Çötele-Çotla Yaylası) civarları olması muhtemeldir. Zira Çotlanın arka kısımlarında Kulp ve Silvan toprakları başlamaktadır. Bölge insanların anlatımlarına göre, tarihte Moğol orduları ile Müslüman bir beylik arasında bu bölgede büyük bir savaş yaşanmıştır. Silvan'ın kuzeybatısı olarak bahsedilen bölge tam olarak Çotla Dağı civarlarına uymakta ve rivayetleri de teyid etmektedir. Moğollardan kaçan Celaleddin Harzemşah Çötele (çotla) Yaylası'nda bulunduğu bir esnada Müslüman (Kürt) bir grubun baskınına uğrayarak, çıkan çatışmada hayatını kaybetmiştir. Cenazesi Çotla'nın güney eteklerinde yer alan Silvan'a (Meyyafarkine) götürülerek bir caminin avlusundaki Eyyubi hükümdarlarının yanına defnedilmiştir.³⁰ Hatta Çotla Yaylası'nın "Kepir" tabir edilen bölgesinin eteklerinde bulunan Yiğitbaşı (Vazanan) köyünün üst kısımlarında büyük mezarlıklar bulunmaktadır. Bu mezarlıkların söz konusu savaştan kalma mezarlar oldukları rivayet edilmektedir.

Konu ile ilgili bir başka rivayet de Genç'e bağlı Sivan nahiyesinin Sarıbudak (Melekân) köyü ile alakalıdır. Bölgenin tarihî arka planı hakkında çeşitli rivayetler dillendirilmiştir. Fakat bu iddialar içerisinde bir tanesi var ki hem çok ilgi çekici hem de Türk tarihi için -eğer doğruysa- çok değerlidir. Rivayet şöyle: Melekân köyünün arkasında bulunan yüksek tepe, rivayetlere Celâleddin Harezmşah'ın kabrinin bulunduğu tepedir. Adı geçen tepeye yöre insanları tarafından da "*Kuh-i Celaldin*" (Celâleddin Tepesi) denilmektedir. Üzerinde ise büyük bir komutan veya muteber bir insana ait olduğu söylenen bir makber³¹ (kabir) bulunmaktadır. Bu makberin kime ait olduğu hakkındaki bilgilerin doğruluğu henüz teyid edilmemiştir. Fakat köy sakinleri bu mezarın tarihte nam salmış Câlâlettin adında bir komutana ait olduğunu, bahsi geçen Celaletin'in de meşhur Celâlettin Harzemşah olduğunu iddia etmektedirler. Hatta köy sakinlerinden Dr. Ali Çelik, bizzat makber bölgesine gidip incelemeler yaptığını, gözlemlerine göre bu kabrin önemli bir insana ait olduğunu ifade etmiştir.³² Bu rivayetlerin doğruluğunun teyide muhtaç olmakla beraber, yüzlerce yıldır bölge halkın içinde böyle bir kanaatin yerleşmiş olması temelsiz bir iddia olmasa gerektir. Ayrıca yukarıda bahsedilen Silvan-Genç eksenine birlikte Sivan isminin de bu olayda zikredilişi birlikte düşünüldüğünde, Celâleddin Harzemşah'ın kabrinin Genç'te bulunması olasılığını güçlendirmektedir. Çünkü

³⁰ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 69.

³¹ Makber: Toplum içinde saygın ve önemli şahsiyetlere ait olan kabir veya türbeye verilen isimdir.

³² Ali Çelik, Dr. Akademisyen, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Genç/Sivan/Melekân Köyü.

Silvan (Meyafarkin) ve Sivan (Es-Sivan) bölgeleri hem coğrafi olarak birbirlerine yakın hem de isim olarak birbirlerine benzemektedir. Rivayetlerin Silvan-Sivan ekseninde yoğunlaşması Celaleddin Harzemşah'ın kabrinin Genç'te olduğu hakkındaki iddiayı güçlendirmektedir.

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİN'DE SANCAK YÖNETİMİ VE GENÇ SANCAĞI

(16.-19. YÜZYIL)

1. Osmanlı Devleti'nde Sancak Yönetimi

Osmanlı Devleti Anadolu siyasi birliğini sağlayıp, Balkanlar ve Anadolu topraklarında otoritesini kurduktan sonra kurumsallaşma çalışmalarına ağırlık vermiştir. Devletin devamlılığını sağlayabilmek adına, kurumsal kimlik oluşturma ve devleti sağlam temeller üzerine bina etmek şarttır. Osmanlı Devleti, orta asya Türk Kültürünün kazanımlarını İslâm Medeniyetinin sunduğu muhteşem zenginliklerle birleştirmiştir. Anadolu'ya küçük bir göçebe beylik olarak gelen Osmanlı Devleti'nin bu kadar kısa zamanda büyüyerek gelişmesinin temel sebebi, sahip olduğu medeniyet değerlerinin kurumsal kimliği ve sağlam idâri yapısıdır. Bu kurumsal yapının oluşmasında Anadolu'daki eski medeniyetlerin bakiyeleri, fethedilen yerler ile komşu devlet ve beyliklerin kültürel birikimlerinin katkısı olmuştur.³³ Osmanlı Devleti'nin kurumsal ve idâri yapılanması ilk olarak Orhan Bey (1326-1359) Dönemi'nde yapılan reformlarla başlamıştır. Orhan Bey yaptığı köklü reformlarla; fetih siyasetinin yanı sıra devletin ayakta durabilmesini sağlayacak, kurumsal yapılanma sürecini de başlatmıştır.

Yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin daha güçlü bir askerî, malî, adlî ve idârî yapıya kavuşmasına kaynak teşkil etmiştir. İdârî ve diğer konularda düzenlemeler sonraki dönemlerde başa geçen padişahlar tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemlerinde yapılan adlî ve idârî düzenlemeler, devletin tekâmül sürecini büyük oranda tamamladığı bir süreç olmuştur. Sonraki yüzyıllarda yapılan yenilikler ve düzenlemelerle süreç devam etmiştir. Osmanlı idâri yapısı, otoriter ve merkeziyetçi bir özellikte olup, yetkiler tek elde toplanmıştır. Bütün yetki ve salahiyet aynı zamanda halifelik makamının temsilcisi de sayılan padişaha aittir. Padişah bu gücünü hem Devlet-i Âliye hem de din adına -fakat dine aykırı olmamak şartıyla- kullanmıştır.³⁴ Böylece yeni bir yönetim tarzı olarak adlandırılabilir bir

³³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, (1300-1600), İstanbul, 2016, s. 61-82.

³⁴ Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 118.

sentez, Türk-İslam yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Bu yeni yönetim modelinde güç ve yetki mutlak olarak tek bir hânedanın elinde toplanmıştır. Yönetim farklı otoritelere paylaştırılmayıp, önceki Türk-İslam devletlerinden farklı olarak güçlü bir merkezi idare sistemi tesis edilmiştir. Bunun neticesinde devlet idâresinde güçlü bir istikrar ve kalıcı bir otoritenin oluşması sağlanmıştır. Ancak 17. yy. dan sonra otorite ve yönetim merkezden taşraya kaymış, devlet taşra yöneticileriyle bazı zamanlarda baş edemez duruma gelmiştir.³⁵ Ortadoğu toplumlarının yüzlerce yıllık devlet geleneğinin bir yansıması olan, otoritenin bir elde toplanması, padişahın sınırsız yetkilerle donatılması, dokunulmazlığı ve sorgulanmazlığı sonucunu doğurmuştur. Padişah mülkün sahibidir. Kanun ve kararlarda son kertede daima son söz onundur. Padişah otoritesi mutlaktır. Bu anlayış temelini İslâm dinindeki Hilâfet anlayışından almaktadır. Çünkü İslâm devlet anlayışına göre halife Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi hatta gölgesidir. Halife yetkilerini, Allah adına adâlet ve emniyeti tesis etmek için kullanır. Osmanlı padişahlarının Abbasi halifeleriyle bir kan bağı bulunmamasına rağmen bu yetkiyi ve unvanı siyasi amaçlı olarak kullanmışlardır. Padişah otoritesinin temel kaynağı İslam hukuk sistemi olan Şer'i Hukuk'tur. Bu durum yönetimde istikrarı sağlamlaştırdığı gibi, yetki karmaşasından kaynaklanan kargaşa ve belirsizlik durumunu ortadan kaldırmıştır.³⁶ Hukuk sisteminin bir diğer kaynağı da eski Türk gelenek ve toplumsal kurallarından oluşan örfi hukuk'tur. Örfi hukuktada, Şer'i hukukta olduğu gibi güç ve otorite mutlak olarak padişaha aittir. Padişah başkanlığında toplanan ve bugünkü bakanlar kurulunun işlevini gören *Divan-ı Hümayun* devletin en yüksek karar organıdır. Devletin yönetimle ilgili kuralları, ekseriyetle Örfi Hukuk sistemine göre işletilirdi. Mahkemelerde ve amme hukukunda ise Şer'i Hukuk kuralları geçerliydi. Osmanlı Devleti'nde yönetim merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılırdı. Merkezde padişah, taşrada ise padişah tarafından atanan ve kendisine bağlı yerel yöneticiler bulunuyordu. Devletin Taşra örgütlenmesinin 3 temel gerekçesi vardır:

a) *Düzenli ve Sağlıklı Vergi Toplamak*: Vergilendirme ve vergileri düzenli toplayabilmek, devlet hâkimiyetinin temel göstergelerinden birisidir. Devlet için hayati derecede önem taşıyan vergilerin, ekonomik, toplumsal ve malî açıdan önemi

³⁵ Feridun Emecen, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), C. 33, İstanbul, 2007, s. 487.

³⁶ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 43.

ve değeri vardır. Taşrada devlet adına vergi toplama yetkisiyle yetkilendirilen yöneticiler, bu görevlerini yaparken devlet adına, devlet eliyle ve devletin gücüne dayanarak yerine getirirlerdi. Toplanan vergilerle çeşitli kamu hizmetleri deruhte edilirdi. Aynı zamanda yerel idarenin ihtiyaçları da bu vergilerden karşılanmaktaydı.

b) *Savaş İçin Askeri Güç Temin Etmek*: Devlet için lazım olan en temel unsurların başında askeri güç gelmektedir. Devletin idâmesi ve bekası için güçlü bir askeri kuvvete sahip olmak gereklidir. Taşra yönetimlerinde asker toplama ve askeri besleme görevi, taşrada devlet otoritesinin temsilcisi olan valilere (beylerbeyi) aittir. Valilerin hem topladıkları askerleri eğitmek hem de savaş zamanında emrindeki bu askerlerle merkez ordusuna katılmak gibi bir sorumlulukları vardı.

c) *Asayiş ve Huzuru Sağlamak*: Taşra görevlilerinin (valilerin) temel görevi, devletin gücünü en iyi şekilde temsil etmek ve en ücra köşelere kadar devlet otoritesini yaymaktır. Devlet için önemli sorunlardan biri olan iç güvenlik ve asayiş sorununun çözülmesi, en başta gelen konulardandı. Devletin 15. yy. daki ihtişamlı gücü ve otoritesi 16. yy.dan sonra başlayan iç isyanlar ve asayişsizlik olaylarının bastırılması için sürekli yeni arayışlar ve yeni yöntemler denenmiştir. 16. yy. da büyük bir toplumsal kargaşaya ve soruna sebep olmuştur. Avrupada yaşanan gelişmelere ayak uydurulamayınca, Osmanlı idari ve malî yapısını derinden etkileyen sonuçlar ortaya çıkmıştır.³⁷

Devlet mevcut durumu iyileştirmek adına çeşitli ıslahat ve yenilik hareketlerine girişmiştir. Devlet bünyesinde yapılan ilk reform ve ıslahat düzenlemeleri hep asayişsizliği bastırma amaçlı olarak yapılan askeri ıslahatlardır. Osmanlı Devleti'nde İlk kez Lâle Devrinde (1718-1730) başlayan ve III. Selim (1789-1807) ile devam eden ıslahatlar (Nizam-ı Cedid yenilikleri), daha ziyade askeri alanda yapılan düzenlemelerdi. Askeri alandaki bu düzenlemelerden sonra idari anlamda ilk farklı düzenlemeleri ihtiva eden metin 1808 yılında yayımlanan *Sened-i ittifak'tır*. (1808)³⁸

Hemen sonrasında *Tanzimat Fermanı'yla* (1839) padişahın mutlak otoritesi biraz daha sınırlandırılıp, kanun gücünün üstünlüğü kabul edilmiştir. Dinî hak ve hürriyetler konusunda geniş düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat Fermanında diğer

³⁷ Ahmet Apan, *Türkiye'de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2014, s. 62-65.

³⁸ Niyazi, a.g.e., s. 118-119.

düzenlemelerden farklı olarak Azınlıklar için ilk kez yönetime katılma hakkı tanınmıştır. Eyaletlerde büyük meclis, sancaklarda ise küçük meclisler açılmıştır. Azınlıklar bu meclislerde yer almak suretiyle yönetime katılma hakkını almıştır. Tanzimat bütün eksik ve kusurlarına rağmen, Türk modernleşmesi temelinin bu dönemde atıldığı söylenebilir.³⁹ İdari anlamda ilk geniş çaplı düzenlemeler Tanzimat Dönemi'nde yapılmıştır. Yeni düzene göre ülkede mülki taksimat yeniden yapılandırılarak, ülke eyaletler ve livalara (sancak) ayrılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde Avrupa, Asya ve Afrikada yekünü otuzbeş eyalet bulunuyordu. Yine bunun devamı olarak Osmanlı'nın Rumeli (Avrupa) topraklarında onbeş Eyalet kırkiki Sancak (Liva), Anadolu topraklarında onyediyedi Eyalet seksenüç Sancak, Afrika'da ise üç Eyalet ve onyediyedi Sancağı bulunuyordu. Bu durumda yönetim birimleri olarak Osmanlı sınırları içerisinde otuzbeş Eyalet, yüz kırk iki Sancak, bin üçyüz yirmi adet Kaza idaresi mevcut idi.⁴⁰ Yönetimde modernleşme ve yenileşme sürecinin diğer aşamaları olan Islahat Fermanı (1856) ve akabinde I. ve II. Meşrutiyet (1876-1908) Dönemlerinde idari düzenlemelere devam edilmiştir. Aslında toplumsal bir sözleşme niteliğinde olan Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde ilk defa merkezi otorite gücünden feragat edilerek hariçten başka bir otorenin varlığı ve meşruluğu kabul edilmiştir. Yapılan bu sözleşmede mutlak gücü elinde bulunduran padişah ve Ayânlar⁴¹ arasında imzalanan bu metinde toplumsal hayatı düzenleyen bazı normlar ve yeni bazı kanuni hak ve yükümlülüklerden bahsedilmiştir. Buldukları bölgelerde merkezi yönetime karşı bir güç olarak ortaya çıkan yerel yönetici beyler (Ayânlar) bu süreçte merkezi yönetime karşı güçlerini ve yetkilerini arttırmakla birlikte padişahın yetkileri ilk defa kısmen de olsa sınırlandırılmıştır. Yönetim bazında ülke eyaletlere bölünmüştür. Eyaletler ise Sancak (Liva), Kaza, Nahiye, Karye (köy) şeklinde teşkilatlanmıştır.⁴²

1.1. Sancağın İdarî Yapısı

Taşra teşkilatının en büyük yönetim birimi eyaletlerdir. Eyaletlerin başında *Beylerbeyi* (Mir-i Miran) adlı yöneticiler vardır. Eyaletlerin alt yönetim birimi ise sancaktır (liva). Türk-İslam devletlerinde sancak (bayrak-liva veya sancak-ı şerif)

³⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 182.

⁴⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 128.

⁴¹ Ayân: Belli bir bölgede hüküm süren, nüfuz ve güç sahibi olan kişi veya ailelere verilen genel isim. (*DİA*, C. 4, 1991, s. 195-198).

⁴² Âdem Yıldız, *Türkiye'nin Parlamenter Sisteminde Hükümet*, Murat Kitabevi, Ankara, 2012, s. 107.

hâkimiyet ve bağımsızlığın sembolü olarak görülürdü. Sancaklar, ilk dönemlerde yönetim sistemi içerisinde çok etkin bir konumda değildi. Şehzadelerin yönetim tecrübesi kazanması için görevlendirildikleri küçük idari birimler idi. Bu tarz sancaklara “Şehzade Sancakları” denilmekteydi. Sancağa çıkan şehzadelerin yetişmesinden ve tecrübe kazanmasından “Lâla” denilen müdebbirler (yetiştirici-terbiye edici) sorumluydu. Bunlar aynı zamanda yönetim ve insan eğitimi alanında tecrübeli ve alanlarında uzman kişilerdi.⁴³

Sancak kelimesinin idari bir birim olarak kullanılmaya başlanması 15. yy. sonrasına denk gelir. Fakat 16. yy. dan itibaren idari bir birim olarak kanunnamelerde yer almıştır. Sancağın alt yönetim birimi kazalardır. Sancakların başlarında *Sancakbeyi* (Mir-i Liva) adı verilen yöneticiler kanun ve nizam çerçevesinde görev yapardı.⁴⁴ Sancakbeyi, savaş zamanında emrindeki tımarlı sipahilerle eyalet yöneticisi olan Beylerbeyinin emrinde hazır bulunurdu. Askeri ve idari (sivil) görevleri vardı. Adâlet işlerine karışmazdı. Sancak beyi sancağın merkezinde ikamet ederdi. Sancak beyinin ikamet ettiği merkeze “Paşa Sancağı” denilirdi.⁴⁵ Kaza ve nahiyelerde ise Zaîm, Subaşı yahut Voyvoda adı verilen daha çok güvenlik ve emniyet işleriyle görevli olan kişiler bulunurdu.⁴⁶ Sancak beyi adına sancağın vergilerini bu görevliler toplardı. Sancak beyi “Sêyfiyye” veya “Ehl-i örf” adı verilen bürokratik-yönetici zümrenin mensubu idi. Sancakbeyi ekseriyetle Enderun denilen saray okulundan mezun olup, taşrada belli hizmetler yaptıktan sonra bu göreve atanırdı. XVI. yüzyılda Beylerbeylik için daha önce sancak beyliği yapmak şartı vardı. Söz konusu dönemde sancak beyliği büyük bir öneme sahipti. Yüzyılın sonlarına doğru sancak beyliğinden beylerbeyliğine yükselmenin azaldığı, daha çok saray kökenlilerin hatta doğrudan Enderun çıkışlıların bu göreve atandıkları görülmüştür.⁴⁷

Taşra yönetiminin temel idarî ve askerî birimi olan sancaklar, XVI. yüzyıldan sonra çeşitli siyasal, sosyal ve ekonomik sebeplerle bir değişim sürecine girdi. Bu süreçte merkezî idare, giderek taşra üzerindeki denetimini arttırmaya, eyâletleri sancaklardan daha fazla ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu bağlamda

⁴³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/2*, TTK. Yay., XIII. Dizi, s. 16, Ankara, 1995.

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve İdari Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 86.

⁴⁵ Niyazi Akşit, *A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Yayınları, 1. cilt, Ankara, 2004, s. 276-277.

⁴⁶ Akşit, *a.g.e.*, s. 277.

⁴⁷ İlhan Şahin, “Sancak”, *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, s. 97-99.

taşrada uygulanan “İltizam”⁴⁸ sistemiyle yeni bir zümre ortaya çıkmıştır. Bu zümre, sancak beyinin görevleri arasında olan vergileri, bir ücret bedelinde devlet adına toplayarak devleti önemli bir külfetten kurtarmıştır. Bunun sonucu olarak II. Mahmud (1808-1839) Dönemi’nde sancaklar daha basit birer idarî bölge hâline gelmiştir. Devlet her sancaktan aynı vergiyi almadığı gibi, her sancağı da aynı kanuna tabi kılmamıştır. Her sancağın kendine özgü kanunları ve vergileri vardı.⁴⁹ Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri önemli bir birim olan sancaklar zamanla eski önemini yitirdi. Sancak beylerinin de eskiye oranla iktidarları ve önemleri azaldı. 17. yy. dan sonra yapılan düzenlemelerde adı sancağın Mutasarrıflık olarak değiştirilmiştir. 1831 idari düzenlemesiyle *Sancakbeyliği* kavramı kaldırılarak “*Mutasarrıflık*” kavramı getirilmiştir. 1864 Vilâyetler Nizamnâmesi ve 1871 Vilâyet Kanunu ile idaresi ve taksimatı muhafaza edilen sancaklar, 1921’de çıkarılan bir kanunla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılmıştır. İdarî taksimatta *Vilâyet* kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Vilâyetlere yönetici olarak valiler tayin edilmiştir. Böyle bir uygulamaya gidilmesinin sebebi; bölgesel ekonomik farklılıklarla birlikte nüfus ve dinî yapının farklılığı ile coğrafi ve ekonomik etkenleri de dâhil etmek mümkündür.⁵⁰

1.2. Sancak Çeşitleri (Yönetim Biçimlerine Göre)

Osmanlı Devleti toplumsal, dinî ve ekonomik açıdan kozmopolit bir yapıya sahipti. Bölgesel farklılıklar sebebiyle idâre sistemi de farklılık arz etmiştir. Her bölgenin şartlarına uygun idâre sistemi uygulanmıştır. Çünkü devlet süratle genişleyip, farklı kültürleri bünyesine dâhil etmekteydi. Merkezi otoriteden taviz vermeden ahidnameler ve haraçgüzar (vergilendirmeler) yöntemiyle bölgelerin yönetimi ve merkezi otoriteye bağlılığı sağlanmıştır.⁵¹ Osmanlı idari yapısında en büyük yönetim birimi olarak eyaletler, onların alt kademesinde ise sancaklar sayılmıştır. Şüphesiz sancakların tamamı aynı statü ile yönetilmezdi. Farklı statüleri ve yönetim tarzları vardı. Bu farklılık bazen bölgesel dengelerin gözetilmesi, bazen etnik farklılıktan kaynaklı bir yaklaşım, bazen de dinî ve sosyal statüyü öne çıkaran imtiyazlardan kaynaklanıyordu. Zira Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerin inanç ve

⁴⁸ Mehmet Genç, “İltizam” *DİA.*, C. 22, s. 154-158.

⁴⁹ Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, *700 Yılda Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 141-143.

⁵⁰ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 85-86.

⁵¹ İncelik, *a.g.e.*, s. 16.

kültürel yapısına müdahale etmediği gibi, bölgesel yönetim dengelerini de göz önünde bulundurmıştır. Osmanlı Devleti'nde sancaklar statülerine göre 3 kategoriye ayrılmıştır.⁵²

1.3. Birinci Grup Sancaklar: Klasik Osmanlı Sancakları

Osmanlı Devleti'nin genel idare nizamına tabi olan sancaklardır. Sancak yönetimi Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde temel idari birimi olarak ön plana çıkmıştır. Bu sancakların yöneticileri (Sancakbeyleri) ya merkezden, padişah kulları veya taşra görevlileri arasından doğrudan padişah tarafından atanırlardı. Görev süreleri, performans ve başarı durumlarına bağlı olarak bir ile üç yıl arasında değişiklik gösterirdi. Sancak Beyinin Öncelikli görevi, bağlı olduğu eyaletin başındaki Beylerbeyinin emri altında hareket ederek savaş zamanlarında askerleriyle birlikte savaşa katılmaktı. Daha sonra idâri, adlî, iktisadî ve ictimâî olmak üzere pek çok alanda sorumluluğu ve görevleri bulunuyordu. İlk dönem Osmanlı fetihlerinde fethedilen birçok yer sancak idari birimi olarak ayrılmıştır. Yönetimleri ise orayı fetheden komutan veya şehzadelere bırakılmıştır. Bundan maksad şehzadelerin ve komutanların devlet yönetimi alanında daha fazla tecrübe kazanmalarını sağlamaktır.⁵³ Atanan yöneticilerin herhangi bir ayrıcalıkları yoktu. Padişaha güçlü bir bağlılıkları vardı. Buralarda *tımar sistemi* uygulanırdı. Bu sistem feodal anlayışın aşiret yapısının etkili olmadığı yerlerde uygulanan bir sistemdir.⁵⁴

1.4. İkinci Grup Sancaklar: Yurtluk ve Ocaklık Sancaklar

Fetihler sonrasında sınır boylarında tesis edilen bir sancak yönetim sistemidir. Bu uygulamanın amacı daha çok sınır boylarının güvenliğini tesis etmek ve buradaki yerel beylerin siyasi ve askeri gücünden istifade etmektir. Bölgedeki yerel yöneticilerin gösterdikleri yakınlık, sadakat ve sağladıkları fayda ölçüsünde kendilerine bir nevi mükâfat olarak verilen yarı-özerk bir yönetim statüsüdür.

Bu sancakların bir adı da *Ekrad Sancakları* veya *Kürdistan Eyaleti Sancakları*'dir. Bu uygulama sadece doğuda Kürt bölgelerinde yapılmamıştır. Balkanlar (Bosna) ve Kafkasya (Gürcistan) gibi bazı stratejik sınır boylarında da bu uygulama yapılmıştır. Yönetim tarzları klasik Osmanlı sancaklarından farklıdır.⁵⁵

⁵² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK. Yay., VIII. Dizi, Ankara, 1988, s. 10

⁵³ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000. s. 40-49.

⁵⁴ Akgündüz-Öztürk, *a.g.e.*, s. 141.

⁵⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. III, İstanbul, 1996, s. 198-199.

Yurtluk-ocaklık sancaklar ile ilgili Kanuni Sultan Süleymanın yayınladığı Kanunname-i Süleyman'da şu tanımlamalar yapılmıştır:

“Ve bir bahşi dahi ocaklık odur ki, hin-i fetihde bazı ümeraya hizmet ve itaatleri mukabelesinde ber vech-i te'bid arpalık ve sancak hassı tarıkıyla tevcih olunmuşdur.

Erbab-ı divan ve kanun ıstılahında bu makulelere yurdruk-ocaklık derler. Sancak itibar olunur ve sair ümera gibi tabl u âlem sahibleridür. Selatin-i selefden ellerinde olan temessükatları mucibince cidden bunlar azl u nasb kabul eylemezler. Amma elviye-i saire gibi kurra ve mezari'inin mahsulatı tahrir olunmuştur. İçlerinde zeamet ve tımar vardır. Sefer-i hümayun vaki oldukta zu'ama ve erbab-ı timarı alaybegleri ile kendileri ma'an sair sancak begleri gibi kangı eyalete tabi iseler, beglerbeyileriyle ma'an konub ve göçüb sefer hizmetin eda edegelmışlerdir. Ve bunlardan birisi fevt olsa yahut ed'a-i hizmet eylese, yurdu ve ocağı olmağla sancağı ve ocağı evladına ve akrabasına verilir. Haricden kimesneye verilü gelmemiştir. Meğerki evlad-u akrabası münkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umur-dide kimesneye verilür. Amma yurdruk ve ocaklık i'tibarı olmaz. Belki sair elviye gibi tasarruf olur.⁵⁶ 1717-1730 yılları aralığında tarihli bir tımar tevcih defterinde, Diyarbekir Eyaleti'nde Hazzo, Cezire, Eğil, Tercil, Palu ve Genc hükümet sancak; Çermik, Pertek, Kulb, Atak, Mihrani yurtluk-ocaklık sancak olarak kaydedilmişlerdi. Her iki tür sancak da ocaklık üzere yani bervech-i ocaklık olarak tevcih edilmişti. Bu yolla tevcih edilen sancaklar, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancak olarak adlandırılırlardı. Her ikisinin ortak noktası, sancağın aynı aile içinde irsî olarak devamıydı. Yurtluk-ocaklık sancakta, sancakbeyliği üzerinde olan bey, ölünceye kadar bu görevi sürdürürdü. Öldüğünde ya da herhangi bir şekilde devlete yönelik bir ihanet söz konusu olduğunda oğlu veya akrabalarından biri yerini alırdı.⁵⁷

Osmanlı Devleti, fethettiği bölgelerde daha önce müesses olan nizama kolay kolay müdahale etmemiştir. Bölgede var olan yerel yöneticilerin otoritenin varlığını

⁵⁶ Mehmet Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların idarî Statüleri”, *Ziya Gökalp Dergisi*, Ankara, Aralık 1986, s. 44.

⁵⁷ Özlem Başarır, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konar-göçer Topuluklar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 2 (2014), s. 251-284.

sistem içine dâhil ederek, uzlaşma yolunu tercih etmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, aşiretlerin nüfuz ve hâkimiyet bakımından güçlü oldukları bölgeler idi. Bu gücü kontrol edebilmek ve yönetebilmek için farklı yollarla bu mahalli güçlere çeşitli imtiyazlar tanınmıştı.⁵⁸ Buralar genel olarak bölgede güçlü ve nüfuzlu beyler ve hanedanlar tarafından yönetilmiştir.

Diyarbakir eyaletinde yöneticiler geniş imtiyazlarla donatılmış olup, hayat boyu hüküm sürme gibi bir ayrıcalığa sahip idiler. Fakat bu imtiyazları devlete itaat ve hizmet ettikleri sürece geçerliydi. Yönetici bey Öldükten sonra çocukları yoksa, sancağı aynı soydan gelen bir akrabasına tevcih edilebilirdi. Bu yöneticilerin, herhangi bir hataları veya itaatsizliklerinin görülmesi hâlinde, sancak kendilerinden alınarak aileden başka bir kişiye tevcih edilebilirdi. Herhangi bir ihanet veya olumsuzluk durumunda yetki ve salahiyetleri ellerinden alınırdı.⁵⁹ Bu tarz sancaklar da aynen klasik Osmanlı sancakları gibi *Tımar Nizamına* tabidirler. Bu ikinci grup sancaklardan Diyarbakir eyaletinde 13, Van eyaletinde ise 9 adet bulunuyordu.⁶⁰

1.5. Üçüncü Grup Sancaklar: Hükümet Sancakları

Bu kategorideki sancaklar, *Hükümet Sancakları* olarak adlandırılırdı. İdari olarak ikinci grup sancaklara (yurtluk-ocaklık) benzemektedirler. Farklı olarak buralarda yönetim tamamen yerli beylere bırakılmıştır. Devlet, sancak beyinin tayininde çok fazla müdahil olmazdı. İçişlerinde serbest dış ilişkilerde ise merkezi hükümete bağlıdırlar. Atama ve görevden almaya tabi değillerdi. Öldükten sonra yerlerini çocuklarına bırakabilir veya kendilerine veliaht tayin edebilirlerdi. Bu sancaklarda Tımar Sistemi uygulanmazdı. Yöneticilerine verilen “*Ahidnameler*” vasıtasıyla egemenlikleri ömür boyu devam ederdi. Bağlı buldukları eyaletin beylerbeyine karşı sorumlulukları vardı. Sancakbeyi (Mir-i Liva) yılda belli oranlarda vergi verip, belli sayıda tımarlı sipahi beslemekle görevli idi.⁶¹ Devletin toprakları “Dirlik” olarak kendisine tevcih edilirdi. Tevcih edilen bu dirliklerden hem geçimini sağlar hem de üretimin devamı için gerekli tedbirleri alırdı. Topraktan elde edilen gelirin bir miktarını kendisine maaş olarak alır, arta kalanıyla “*Cebelü*” adı verilen atlı askerler yetiştirirdi. Bu askerler, barış zamanı buldukları beylerin

⁵⁸ Başarır, a.g.m., s. 251-284.

⁵⁹ Orhan Kılıç, Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları Üzerine Bazı Tespitler, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1999, s. 125.

⁶⁰ Akgündüz ve Öztürk, a.g.e., s. 142.

⁶¹ Akgündüz ve Öztürk, a.g.e., s. 501-502.

emrinde çalışarak toprağı ekip-biçmek, elde edilen mahsulün vergisini vermekle yükümlüydüler. Savaş zamanlarında ise beylerinin maiyetinde sefere katılmak zorundaydılar. Devletin en önemli gelir kaynağı tarımsal faaliyetlerdir. Bu sistemde topraklar belli bir hizmet karşılığı memurlara bırakılırdı. Selçuklulardan alınan ikta sistemi geliştirilerek, tımar sistemine uyarlanmıştır. Devlet toprakları gelirlerine göre sınıflandırarak “*Sipahi*” adı verilen eyalet askerlerine dağıtmıştır. Tımarlı sipahiler devletten maaş almaz, kendilerine tahsis edilen toprakları korur, savaş zamanı sipahinin emrinde savaşa katılmak zorundaydılar. Ekseriyetle Van ve Diyarbakir eyaletlerinde bu tarz sancaklara rastlanırdı. Diyarbakir eyaletinde; Amid, Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Ergani, Çemizgezek, Van eyaletinde ise; Erciş ve Adilcevaz sancakları bu tarz sancaklardır.

Evvelce Safevî işgalindeki bölge hem bir mükâfatlandırma hem de daha önce ağır bir Şia-Safevî propagandasına maruz kaldığından bölgenin Osmanlı Devleti’ne bağlılığını arttırmak ve yerel beylerin gücünden faydalanmak adına böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Bu statüleri 1840 yılına kadar devam etmiştir.⁶² Sancaklarda devlet hizmetlerini ifa eden farklı statü ve rütbede görevliler bulunuyordu. Başlıcaları şunlardır.

1.6. Sancak Görevlileri (Ünvan ve Görevleri)

1.6.1. Sancak Beyi (Mir-i Liva)

Beylerbeyiliğın alt yönetim birimi olan sancakların en yüksek unvanlı yöneticisidir. Sancak beyinin⁶³ diğeri bir unvanı ise “Mîr-i Livâ” idi. Sancak Beyi sancağın bulunduğu merkez kazada ikamet ederdi. Sancağa bağlı kaza ve nahiyelerde kendisine görev olarak vekâlet eden yardımcıları bulunurdu. Sancak beyi “Seyfiye” veya “Ehl-i Örf” adı verilen bürokratik zümrenin bir ferdidir. Enderun’da eğitim alıp belli müddet bir taşrada teşkilatında çalışıp, tecrübe kazandıktan sonra bu göreve tayin edilirdi.⁶⁴ Sancağında bulunan resmi görevlilerin (Ehl-i Örf’ün) âmiri konumunda olan sancak beyinin başlıca görevi bölgesinde asâyiş ve emniyeti tesis etmek, halk ile yöneticiler arasındaki münâsebetin kanuna uygun biçimde yürütülmesini sağlamaktı. Bu ilişkilerin önemli bir kısmı Kanûnî Sultan Süleyman

⁶² Akgündüz, *a.g.e.*, s. 139.

⁶³ M. Zeki, Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 230-235

⁶⁴ Şahin, “Sancak” *DİA*, C. 36, s. 99.

Dönemi'nde çıkarılan kanunnamelerle düzenlenmiştir. Bu kanunnamelerde; daha çok halkın devlete karşı yükümlülükleri ile devletin halka karşı olan vazifesinden bahsedilmektedir.

Sancak beyi, sefer esnasında sancağındaki tımarlı sipahileriyle birlikte, bağlı olduğu beylerbeyinin komutasında sefere katılmak ve merkezden gönderilen emir ve fermanları uygulamakla yükümlüydü. Sınır boylarındaki sancakbeyleri diğer sancakların yöneticilerinden farklı olarak, sancağına komşu olan ülkelerle diplomatik temaslarda bulunmak ve bu ülkelerle merkezi idarenin bilgisi ve rızası dâhilinde bazı anlaşmaları imzalayabilirdi. Bu bakımdan sınır boylarındaki sancak beylerinin daha yetenekli kimseler arasından seçildiğini düşünmek mümkündür. Ayrıca bu sancaklarda görev yapan sancak beylerinin daha çabuk yükselebildikleri ve daha üst görevlere gelirken daha avantajlı oldukları bilinmekteydi. XVI. yy. kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla sancak beylerinin bir sancaktaki görev süresi bir ile üç yıl arasında değişmekteydi. Bu uygulama, beylerbeyinde olduğu gibi sancak beyinin bir bölgede iyice yerleşip, ahali ile bütünleşerek su-i istimalatta bulunmasını önlemeyi amaçlıyordu. Öte yandan tayinleri de genellikle birbirine yakın sancaklar arasında olurdu. Bu şekildeki bir uygulamanın görev yerine giderken fazla vakit kaybedilmemesi, sancakların uzun süre yönetimsiz bırakılmaması ile birlikte birbirine yakın olan sancakları iyi tanıyor oldukları varsayılırdı.⁶⁵

Sancak Beylerinin, bir genelleme olmamakla birlikte, büyük bir kısmının ümerâ (amir-yönetici) çocuğu ya da akrabası olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ni anlamakta zorluk çeken bazı yazarların iddia ettiği gibi Fâtih Sultan Mehmed Dönemi'nde devşirme asıllı yöneticilerin ön plana çıktığı ve sancaklarda da sadece devşirmelerin yönetici yapıldığı hakkındaki düşünce doğru değildir. Sancak beyleri daha çok taşrada görevli olan alay beyi, zaîm, defter kethüdâsı ve tımar defterdarı gibi kimseler arasından tayin edilirdi. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin taşra yönetimindeki ağırlığı artmıştır. Bunun sonucu olarak 17. yüzyıldan itibaren saray kökenli görevliler üst görevlere atanmıştır. Sancak beyinin derecesi sahip olduğu "Has" gelirine göre belirlenirdi. Sancak beyleri dört yüz bin akçeye kadar has geliri alabilirdi. Ayrıca sorumluluk bölgelerinde bazı vergilerden pay alırlardı. (Cürm vergisi, çift resmi, resm-i arusane

⁶⁵ Akgündüz ve Öztürk, *a.g.e.*, s. 141-142.

(evlenme vergisi) gibi. Eğer sancakbeyi defterdar k3kenli biri ise 450.000, yeniğeri ağası k3kenli ise 430.000 akęe *has* gelirine sahip olurdu. Sancak beylerinin çocuklarına ise yıllık otuz bin akęelik zeamet geliri verilirdi. Protokolde sancakbeyi sancaktaki b3t3n ağaların 3st3ndedir. Sancakbeyi (mir-i liva) emekli olduğunda emeklilik 3creti olarak altmış bin akęe maaş alırdı.⁶⁶

3zet olarak Sancakbeyi'nin başlıca g3revleri arasında;

- Emrindeki tımarlı sipahilerle seferlere katılmak
- Halkın rahat ve huzurunu temin etmek
- Asayış ve emniyeti sağlanmak
- şer'i ve 3rfi kanunların uygulanmasını sağlamak
- Bağlı bulunduğu eyalete, d3zenli olarak bilgi ve rapor vermekle g3revlidir.

1.6.2. Alaybeyi (Mir-i Alay/Miralay)

Sancakbeyinden sonra sancağın en 3st r3tbeli g3revlisidir. Sancağın askeri işlerinden sorumludur. Her sancakta bir Alaybeyi bulunurdu. Kendilerine gelir olarak "*Zeamet*" verilirdi. Yıllık gelirleri, 20.000 akęe ile 100.000 akęe arasında olan tımar topraklarıdır. Bu tarz topraklar, eyalet ve sancaklardaki Defterdarlar, Keth3dalar, Alaybeyleri, Dizdarlar, Divan K3tipleri ile Defterhane ve Hazine-i Amire K3tiplerine verilirdi. İlk beş bini hariç, her beş bin akęe için bir cebel3 (asker) beslemek zorunluluğu vardı. Zeamet vergilerini b3t3n3yle sahipleri alırdı. Alaybeyi; beylerbeyi veya sancakbeyinin arzusuyla atanır, beylerbeyi veya kadı arzı ile g3revinden alınırdı.

1.6.3. M3tesellim

Kelime anlamı, kendisine teslim edilen bir iş veya emaneti kabul eden, teslim alan anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı ilk d3nem idari yapılanmasında m3tesellimlik yoktur. Başka g3revler için de kullanılan bu unvan 16. yy. sonlarında eyalet ve sancak idarecileri için kullanılmaya başlanmıştır. Beylerbeyi veya sancak beylerinin vekilliğini 3stlenerek onların g3revde bulunmadıkları veya gidemedikleri zamanlarda y3netim g3revini y3r3ten kişidir. Bazı arşiv belgelerinde

⁶⁶ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 87-89.

“Voyvoda” olarak tabir edilmiştir. Sancak veya eyalet beylerinin yetkilerini kullanabiliyorlardı. Mütessellimler yerel yöneticilerin (sancakbeyi veya beylerbeyinin) teklifi, merkezin onayıyla atanırlardı. Bu görev için bölgelerinde nüfuz ve güç sahibi kişiler tercih edilirdi. Mütessellimlik müessesesi, tanzimattan sonra önemini ve işlevini yitirmiştir.⁶⁷

1.6.4. Mutasarrıf

Osmanlı taşra teşkilatı yönetiminde herhangi bir görev veya makamı elinde bulunduran ve tasarruf etme yetkisine sahip olan kişiler için kullanılan tabirdir. Tanzimat’ın ilanından sonra mütessellimlik kurumunun önemini kaybetmesiyle, onun yerine yeni bir uygulama olarak mutasarrıflık müessesesi ortaya çıkmıştır. Bu tabir aynı zamanda fiilen göreve getirilen kadılar için de kullanılmıştır.

VXII. yy. da tımar sisteminin bozulmaya yüz tutması ve önemini kaybetmesiyle, sancakların yönetimi merkezdeki vezirlere verilmeye başlanmıştı. Vezir sayısının çoğalması zamanla bir kadro şişkinliğine sebep olmuştur. Merkez vezirlerinin bir kısmı sancaklara atanmıştır. Görev yerlerine gidemeyen vezirler, yerlerine vekâlet edecek mutasarrıfları görevlendirmişlerdir. Mutasarrıflar bizzat padişah tarafından merkezden tayin edilirdi. Sancak beyinin tüm yetkilerini kullanma salahiyetini haiz idiler. Emekli olma hakları vardı. Mutasarrıfların öncelikli görevleri; sancakta asayişin temin ederek vergileri düzenli olarak toplamaktı. Ayrıca idarecilik görevini yerine getirmek, halka kötü muamele etmemek, sefer zamanında askerleriyle beraber sefere iştirak etmek, baındırlık ve imar işleri ile düşman tehlikesinden korunacak tedbirleri almak gibi görevleri vardı.⁶⁸

1.6.5. Çeribaşı (Ser-asker)

Orduda önemli bir görevi olan Çeribaşılık müessesesi, ilk Müslüman-Türk Devletlerinden itibaren devam edegelen bir uygulamadır. Tarihî kaynaklarda Başbuğ, Serdar, Serasker, Sipahdar ve Serheng gibi farklı isimlerle anılmıştır. Başlıca görevi emri altındaki askerlerin bir yerden başka bir yere naklini sağlamaktı. Bunların rütbece düşük olanlarına çeri sürücüsü veya askerbaşı da denilir. Askerî birlikler içindeki en yüksek rütbeli görevliydi. Serbest tımar sahibidir. Tasarruf ettiği sancakta

⁶⁷ Yücel Özkaya, “Mütessellim”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 203-204.

⁶⁸ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, s. 377-379.

oturur, barış zamanlarında asayişten sorumlu olup sefer zamanında sipahileriyle sefere katılma yükümlülüğü vardı.⁶⁹

1.6.6. Subaşı

Sancağın güvenlik işlerinin takibi ve kadı hükmünün uygulanmasından sorumludur. Emniyet işlerini emrindeki Asesbaşı, Kethüda ve Asesler (polis ve jandarma) vasıtasıyla yapardı. Bazı hususi vergilerin toplanması görevini de yapardı.

1.6.7. Kale Görevlileri

Kale; askeri, idâri ve adlî birçok fonksiyonları olan bir birimdir. Şehrin güvenliğinin sağlanması, devlete ait para ve değerli eşyalar ile vakıflar ve tüccarların değerli malları burada saklanırdı. Suçluların tutulduğu zindan da kale içinde bulunurdu.

Dizdarlar: Diz veya Dız Farsçada kale anlamına gelmektedir. “Dız-dar” ya da “Diz-dar”, kale askerlerinin komutanı anlamındadır. Osmanlı kaleleri zindan, cephanelik, tüccarların mallarının geceleri muhafaza edildiği yer ve baruthane olarak kullanılmaktaydı. Bu bakımdan önemli ve stratejik bir fonksiyonu vardı. Bundan dolayı dizdarlar geceleri de kalede yaşardı. Kendisiyle birlikte kale kethüdası ve kale neferleri de kalede sabit olarak ikamet ederlerdi. Genellikle kapıkulu askerleri arasından atanırdı. Ücret olarak ya ulufe alır veya kendisine tımar verilirdi. Bir nevi garnizon komutanıydı. Görevi gereği sancakbeyi ve kadıya karşı sorumluydu.⁷⁰

Kale Kethudası: Farsçada “kéyd-hud-da” sözcüklerinin birleşiminden türemiştir. Kendi evinde olan evin sahibi, maliki anlamlarına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde bürokrasi sınıfında görev yapan bazı unvanlı memurlara Kethüda denilmekteydi. Kale kethüdaları ise; kaledeki demirbaş malzeme ve diğer devlet malını korumak, kalenin günlük hizmetlerin yürütülmesini sağlamak, muhafızların eğitimini temin etmek, kalenin düzen ve tertibini sağlamaktan sorumluydular.⁷¹

⁶⁹ Abdulkadir Özcan, “Çeribaşılık Müessesesi”, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, İstanbul, 1991, s. 196-203.

⁷⁰ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *DİA*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 480-481.

⁷¹ Mehmet Canatar, “Kethüda”, *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 332-334.

Kale Muhafızları: Gece gündüz kaleyi korumakla görevli olup, asla kaleyi terk edemezlerdi. Özel bir yetki (berat) ile atanırlardı. Dizdar ve kethüdanın emrinde çalışırlardı. Topçu, Cebeci ve Tüfenk-endaz gibi sınıfları vardı.⁷²

1.6.8. Kadı

Adliye teşkilatının en önde gelen ismidir. Adâlet işlerinin yanı sıra; idâri ve beledî (belediye) görevleri vardı. Kadı, sancağın alt birimi olan Kaza'nın yöneticisidir. İlmîyye sınıfındandır. Devletin yargı gücünü temsil eder. Yüksek dereceli bir medreseden mezun olup 3 veya 5 yıllık bir stajyerlik süresinden sonra kadı olarak atanırdı. Göreve 2 yıllığına atanır. Görev yeri mahkemelerdir. Adlî, idâri, beledî, malî ve askeri konularda olmak üzere çok geniş yetki ve görevleri vardı. Yani kadı hem adli hem de mülki idare görevlisi idi. Devlete akrış halkın hukukunu muhafaza etmek gibi bir misyonu da vardı.⁷³ Osmanlı Devleti'nde kadı'nın görevleri arasında şer'î hukuku uygulamak, naib, vakıf mütevellisi, imam-hatip tayin etmek, miras ve evlilik davalarına bakmak, noterlik ve tapu sicillerini muhafaza etmek, esnaf ve sanatkârlar ile piyasaların denetimini yapmak, şehir alt yapı düzeninin sağlanması gibi görevleri vardır.⁷⁴ Kadı; kazaskerin teklifi, padişahın onayıyla atanırdı. Kadı olabilmek için; dürüst, ahlaklı, bilgili ve faziletli olmak gerekirdi. Görevleri esnasında yapılan usulsüzlük ve yolsuzlukları araştırmak ve denetlemek üzere *Mehayif Müfettişleri*⁷⁵ görevlendirilirdi. Yapılan incelemeler ve soruşturmalar sonucunda, ilgili kadı veya görevliler hakkında bir su-i istimalat veya ihanet tespit edilirse, idam dâhil olmak üzere birçok ağır ceza verilebilirdi. Bundan dolayı uygulamanın başındaki görevli sancakbeyi de olsa keyfî hareket etme ve kanunları keyfî bir tarzda uygulama hakkına sahip değildi.⁷⁶

⁷² Abdullatif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, Ankara, 2011, s. 273-293.

⁷³ Efkân Uzun, *Osmanlı Tarihi I*, (1299-1774): Siyasi Tarih, Kültür ve Medeniyet, Altıncı Bölüm, Osmanlı Devleti'nde İlmîyye, Eğitim, Adliye ve Vakıf Teşkilatı, İstanbul, 2019, s. 412-413.

⁷⁴ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti 'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 27.

⁷⁵ **Mehayif Müfettişi:** Doğrudan merkezden görevlendirilen, geniş yetkilerle donatılan ve görevlerini yaparken hiçbir müdahale edilmeden devletin atanmış görevlilerini inceleyen yetkililere verilen isimdir. Köylere kadar giderek halkın şikâyetlerini dinleme ve doğrudan divan-ı hümayuna rapor etme yetkisine sahiptirler. (Halaçoğlu, s.130).

⁷⁶ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 129-131.

1.6.9. Kadı Naibleri

Naiblik müessesesi Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren var olan bir uygulamadır. Bazı üst düzey devlet görevlileri ile kadılara yardımcı olarak atanan görevlilerdir. Konumuzla alakalı olan kadı naibliği, Osmanlı mahkemelerinde ve idari uygulamalarında sıklıkla görülen bir uygulamadır. Kadı naibleri de aynen kadılar gibi ilmiye sınıfına mensup, üst düzey eğitimden geçmiş kişiler arasından seçilirdi. Mahkeme ve yargılama işlerinde kadıya yardımcı olarak görev yapardı. Bazı konularda fikrine müracaat edilirdi. Kadı ile aynı yetki ve salahiyyete sahipti. Çünkü kadı, yukarıda belirtilen onlarca ağır ve bir o kadar da hassas ve sorumluluk isteyen görevleri tek başına yaparken zorlanabiliyordu. Görev mahallinin büyüklüğüne bağlı olarak kendisine yardımcı olmak amacıyla yeteri kadar naib atanırdı. Naibler nahiyeye veya kaza merkezinde otururlardı. Kadılarda aranan atama şartlarının aynısı Naiblerde de aranırdı. Kadı tarafından atanır, yine kadı tarafından görevden alınırlardı. Kadı gibi belli bir süreliğine değil, bir problem yaşanmadığı müddetçe uzun süreliğine atanırlardı. Naiblerin görevi, kadıların görev süresiyle sınırlı değildi. Ücret ve maaşları “Mahkeme-i Şer’iyye Hasılatı” denilen mahkeme harçlarından karşılanırdı. Naiblik Müessesesi, cumhuriyetin ilanına kadar devam etmiştir.⁷⁷

1.6.10. Muhzirbaşı

Emrindeki muhzirlerle; suç işleyen veya aralarında problem olan insanları mahkemeye getirerek yargılanmalarını sağlayan görevlidir. Kadı hükmünü açıkladıktan ve karar verdikten sonra, suçlunun cezaevine kadar naklini sağlamak muhzirlerin görevleri arasındaydı.

1.6.11. Muhtesib (İhtisab Ağası- İhtisab Emni)

İslâm adliye teşkilatında “Hisbe” olarak bilinen organizasyonun başında Muhtesib denilen görevliler vardı. Muhtesibler, bugünkü zabitanın görevini yapardı. Fakat muhtesibler belediyeden maliyeye, beraberinde diyânet işlerinin bir kısım iş ve işlemlerini de yürütmekle görevliydi. Muhtesiplerin bilinen en belirgin görevleri, piyasa denetimi ve gözetimiyle birlikte ahlâk polisliğidir. Toplumda iyiliği

⁷⁷ Mehmet İpşirli, “Naib”, *DİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 312-313.

emretmek, kötülükten sakındırmak gibi çok çeşitli görevleri ifa ederlerdi. Hisbe dinî bir teşkilat olduğu için bu görevi ifa edenlerde sağlam bir ilim sahibi olmak ve ilmiyle amel etmek gibi özellikler aranırdı. Muhtesib olarak atanabilmenin temel şartları arasında Müslüman ve erkek olmak, mükellefiyet (olgunluk) yaşına gelmiş olmak, güzel ahlâk sahibi olmak, adaletle hükmetmek, güç ve kudret sahibi olmak gibi vasıflar vardı. Ayrıca dinî ve toplumsal konularda herhangi bir anlaşmazlık durumunda, sorunu çözebilecek kabiliyette ve yeterlilikte olmalıydı. Yani kadılar için aranan şart ve niteliklerin bir kısmı muhtesiblik görevi için de aranırdı. Muhtesiblik makamına getirilmek kolay bir iş değildi. Bu sebeple bu göreve ilmiyye sınıfına mensup kişilerden veya medrese mezunlarından atama yapılırdı.⁷⁸ Sancak görevlileri arasında yukarıda sayılanların dışında ayrıca: Pazarbaşı, Çarşı ve pazarların kontrolünü sağlardı. Yiğitbaşı, Sahte, bozuk ve standart dışı malları denetlerdi. Mimarbaşı, Şehrin imar ve inşaat işleri ile inşaat sektöründeki işçi ve ustaların denetimini yaparlardı. Bunların görevleri.⁷⁹

1.7. Genç Sancağı

1.7.1.Genç Sancağının İdarî Statüsü ve Süveydi Beyleri

Bölge, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) in Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Safevî zulmünden ve baskısından bizar kalan bölgenin ileri gelen beyleri, Çaldıran zaferinden sonra Yavuz S. Selim'e bir mektup yazmıştır. İdris-i Bitlisî'nin önderliğinde toplu hâlde bağlılık ve sadakat beyanında bulunup, senelerden beri Safevî zulmünden bıktıklarını, çok büyük katliamlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Osmanlı'nın bölgeye gelmesi hâlinde kendisine itaat edip her türlü desteği vereceklerini beyan eden uzunca bir mektup yazmışlardır.⁸⁰

Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim, Konya Beylerbeyi Hüsrev Paşayı görevlendirerek İdris-i Bitlisî ile birlikte bölgenin barış ve isti'malet (kendiliğinden katılım) yoluyla Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını sağlamıştır. Doğudaki Kürt beyleri ve aşiretler, Yavuz'un bu güçlü sahiplenmesinden cesaret almıştır. Yerel beyler, Safevî varlığını Doğu Anadolu'dan temizlemek için on binlerce gönüllü ile birlikte Doğu Anadolu'yu Safevîlerden temizlediler. Bölgenin bütünüyle Osmanlı

⁷⁸ Ziya Kazıcı, "Hisbe", *DİA*, C. 18, Ankara, 1998, s. 143-145.

⁷⁹ Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 174-179.

⁸⁰ Ahmet Akgündüz, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, C. II, İstanbul, s. 40-53.

hâkimiyetine girmesine vesile oldular.⁸¹ Diyarbekir'in Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesinden sonra (1518) bölgede mevcut durumu tespit etmek amacıyla bir tahrir yapılmıştır. Yapılan bu işlemin sonucuna göre Diyarbekir merkezli yeni bir beylerbeyilik oluşturulmuştur. Bu mücadelede Sûveydî Beyleri olarak bilinen⁸² Genç beyleri ön saflarda çarpışarak yer almıştır. Hatta Hüsrev Paşa'nın kuzeydoğu Anadolu seferi esnasında Genç Sûveydî beyleri askerleriyle birlikte sefere katılarak büyük kahramanlık ve fedakârlıklarda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak Genç bölgesinin yönetimi Yurtluk-Ocaklık Hükümet tarzında bir idari düzenlemeyle Genç Sûveydî beyi Ahmed Bey'e bırakılmıştır.⁸³ Genç ve civarları yeni idari yapılanma kapsamında Diyarbekir beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. Yurtluk ocaklık statüsü değiştirilerek, Hükümet Sancak denilen yönetim şekliyle idare edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti buralardaki yerli beylerin iktidarlarını devam ettirmelerine müsaade etmiştir. Yerli beyler fetihler esnasında devlete gösterdikleri sadakat ve yaptıkları katkı nispetinde özel imkânlarla ve ayrıcalıklara sahip oluyordu. Yapılan idari düzenlemelerle; merkezi idare ile yerel yöneticilerin karşılıklı görev ve yükümlülükleri ahidnamelerle sağlam bir temele oturtulmuştur. Bunlar kendi başlarına bağımsız değil, sadece geniş yetkilerle donatılmış, tımar nizamına tabi olmayan, yöneticileri merkezden atanıp azledilmeyen, kendilerine verilen Ahidnameler (Sözleşme/Yetkilendirme belgesi) gereği merkezi idarenin müdahalesinin görülmediği yönetim merkezleri idi.⁸⁴

Eskiden beri bölgede hüküm süren yönetici beyler geniş yetkilerle donatılmıştır. İktidarlarının son bulması, sadece devlete ihanet ve isyan durumlarında söz konusuydu. Sancağın yöneticisi vefat ettiği zaman yerine oğlu tayin edilebilir, erkek çocukları yoksa akrabalarından birine yönetime geçme hakkı tanınırdı. Yani devlet her halukarda hükümet sancaklarındaki bu yönetim tarzına müdahale etmemiş, merkezileştirme çabalarına girişmemiştir. Bu yönetim şekli genellikle Doğu Anadolu'da Diyarbakır ve Van eyaletlerinde bulunuyordu. Merkezi Diyarbekir olan bu eyalete bağlı on iki sancak vardı: Amid, Harput, Mardin, Ruha, Ergani, Sincar,

⁸¹ B. Yalçın Hatunoğlu, *İdris-i Bitlisi'nin Selimnamesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1998, s. 50-55.

⁸² Şerefnameye Sûveydî beylerinin; kökenlerinin Bermekilere Dayandığı ve Abbasi Devletinin yıkılmasından sonra Bermekilerle birlikte kaçarak Doğu Anadolu'da Genç-Solhan-Kulp üçgenine yerleştikleri anlatılmaktadır.

⁸³ Demir, *a.g.m.*, s. 209.

⁸⁴ Şemsettin Sami, *Kamus 'ul-Alam*, C. 5, Osmanlıcadan Çev. Mehmet Emin Bozarslan, Deng Yayınları, İstanbul, 2001, s. 3895.

Berriyecik, Siverek, Arapkir, Çermik, Kiğı ve Çemişkezek. Ayrıca yurtluk ve ocaklık sancaklar adı verilen; Bitlis, Genç, Atak, Çapakçur, Sasun, Tercil, Hısnıkeyfâ Kulp, Palu, Cizre, Cüngüş sancakları da yine Diyarbakır beylerbeyliğine bağlı diğer grup sancaklardı.⁸⁵ Bölgenin uzun yıllar Safevî hâkimiyetinde kalması ve sürekli bir savaş ve çatışma ortamında bulunmasından ötürü, devlet bir nevi bölgedeki yöneticilerin ve halkın devlete bağlılığını arttırmak amacıyla böyle bir uygulamaya gitmiştir. Hatta ilk dönemlerde devlete sadakatle bağlılık şartıyla verilen bu imtiyazlar daha sonra büyük oranda yerel yöneticilerin inisiyatifine bırakılmıştır. Belki de hükümet adıyla anılmalarının sebebi de bu tarz bir sistemden kaynaklanıyordu.⁸⁶

Hükümet sancakları, yukarıda kısaca verdiğimiz bilgiler muvacehesinde Osmanlı yönetim tarzında benzerine çok az rastlanan sancaklardır. Sancağın idari yapısının farklı bir tarzda olması devletin bu yerlerden tamamen elini çektiği anlamına gelmezdi. Zira sancaktaki üst yöneticiden diğer görevlilere kadar tamamı Osmanlı kanun ve nizamına göre hareket edip, şer'i ve örfi hükümlerin uygulanmasından sorumludurlar. Kanuna ve hukuka aykırı işlem yapılamazdı. Sancak beyleri kendilerine verilen has tımarı ile geçimlerini temin ederlerdi. Onun dışında başkaca gelirleri yoktu. Evliya Çelebi "Seyahatname"sinde Genç sancağı yöneticilerinin (sancakbeyi) gelirleri hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Seyahatname'deki bilgilere göre Diyârbekir eyaletine bağlı olan Genç, Çapakçur ve Hançuk beylerinin kanun üzere hasları şöyledir:⁸⁷

Tablo: 1. Genç, Çapakçur ve Hançuk Beylerinin Gelir Durumları

SANCAĞIN ADI	SANCAKBEYİ'NİN GELİRİ
Hass-ı Mîr-i Genc	278.340 Akçe
Hâss-ı Mîr-i Çapakçur	370.000 Akçe
Hâss-ı Mîr-i Hânçük	427.900 Akçe

⁸⁵ Najat Göyünç, "Diyarbakır", *DİA*, C. 9, İstanbul, 1994, s. 464-469.

⁸⁶ Akgündüz ve Öztürk, *a.g.e.*, İstanbul, 1999, s. 142.

⁸⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 4. Kitap, s. 179.

Gelir (maaş) durumuna göre Genç sancak beyinin gelirlerinin diğer iki sancağa göre (Çapakçur ve Hançuk) daha düşük olmasının sebebi, Genç arazi yapısının tarım açısından zor ve engebeli olmasıdır. Dolayısıyla kendisine tahsis edilen maaş da sancağın gelirleri nisbetindeydi. Bağlı buldukları eyalet yönetimi ve merkezden kadı tayin edilmesi, bölgenin sıkı bir şekilde kontrol edildiği, kadı ve beylerbeyi vasıtasıyla devletin kanun gücünün güçlü bir şekilde tesis edildiği anlaşılmaktadır. Yöneticilere serbestiyet sağlayacak şekilde birtakım imtiyazların tanınması, bu sancakların başına buyruk hareket ettiği veya bağımsız bir pozisyona girdiği şeklinde değerlendirilmemelidir. Bu sıra dışı durum Osmanlı Devleti'nin özel ve sınırlı olarak başvurduğu bir uygulamadır. Genç sancağı ile alakalı olarak geniş bilgilerin yer aldığı "Şerefname" dönemin birinci elden kaynağı olarak kabul edilen bir eserdir. Bitlis emiri Emir Şeref Han'ın yazdığı bu ünlü eserde; bu dönemle alakalı olarak Genç bölgesinde bilinen iki önemli boydan veya aşiretten bahsetmiştir. Bu bölümde anlatılanlar, Genç ve Çapakçur yöneticileridir. Şerefnameye göre bölgede yaşayan ve yaygın olarak bilinen boylar şunlardır:

a- Sûveydî (Sıwêdîler/Sureki)

b- Pazukîler (Bazugîler)

Doğu Anadolu tarihi için de önemli bir kaynak olan Şerefname, 17. yy. da bölgenin siyasi, demografik (nüfus), sosyal yapı (aşiret ve kabileler) ile ilgili çok kıymetli bilgileri ihtiva eder. Emir Şeref Han, Genç Sıwêdî beylerinin soyunun Bermekîlere (Bermekoğullarına) dayandığını, Bermekoğulları soyunun da Fars krallarına dayandığını söylemektedir. Bu kabilenin inancının Mecusilik olduğunu daha sonra İslamiyeti kabul ettiğini belirtir. Kabilenin tamamen İranî kökenli olduğunu söyler. Zaten yayıldıkları bölgede konuştukları dil Zazacanın Farsça ile akraba bir dil olması ve İranî diller ailesinden gelmiş olması, İranî bir kabile olduğu tezini güçlendirmektedir. Rivayetlere göre Sûveydîler büyük ataları Halid b. Bermek'in oğlu Cafer Dönemi'nde Şam taraflarına gelmiştir. Burada büyük bir hürmet ve saygıyla karşılanmış, Emevi halifesi Abdulmelik b. Mervan tarafından taltif edilerek kendilerine devlet yönetiminde vezir-i azamlık görevi verilmiştir. Bir süre sonra Bermekîler Emevi sarayında büyük bir prestij ve saygınlık kazanmıştır.

Abbasilerin en güçlü dönemlerinden biri olan Harun-er-Reşid zamanında Bermekîlerden Yahya bin Cafer, devlet yönetiminde en yüksek rütbelerden olan vezir-i

azamlık ve büyük vekillik rütbesine yükseldi. Oğulları da bu durumu devam ettirdi. Fakat Bermekîlerin bu kadar güç ve saygınlık kazanması, hem Abbasilerin hem de diğer kabilelerin hoşuna gitmemiştir. Yapılan menfi propagandalardan etkilenen Harun Er-Reşid, Bermekîlere menfi tavır takınmaya başlamıştır. Halife, Cafer b. Yahya'yı öldürüp, Yahya ve Fadl'ı da zindana attırarak servetlerine el koymuştur. Abbasilerden kaçan çocukları Musa b. Yahya, ahalisiyle birlikte Doğu Anadolu'nun sarp dağlarına sığınarak oraya yerleşmiştir. Döneme ait kaynaklar, "Al-i Bermek" (Bermekoğulları) soyundan üç kişinin Bağdat'ı terk ederek bugünkü Genç'e bağlı Şeftalu (Gırnes-Kepeçeli) Dağı ile Hartçuk (Hançuk) denilen bir yere yerleştiklerinden bahsetmektedir. Geldikleri yeni yere çabuk uyum sağlayarak, burayı kendilerine yurt edinme kararı aldılar. Üç kardeşten büyük olanı, bu yeni vatanında dindarlık ve kanaatkarlığıyla ün salmış ve bu yeni coğrafyada kısa zamanda büyük ilgiye mazhar olmuştur. Hançuk'ta oturan büyük ağabeyleri şeyhlik payesi alarak uzun yıllar hem manevi irşad yapmış, hem de hükümdarlık görevini sürdürmüştür. Genç ve Hançuk bölgesinde uzun yıllar hüküm süren Süveydî beylerinden Emir Şeyh Mir Şahab, Genç'te çok güçlü ve sağlam bir kale inşa ettirmiştir. Kalenin ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde bahsi geçen bu kalenin mazbut ve güzel bir kale olduğunu, emsaline civar yerlerde rastlanmadığını söylemektedir.⁸⁸

1.7.2. Süveydî Beyleri ve Hançuk Sancağı

Zaza Süveydî beylerinin Doğu Anadolu'ya gelip yerleştiği 3 yerden biri de Genç sancağı ile birlikte, Hançuk Livası (sancak) olarak addedilen yerdir. Tezimizin daha önceki bölümlerinde kısaca bahsettiğimiz Hançuk nahiyesinin yeri bugün tam olarak bilinmemektedir. Fakat Süveydî beylerinin burayı mesken edindikleri, büyük ve mamur bir yer hâline getirdikleri, tarım ve hayvancılık faaliyeti yürütmüşlerdir. Hatta Hançuk beylerinden bahseden tarihî kayıtlar mevcuttur.⁸⁹

İdris-i Bitlisî "Selimnâme" adlı eserinde 1515'te Diyarbekir'm Safevîlerce işgali esnasında Süveydîlerden Genç Beyi Ahmet Beg, İsfahan Bey ve Hançuk beylerinin büyük fedakârlık ve kahramanlık gösterdiklerini anlatmaktadır.⁹⁰

⁸⁸ Şerefname, *a.g.e.*, s. 90-110.

⁸⁹ Abdullah Demir, Bingöl ve Çevresinde Kaybolan Tarihi Varlıklar ve Vakıflar, *Cumhuriyet Döneminde Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2016, s. 40-43.

⁹⁰ TSMA. E. 8333-1-2.

Hançuk'u da kuşatan Safevîler, Sûveydî-Hançuk Emiri Abdal Beg kuvvetlerince yenilgiye uğrattır. Böylece Hancuk Safevî istilasından kurtulmuştur. Bu olaydan kısa süre sonra Emir Abdal Bey vefat etmiş ve yerine oğlu İsfahan Bey geçmiştir. İsfahan Bey, Hancuk'u korumakla kalmamış yaptığı imar ve bayındırlık faaliyetleriyle, çatışmalar ve savaşımlardan dolayı iyice harab olan bölgeyi imar ederek Hançuk'un varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Hançukta ihtişamlı bir kale, bir camii ve tekke-medrese inşa ettirdiği, bunların idamesi için de bazı yerleri vakıf olarak tahsis ettiği belirtilmektedir.⁹¹ İsfahan Bey, Çapakçur kaza merkezinde ise kendi adına bir camii inşa ettirmişti. İnşa edilen bu cami, Bingöl şehir merkezinde "Aşağı Çarşı" adı verilen mevkidedir. Hâlen minaresiyle birlikte sağlam olarak ayaktadır.⁹² Caminin inşa ve tamir aşamaları ile Vakfiyesine ait temel bilgiler, caminin içinde orijinal haliyle durmaktadır. Safevîlerin Diyarbekir'i ikinci defa kuşatmaları üzerine yardıma ilk gelenlerin yine Genç, Çapakçur ve Palu beyleri oldukları anlatılmaktadır. Bu yardım sayesinde Safevîler püskürtülerek Van-Erciş taraflarına çekilmiş ve Diyarbekir, kalıcı olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.⁹³

Hançuk Sancağı ve havalisi geniş ve büyük bir halkı ifade etmektedir. Hançuk Nahiyesi zamanla o kadar büyüdü ki bir dönem çift mutasarrıf ile idare edildiği rivayet edilmektedir.⁹⁴ 18. yy. dan sonra Hançuk, sancak statüsünü kaybederek Nahiye statüsüne gerilemiştir. Bunun sebebi, önceki safhalarda kısaca değindiğimiz iç çalkantılar ve çatışmalar sonucu yaşanan göçler olabilir. Bu sebeple nüfusta azalma yaşanmış ve sancak olma vasfını yitirmiştir. Bir diğer sebep ise merkezi hükümet tarafından yetkilerle donatılan Diyarbekir beylerbeyinin yetkisini kullanarak bazı yerel beylerine yetkilerini ve statülerini iptal etmesiydi. Bu uygulama merkezi hükümetin etkinliğini arttırmak amacıyla yapılmıştır. Bölgede hüküm süren beyler ise bu duruma tepki göstererek kabullenmediklerini ifade etmişlerdir. 1585 yılında yazılan bir belgeye göre Hançuk livası ve Yenikale nahiyesi Sûveydî beylerinden Ahmed ve oğulları Murad ve Süleyman tarafından idare edildiği söylenmektedir. Diyarbekir Beylerbeyi İskender Paşa'nın Hançuk ve Yenikaleyi kendi çocuğuna beratsız olarak devrettiği söylenmektedir. Bu kanunsuz uygulamanın

⁹¹ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 17.

⁹² <https://bingol.ktb.gov.tr/TR-91583/genc-ilcesinin-tarihcesi.html>, Erişim Tarihi, 11.11.2019.

⁹³ Hatunoğlu, *İdris-i Billisi'nin Selimnamesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998, s. 52.

⁹⁴ BOA, *Mühimme Defteri* No: 1, hkm 531, s. 67.

bir dayanağı yoktu. Çünkü daha evvel Hançuk livası yönetiminin Sultan Ahmed'in oğullarında Gence (Genç) alaybeyi Mehmet Mirza'ya verildiği ifade edilmektedir.⁹⁵

Zaza beyleri, bu atamaya tepki olarak merkezi idareye bir mektup yazmıştı. Durumun kabul edilemez olduğunu, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kendilerine statü olarak yurtluk-ocaklık verildiğini söylerler. Tabl-u Âlem sahibi olduklarını, vergi vermediklerini, kendilerine ait olan atama yetkisinin Diyarbekir beylerbeyi tarafından gasp edilemeyeğini belirtmişlerdir. Vazifeleri olan savaş zamanında askerleriyle birlikte katıldıklarını, daha evvel yapılan atamalarda kanun ve nizama uyulduğunu fakat burada bir usulsüzlük ve hak gaspı olduğunu dile getirmişlerdir. *“Sancağ beylerinden herhangi birisi öldüğünde eyaleti kaldırılmayıp bütün hududu ile temlikname-i hümayunum gereği sancağın tamamı oğluna verilir. Şayet birden fazla oğlu varsa sancakları aralarında eşit bir şekilde paylaşılırdı. Veyahut kendileri istedikleri şekilde tasarruf ederlerdi. Sancağ beylerinden herhangi birisi kudret-i Rabbani ile varissiz ve akrabasız vefat ederse o zaman eyaleti hariçten olanlara ve ecnebilere verilmezdi. Kürdistan beylerinin müşavere ve ittifaki sonucu onlar bölge beylerinden veya beyzadelerinden her kimi layık ve uygun görürlerse sancağı ona tevcih ederlerdi.”*⁹⁶

Mektupta bu esasların hilafına olarak atama yapıldığından dolayı, doğuda hüküm süren diğer Kürt beylerinde tepki göstermişlerdir. *“Hakkâri beyi Zeynel Bey, oğlu Zekeriyya Bey, Bitlis hâkimi Şerefhan, Cizre hâkimi Muhammed Bey, Hizzo hâkimi Muhammed ve Palu hâkimi Süleyman Bey, Eğil hâkimi Cafer Bey (Cenab-ı Hak mertebelerini yüceltsin) ayrıca eski Ruha sancağı Beyi Halid ve Çemişgezek sancağı Bey'i Kılınç ve Kulp sancağı Beyi Sultan Hüseyin ve Habur sancağı Beyi Derviş Muhammed” (Allah ömürlerini uzatsın)* Padişaha mektup yazarak şikâyetlerini ve bu durumun düzeltilmesi için beklentilerini dile getirmişlerdir. Bu hak gaspının ve statü değişikliğinin kabul edilemez olduğunu, Genç, Hançuk ve Yenikale'nin tekraren eski hâkimleri olan Sultan Ahmed Bey ve oğullarından Süleyman ve Murad Beylere devredilmesini arzulayan uzunca bir arıza göndermişlerdir.⁹⁷ Fakat bu talep İskender Paşayı çok seven ve ona sonsuz güvenen dönemin padişahı tarafından rededilmiştir. Gerekçe olarak da uygulamanın daha evvelki beylerbeyi tarafından yapıldığı ileri sürülmüş, İskender Paşa'nın bir suç

⁹⁵ BOA, *Mühimme Defteri* No: 4, hkm 2015.

⁹⁶ TSMA. No: E: 11696.

⁹⁷ BOA, BDA DFE RZ D 86, S. 1196-1197.

olmadığı ve Sancak'ın beratıyla birlikte İskender Paşa'nın oğlu Mehmet Bey'e verildiği belirtilmiştir.⁹⁸

Hançuk, bazı klasik kaynaklar ve Osmanlı Arşivleri ile “*Şerefnamede*” sıklıkla adı geçen bir yerleşim ve eski bir nahiye merkezidir. Bugün yerleşim olmadığından, hakkında kesin bilgi bulunmayan Hançuk nahiyesi; Günümüzde Genç'in kuzey bölgeleri olan Gele-i Riz (Sağgöze), Norşin (Yenice) ile Kavar (Yazkonağı) köyleri arasında yer alan, harabe hâlde eski bir nahiye merkezidir. Hançuk nahiyesini oluşturan aşiret ve oymaklar buradan dağılarak; Kavar (Yazkonağı), Mıstan (Bulgurlu), Botyan (Yeniyazı), Murtezan (Büyükçağ) ve Waré-i Merg (Yayla) bölgelerini kapsayan genişçe bir alana yayılmıştır.

1.7.3. Genç Sancağında Hüküm Sürmüş Yönetici ve Beyler

Emir Celal bin Mir Şahab:⁹⁹ Babası Emir Şeyh Mir Şahab'ın yerine başa geçmiştir. Başarılı bir hükümdarlık görevi yapmıştır. Vefat ettikten sonra yerine oğlu Emir Muhammed geçmiştir.

Emir Muhammed: Babasının yerine tahta geçmiş, uzun süre bu görevi ifa etmiştir. Ölümünden sonra yerine oğlu Fahreddin geçmiştir.

Emir Fahreddin: Emir Fahreddin Dönemi'nde Genç sancağı imar ve bayındırlık alanında büyük bir değişim ve gelişim göstermiştir. Adaletli uygulamaları ve geniş imar faaliyetleriyle sancak yöneticileri içerisinde farklı bir yeri vardır. Vefatından sonra yerine oğlu Emir Hasan geçmiştir.

Emir Hasan: Adaletli ve çalışkan babasının aksine zalim, kan dökücü ve ceberrut bir yönetim sergilemiştir. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş ve “Kör Paşa” olarak anılmıştır. Emir Hasan'ın bu zalim ve ceberrut tavrı sebebiyle, güzel ahlakı, mertliği ve cömertliğiyle nam salan küçük kardeşi Muhammed, ülkesini terk ederek Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmıştır. Uzun Hasan Muhammed'e büyük hürmet ve iltifat gösterdikten sonra Hançuk ve Çapakçur bölgelerinin yönetimini kendisine verir. Ülkesine geri dönen Muhammed ağabeyi Emir Hasan'ın büyük öfkesini celbetti. Aralarında meydana gelen çatışmalardan Emir Hasan galip geldi. Kardeşi Muhammed ise bu çatışmalardan birinde öldürüldü. Emir Hasan'ın

⁹⁸ BOA, BDA DFE RZ D 86, S. 1196-1197.

⁹⁹ Şerefnan-ı Bitlisi, *Şerefname*, Çev. M. Emin Bozarıslan, Deng Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1998, s. 115-119.

ölümünden sonra yerine geçecek çocukları henüz reşit yaşta olmadıklarından, sancağın tahtına öldürülen kardeşi Muhammed'in oğlu Ebdal Bey bin Muhammed geçmiştir.

Emir Ebdal Bey bin Mir Muhammed Bey: Amcası Emir Hasan'ın ölümünden sonra onun yerine geçmiştir. Onun zamanında, Safevîlerin Çapakçur valisi Aykutoğlu komutasındaki Kızılbaşlar, Hançuk bölgesini istila etmek amacıyla harekete geçmişlerdi. Tam bir hafta devam eden savaş sonrasında Aykutoğlu'nu ağır bir yenilgiye uğratan Ebdal Bey zafer elde etmiştir.. Ebdal Bey vefat ettiğinde Sübhan Bey ve Sultan Ahmed Bey adlarında iki çocuğu vardı.

Sübhan Bey bin Ebdal Bey: Babasının ölümünden sonra sancağın başına geçmiştir. Devlet işlerini kardeşi Ahmet Bey'le işbirliği içerisinde yönetmiştir. Kardeşiyle yaptığı bu ittifak ve güç birliği sayesinde yönetimde büyük başarı kazanır. Akrabaları olan Pazukîlerin lideri Halid Bey-i Pazukînin ölümünden sonra, Sübhan Bey onun topraklarını da kendi beyliğine katmıştır. Beyliğin toprakları genişleyince kardeşi Ahmet Bey'le ülke topraklarını bölüşmeye karar verirler. Çapakçur ve civarındaki yerler Sübhan Bey'e, Genç ve civarları Ahmet Bey'e bırakılır. Fakat bir müddet sonra Ahmet Bey, saltanat hırsı ve etrafındakilerin kışkırtmaları sonucu, sancakta huzursuzluk ve fitne çıkarmaya başlar. Bizzat Kanuni Sultan Süleyman tarafından gönderilen bir fermanla idam edilir. Saltanatı (Çapakçur toprakları) ise Emir Ebdal bey'in oğlu Ahmet Bey'e kalır. Subhan Bey'in Maksud Bey adında bir tek erkek çocuğu vardı.

Emir Sultan Ahmed Bey bin Ebdal Bey: Emir Sultan Ahmed Beg, kardeşini öldürtüp beyliğin tamamına hakim olmuştur. Uzun yıllar ülkeyi yönetmiştir. Yaklaşık 50 yıl hükümdarlık yaptığı rivayet edilmektedir. Genç hâkimi Sultan Ahmed'in H: 9 Z: 961 (Miladi: 5 Kasım 1554) tarihinde Genç Kalesi bölgesinde bir cami, zaviye ve medrese yaptırdığını, söz konusu camiye gelir sağlamak için bazı köy ve mezra gelirlerini de vakfettiği yazmaktadır. Ahmed Bey öldüğünde Murad Bey ve Muhammed Bey adında iki çocuğu geride kalmıştır..

Emir Maksud Bey bin Sübhan Bey: Babası Emir Sübhan Bey'in öldürülmesinden sonra, Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte Irakeyn Seferi'ne katılarak büyük fedakalıklar ve kahramanlıklar sergilemiştir. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman daha önce babasına verdiği berat üzere Çapakçur sancağının yönetimini hediye olarak, miras hakkıyla birlikte kendisine tevcih etmiştir. Sultanın kendisine olan bu teveccüh ve iltifatına aldanarak, Diyarbekir beylerbeyi Çerkez İskender Paşayı karşısına alır. Bu

durum onun sonunu hazırlamıştır. Kanuni nezdinde büyük bir saygınlığı olan İskender Paşa, sancak yönetimini Maksud Bey'den alarak bir Osmanlı memuruna vermiştir. Bu durumu kabullenmeyerek İstanbul (Payitahta) giden ve yedi yıl orada sultanla görüşmek için fırsat kollayan Maksud Bey, Çerkez İskender'in saltanat çevresindeki gücü ve adamları sebebiyle bu arzusuna ulaşmadan İstanbul'da vefat etmiştir.

Emir Murad Bey bin Sultan Ahmed Bey: Diyarbakir beylerbeyi Çerkez İskender Paşa, Maksud Bey'in sancak topraklarını Sultan Ahmed Bey'in çocuklarına paylaşmıştı. Hançuk nahiyesi ve civarlarını Muhammed Bey'e, diğer nahije ve yerleşimleri ise Murad Bey'e vermişti. Öteki kardeşleri de aralarında çatışmamak şartıyla yönetime ortak etmişti. Beyliği 16 yıl boyunca idare eden Murad kendi rızasıyla yönetimi oğlu Süleyman Bey'e devretmiştir. Süleyman dışında Ali Han Bey, Ulu Han Bey ve Mustafa Bey adlarında üç erkek çocuğu daha vardı. Bunlardan Mustafa, tebriz muharebesi esnasında şehit olmuş, Ali Han ise esir düşmüştü. Ulu Han Bey, Diyarbakir beylerbeyinin himayesinde herhangi bir idari görevi olmadan hayatını orada sürdürmüştür. Yönetimde olan Muhammed Bey'in gevşek yönetimi sebebiyle sancak yönetiminin tamamı Çapakçur hakimi Süleyman'a devredilmişti. Aralarında başlayan husumet sebebiyle uzun yıllar mücadeleye giriştiler. Muhammed'in ölmesi üzerine sancak yönetimi Süleyman Bey'e kalmıştır.

Emir Süleyman Bey bin Murad Bey: Çok farklı bir şahsiyete ve karaktere sahip olduğu rivayet edilir. İlk gençlik dönemlerinde, babasının şöhreti sayesinde Arap Yarımadası ve Diyarbakır bölgesindeki yönetici ve beylerin yanında yaşamıştır. Zeki, disiplinli, ahlaklı, dinamik ve yetenekli bir kişiliğe sahipti. Hükümdarlık veya beylik gibi hevesleri yoktu. Fakat babasının vefatından sonra sancağın başına geçmiştir. İran seferlerinde büyük yararlılıklar ve kahramanlıklar göstererek merkezi hükümetin iltifat ve övgülerine mazhar olmuştur. Başa geçtikten sonra sancağın yerinin dar ve imar açısından gelişime elverişli olmaması sebebiyle, sancak merkezinin Meneşkürt (Solhan) nahiyesine taşınmasına karar verir. Fakat burada yaptığı imar ve inşaa faaliyetleri de yarım kalmış ve sancak merkezi tekrar eski yerine taşınmıştır. Hicri:1005 (M:1597) yıllarına kadar saltanatının devam ettiği rivayet edilmiştir. Süleyman Bey'den sonraki dönemlerle ilgili sancağın yöneticileri hakkında sağlıklı

bir bilgi bulunmamakla birlikte çocukları ve torunlarının “Hükümet” unvanıyla 1800’lü yıllara kadar hâkimiyetlerini devam ettirdikleri tahmin edilmektedir.¹⁰⁰

1.7.4. Sancağın İdarî Statüsünün Değişmesi (Mutasarrıflığa Dönüşmesi)

Mutasarrıflar merkezden atanan, Sancakbeyleri veya Beylerbeylerine vekâlet eden, onların yetkilerini kullanabilen yöneticilerdir.¹⁰¹ Osmanlı Devleti’nin XVII. yy. dan itibaren yönetimde tercih ettiği bir uygulamadır. Bu dönemde tımar sisteminin giderek bozulmaya yüz tutması, sistemde ciddi aksaklıkların baş göstermesi sebebiyle klasik sancak yönetiminde değişikliğe gidilerek yönetim ekser itibariyle vezirlere verilmeye başlandı. Merkezden atanan vezirler görevlendirildikleri sancağa gidemiyorlardı. Yerlerine vekil olarak mütesellim veya mutasarrıf denilen idarecileri görevlendirmeye başladılar. XVIII. yy.dan sonra dahada yaygınlaşan bu uygulama yönetimde ciddi sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir.¹⁰² 28 Kasım 1852 tarihli fermanla düzenlenen vali ve mutasarrıfların yetkileri, 22 Eylül 1858 tarihli yeni bir fermanla daha da genişletilmiştir. Mutasarrıflık görevinin kurumsal bir niteliğe bürünmesi ise, 1864 tarihli “Vilayet Nizamnamesi” ile gerçekleşmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile taşra teşkilatı genel işleyiş ve yapısal anlamda köklü değişikliğe uğramıştır. Eyalet sisteminin yerine ikame edilen vilayet sistemi kademeli olarak uygulanmaya başlandı. Eyalet sisteminin yerine ikame edilen vilayet sistemi kademeli olarak uygulanmaya başlandı. Öncelikle bazı vilayetler pilot bölge seçilerek sistem denenmiştir. 1867’de çıkarılan yeni bir nizamname ile uygulama tüm Osmanlı ülkesine yayılacak şekilde genişletilmiştir.¹⁰³ ¹⁰⁴ Osmanlı idari yapısında 1800’lü yıllardan itibaren yönetim alanında daha sık düzenlemeler yapılmaya başlandı. Öteden beri var olan eyalet, sancak ve diğer mülki birimlere yenileri eklenmiştir. “Eyalet” tabiri yerine “Vilayet” kavramı getirilmiştir. Yeni yönetim birimleri olarak “Kaza” lar teşkil edildi. 1871 yılındaki Vilayet Nizamnamesi’nde yeniden düzenlemeye gidildi. Bu kez “Nahiye” adı altında yeni bir yönetim birimi kuruldu.

¹⁰⁰ Şerehan, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁰¹ Örenç, *a.g.m.*, s. 377-379.

¹⁰² Örenç, *a.g.m.*, s. 379.

¹⁰³ *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1308 (1889-1890), s. 255.

¹⁰⁴ *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1308 (1889-1890), s. 255.

Böylece taşra teşkilatı; Vilayet, Sancak (liva), Kaza, Nahiye ve Karye (köy) biçiminde yeniden tanzim edilmiştir.¹⁰⁵

Sultan Abdulmecid (1839-1861) Dönemi'nde Genç sancağı Diyarbakir'e bağlı kaza merkezi oldu (1848). Yaklaşık 20 yıl kadar kaza merkezi olarak Diyarbakır'a bağlı kalan Genç, Sultan Abdulaziz (1861-1876) Dönemi'nde yapılan yeni bir idari düzenlemeyle eyaletlerin vilayetlere dönüştürülmesi sonrası, Diyarbakır'ın Lice Kazasına bağlı Bucak Merkezi oldu. 1876 yılında II. Abdulhamid başa geçtikten sonra Meşrutiyet yönetimini (I. Meşrutiyet) ilan etti. Sonrasında 1878 yılında yayınlanan bir İrade-i Seniyye¹⁰⁶ ile Genç, Bitlis vilayetine bağlı sancak merkezi hâline getirilmiştir. 30 yıl kadar sancak olarak varlığını devam ettirmiştir. Sonraki aşamalarda mutasarrıflığa dönüştürülmüştür.¹⁰⁷

Müstakil mutasarrıflık döneminde yöneticiler merkezden atanmış olup, diğer iş ve işlemler ise yerel yöneticilerin insiyatifinde devam etmiştir. Fakat hükümet tarzı döneme nazaran bu dönemde merkezi otorite yerel yönetimlere daha fazla müdahil olmaya başlamıştır. Çünkü sistemde meydana gelen sorunlar nedeniyle bu durum kaçınılmaz hâle gelmiştir. Yönetim merkezinin eski yerleşim yerinden kaldırılıp Genç ilçesine (Dara-Hini) taşınmasıyla ilgili olarak; Bitlis valiliğinden gönderilen ve Darahini karyesinde yeni bir nahiye teşkili ile buraya bağlanması lazım gelen köylerin isimlerini ihtiva eden R:1239 (M:1884) yılına ait belgede yeni yerleşim yerinin kurulması ve bağlanacak köyler tabloda gösterilmiştir. 1908 yılında yapılan idari düzenlemeyle vilayetlerde kısıtlamaya gidilerek bazı mutasarrıflıklar lağvedilmiştir. 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu (ilk Anayasa) ile kaza yönetiminde “kaymakamlık idaresi” modeli getirildi. Sonraki yıllarda (1927 yılına kadar) müstakil mutasarrıflıklar bir müddet daha devam etmiştir.¹⁰⁸ Genç Sancağı idari olarak çeşitli zamanlarda farklı eyalet ve vilayetlere bağlanmış ve sancağın idari sınırları da bu anlamda zaman zaman farklılık göstermiştir. Sancağın müstakil mutasarrıflığa dönüştürülmesi hususunda o dönemin Genç mebusu (milletvekili) olan Muhammed Salih tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulan ve Genç'in müstakilen bir mutasarrıflık hâline getirilmesinin

¹⁰⁵ Bekir Parlak, “Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal-Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyete Yansımaları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Kasım, 2001. s. 37.

¹⁰⁶ *İrade-i Seniyye*: Padişah'ın resmi veya özel bir işlem için merkez ve taşra görevlilerine gönderdiği yazılı emirname. (<https://www.turkcebilgi.com>, Erişim Tarihi, 10.07.2020).

¹⁰⁷ *1314 Tarihli Bitlis Vilayeti Salnamesi*, (M. 1895-1896), s. 300.

¹⁰⁸ Parlak, a.g.m., s. 38.

sebebi ve gerekliliğinin ifade ettiği arıza aşağıda transkribe edilmiştir. İlgili arızanın (dilekçe) transkripsiyonu şöyledir: Genç Mebusu Muhammed Salih Bey 14 safer 224 (H:1336-M:1917) tarihli bir arızasındadurumu şöyle özetlemiştir. Genç sancağının Bağlı bulunduğu Bitlis Vilayetine yüzlerce kilometre uzak olduğunu, yollarının olmadığını, haberleşme imkânları ve diğer ulaşım ve iletişim vasıtalarının hemen hemen hepsinden mahrum bulunduğunu belirtmiştir. Bu yüzden yapılan yönetim değişikliğiyle birlikte Genç Sancağının da emsali bazı Sancaklar gibi müstakil bir mutasarrıflığa dönüştürülerek daha fazla yatırım ve ödenek ayrılmasını talep etmiştir. Bu durumun hem Sancağın hem de memleketin maslahatı için daha faydalı olacağını dile getirmiştir. Bu talebinin sonucu hakkında bir malumat verilmemiştir.¹⁰⁹

Genç sancağı, mutasarrıflığa dönüştükten sonra, onlarca yönetici burada mutasarrıf olarak görev yapmıştır. Arşiv taraması neticesinde isimlerini ve görev yıllarını tespit edebildiğimiz görevlilerden bazılarının, isim ve görev yılları hem Hicri hem de Miladi olarak Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo: 2 Genç Sancağında Görev Yapan Bazı Mutasarrıfların İsimleri ve Kronolojik Görev Yılları

Genç Sancağı Mutasarrıfı Mithad Efendi	H:1301	M:1884 ¹¹⁰
Genç Sancağı Mutasarrıfı Fazlı Bey	H:1304	M:1886 ¹¹¹
Genç Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Rıfkı Paşa	H:1304	M:1887 ¹¹²
Genç Sancağı Mutasarrıfı Raif Mehmed Paşa	H:1307	M:1890 ¹¹³

GençSancağı Mutasarrıfı Rıfkı Paşa.	H:1309-1311	M: 1892-93 ¹¹⁴
-------------------------------------	-------------	---------------------------

¹⁰⁹ BOA, DH. İ. UM. EK, 110-4.

¹¹⁰ BOA, DH. ŞFR. 1251500.

¹¹¹ BOA, DH. MKT. 1397340.

¹¹² BOA, DH. MKT. 1399870.

¹¹³ BOA, DH. MKT. 1399870.

¹¹⁴ BOA, DH. MKT. 1399870.

Genç Sancağı Mutasarrıfı Raif Paşa	H:1311	M:1893 ¹¹⁵
Genç Sancağı Mutasarrıfı Cevdet Bey	H:1312	M:1893 ¹¹⁶
Genç Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa	H:1312	M:1893 ¹¹⁷
Genç Sancağı Mutasarrıfı Lütfi Efendi	H:1317	M:1899 ¹¹⁸
Genç Sancağı Mutasarrıfı Hasan Fehmi Efendi	H:1317	M:1900 ¹¹⁹
Genç Sancağı Mutasarrıfı Osman Bey	H:1318	M:1900 ¹²⁰
Genç Sancağı Mutasarrıfı Hüsnü Bey	H:1320	M:1902 ¹²¹
Genç Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Hüsnü Bey	H:1321	M:1903 ¹²²
Genç Mutasarrıfı Arif Bey	H:1321	M:1903 ¹²³
Genç Sancağı Mutasarrıfı Arifi Paşa	H:1323	M:1905 ¹²⁴
Genç Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Muhlis Bey	H:1325	M:1907 ¹²⁵
Genç Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Bey	H:1326	M:1907 ¹²⁶
Genç Sancağı Mutasarrıfı Hayri Paşa (Vekâleten)	H:1326	M:1908 ¹²⁷

¹¹⁵ BOA, İ.DH. 12791006200.

¹¹⁶ BOA, Y. PRK. DH.8270.

¹¹⁷ BOA, İ. TAL. 189400.

¹¹⁸ BOA, İ. DH.1371380.

¹¹⁹ BOA, Ş.D. 111080.

¹²⁰ BOA, DH. MKT. 597360.

¹²¹ BOA İ. DUİT. 421080.

¹²² BOA, DH. MKT. 792470.

¹²³ BOA, DH. ŞFR. 350900.

¹²⁴ BOA, BEO. 27052028520.

¹²⁵ BOA İ.TAL. 416580.

¹²⁶ BOA, İ.HUS. 165700.

¹²⁷ BOA, DH. MKT. 2689910.

Genç Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Bey	H:1326	M:1908 ¹²⁸
Genç Sancağı Mutasarrıf-1 Sabıkı Salih Hulusi Bey	H:1327	M:1909 ¹²⁹
Genç Sancağı Mutasarrıfı Hikmet Bey	1330	M:1912 ¹³⁰
Genç Sancağı Mutasarrıfı Enver Bey	1330	M:1912 ¹³¹
Genç Sancağı Mutasarrıfı Leon Bey	1331-1332	M:1913-14 ¹³²
Genç Sancağı Mutasarrıfı Hilmi Bey	1334	M:1916 ¹³³
Genç Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey	1335	M:1917 ¹³⁴
Genç Sancağı Mutasarrıfı Halil Rami Bey	1337	M:1919 ¹³⁵

1924'te Genç sancağı müstakil bir mutasarrıflık hâline getirildi. Çapakçur Genç'e bağlı bir ilçe hâline getirildi. 1925 yılında bölgede büyük bir ayaklanma meydana geldi. "Şeyh Said Olayı" olarak bilinen bu ayaklanmanın ana merkezlerinden birisi de Genç vilayetidir. Bölgenin stratejik yapısı, dindar kimliği ve güçlü aşiret yapısının varlığı, hareketin bu beldeye büyük destek bularak kısa zamanda yayılmasında etkili olmuştur. Genç yöresinde bulunan aşiretlerin tamamına yakını Şeyh Said'e destek vermiştir. Harekât başladıktan sonra kısa süre içinde Genç vilayet merkezi ve bağlı köyler Şeyh Said ve arkadaşlarının kontrolüne geçmiştir.

¹²⁸ BOA, ŞD.189480.

¹²⁹ BOA, ŞD.3062190.

¹³⁰ BOA, BEO. 40833061680.

¹³¹ BOA, BEO. 40833061680.

¹³² BOA, İ. DH. 1499220.

¹³³ BOA, DH. ŞFR. 67560.

¹³⁴ BOA, İ. DUİT. 42720.

¹³⁵ BOA, İ. DUİT. 421080.

Genç vilayet merkezi de harekâtın sevk ve idare merkezi hâline geldi. Bir müddet sonra olay çok fazla büyümeden bastırıldı. Harekâtın öncüsü olan Şeyh Said ve arkadaşları yakalanarak Diyarbakır'a götürüldü. Bir devrim mahkemesi olan İstiklal Mahkemesinde yapılan yargılama neticesinde, Şeyh Said ve 46 arkadaşı idam edildi. Kısa zaman sonra da infazları gerçekleştirildi. Şeyh Said harekâtının konumuz için önemi; bu harekât Genç'te başlamış ve yayılmıştır. Ayrıca Şeyh Said ile birlikte idam edilenlerin yarısına yakını Genç ve o dönemde Genç'in bir kazası olan Çapakçur nüfusuna kayıtlı olmalarıydı. Harekât bastırıldıktan kısa bir süre sonra bölgede asayiş ve düzeni sağlamak adına hükümet tarafından çok sert tedbirler alındı.¹³⁶

1927 yılında Genç, Kulp, Solhan, Çapakçur bölgelerini de kapsayan "Péçar Tenkil Harekâtı" başlatıldı. İsyân çok sert önlemlerle tamamen bastırıldı. 1927 yılında yaşanan bu olaylar sonrasında merkez üs olan Genç vilayeti, ilçe merkezi hâline getirilerek Elâzığ iline bağlanmıştır. 1929'da yapılan idari düzenleme sonrası Genç, Çapakçur ile birlikte ilçe olarak Muş vilayetine bağlanmıştır. 1936 yılında Çapakçur nahiyesi merkez olmak üzere Bingöl adıyla yeni bir il merkezi oluşturularak Genç ilçesi de kaza olarak Bingöl iline bağlanmıştır.¹³⁷ İlçe merkezi hâline getirilen Genç ilçe sınırları da büyük çapta değişikliğe uğramıştır. Daha evvel Genç'e bağlı olan Kulp (Pasur), Oğnut (Karlıova-Göynük), Peçar (Lice-Güldiken), Boğlan (Solhan-Merkez) gibi yerler başka merkezlere bağlandı. Geniş sancak sınırları oldukça dar bir alandan ibaret küçük bir ilçe hâline getirildi. Bugünkü Darahéni merkezi ilçe merkezi hâline gelinceye kadar, yönetim merkezi sırasıyla Meneşkurd, Arduşin, Péçar ve Varé-i Merg (Yayla) köylerinde kurulmuştur. En son taşınılan Vare-i Merg'in (Yayla) imar ve gelişime uygun bulunmaması sebebiyle kaza merkezinin buradan kaldırılıp, genel geçiş güzergâhlarına daha yakın olan; emniyet, asayiş ve ekonomik gelişime daha müsait olan Küpar köyüne (Darahini merkezinde bir mahalle) taşınması kararlaştırılmıştır.¹³⁸ ***Darahini Karyesinde Yeni Bir Nahiye Teşkili ile Oraya Rabtı (Bağlanması) Lazım Gelen Karyeler***

Karyenin İsmi

Vartağ karyesi

Şimdi Merbut Oldukları Mahal

Genç kazasının Valir nahiyesi

¹³⁶ İlhami Aras, *Adım Şeyh Said*, İlke Yayınları, İstanbul, 1997, s. 50-55.

¹³⁷ <https://bingol.ktb.gov.tr/TR-91583/genç-ilcesinin-tarihcesi.html>, Erişim Tarihi, 02.09.2019.

¹³⁸ <https://www.tarihnotlari.com/bingol-ve-tarihi/>.Erişim Tarihi, 08.12.2019.

<i>Rutcan (Rotcan) karyesi</i>	“
<i>Yoldaşan</i>	“
<i>Emman</i>	“
<i>Bırnek</i>	“
<i>Yehkik</i>	“
<i>Da'lek</i>	“
<i>Dilistan</i>	“
<i>Erpi çayı (Herpi çayı)</i>	“
<i>Ulya</i>	“
<i>Mezra</i>	“
<i>Parçanç</i>	“
<i>Diyarbük</i>	“
<i>Sağın</i>	“
<i>Pusrek (pısrak)</i>	“
<i>Tarbeçur (Tarçur)</i>	“
<i>Arakil-i Ulya (Arkél)</i>	“
<i>Modan</i>	“
Genç Kazasına Tabi Mizag Nahiyesi	“
Tavsale (Tavsale-i Riz)	“
Buvtiyan (Botyan)	“
Mıstan	“
Şahverdiyan	“
Al-i Sivkan (Seyfan)	“
Gupar (Küpar)	“
Duşmalan	“
Çiyrik	“

Dik	“
Kurik	“
Garib	“
Kemalan	“

Darahiniye Rabt Olunacak Köyler	Şimdiki Merbut Oldukları Mahal
--	---------------------------------------

Teyrek karyesi	Çapakçur kazasına tabi
Muşek	“
Madrag	“
Musyan	“
Lotan	“
Şiynek	“
Çövlek (Çevlik) ¹³⁹	“

Eski sancak merkezinin kaldırılarak, önceki yerlere göre konum itibariyle daha uygun olan Genç (Dara-Hini) merkezine taşındı. Waré-i Merg Nahiyesinin köyleri ile birlikte Genç’e bağlanmasını öngören Cumhurbaşkanlığı Tezkeresi, Dâhiliye Vekâleti Vilayet İşleri Umum Müdüriyetince teklif edilmiş ve Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanmıştır. Bu tezkirede Genç ilçe merkezinin Warêmerg’den alınması, Warêmerg’de ise “Yayla” adıyla yeni bir nahiye merkezi kurulması kararlaştırılmıştır. Eski yeri olan Yayla’da ise ilişikteki listede yer alan köylerden oluşan yeni bir nahiye merkezi kurulmuştur.¹⁴⁰ Genç merkeze bağlı olan Güpar-ı Ulya (Küpar) köyüne taşınan ilçe merkezi, 17 Nisan 1936 tarihli bir tezkere ile bugünkü Dara-heni denilen yere taşınmıştır.¹⁴¹ Yine 1 Nisan 1936 yılına ait olan “Başbakanlık Tezkeresi”yle Elâzığ’ın Palu ilçesine bağlı Sivan (Servi) Nahiyesi, bağlı köyleriyle birlikte Palu’dan alınarak, Genç (Darahini) Kazasına bağlanmıştır.¹⁴²

¹³⁹ BOA. DH. İ. UM. EK. 87-22-2.

¹⁴⁰ BOA, DH. V. İ. U.M, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Nu. 11945.

¹⁴¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 3011. 1, 1 Nisan 1936, 11945 Sayılı Kararname.

¹⁴² DH. V. İ. U. M. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, nu:1463.

II. BÖLÜM

2. YERLEŞME VE NÜFUS

2.1. Yerleşme

2.1.1. Genç Sancağının Coğrafi Sınırları

Osmanlı Devleti idaresinde Sancak merkezi olarak bilinen Genç, Osmanlı hâkimiyetinden önce Safevîlerin işgalindeydi. Genç ve Çapakçur bölgesinin idaresi yerel yöneticilerden, aynı zamanda iyi bir otoritesi ve şöhreti olan Dımilî (Zaza) beyi, Safevîlerin güçlü komutanlarından Halid Bey Pazukî¹⁴³ ve çocuklarının elindeydi.¹⁴⁴ Merkez olarak bilinen yer, bugünkü Genç ilçesi (Dara-Hini) merkezi değildir. Kapsadığı coğrafi alan bugünkü Genç ilçesi sınırlarında olmakla birlikte çok daha geniş bir coğrafi alanı ifade etmektedir.¹⁴⁵

Sancağın sınırları doğuda Muş Sancağı, güneyde Kulp ve Pêçar nahiyelerine komşu Silvan (Meyyâfarkin) kazası ile Diyarbekir eyaleti. Kuzeyde Çapakçur kazasına komşu Erzurum eyaleti, batıda Palu kazası ile çevrilidir. Stratejik olarak Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametinde önemli bir kavşak noktasında bulunan bir yerleşim birimidir. Murat Havzası boyunca uzanan hatta askerî bakımdan da önemli konuma sahipti.

2.1.2. Genç Bölgesindeki Yer İsimlerinin Kökenleri:

1- Coğrafi özelliklerden dolayı verilen isimler: Bölgenin bulunduğu coğrafyanın salt özelliklerini yansıtan ve bundan dolayı verilen yer ve bölge isimleridir. Örnekler: *Mezaraa-i Çırık*, *Deré-i Hemedan*, *Kuh-i Sipi*, *Varé-i Merg*.

2- Şahısların adlarına atfen verilen yer isimleri: Genç bölgesindeki isimlendirmelerin bir kısmı bazı şahısların isimlerine atfen verilmiş isimlerdir. Bu isimlendirme yapılırken ya o bölgenin en meşhur ve ileri gelen şahıslarının ismi veya milli ve manevi bakımdan temayüz etmiş ve bir kahramanlık hikayesi olan şahısların

¹⁴³ *Halid Bey Pazukî*; Şah İsmail döneminde yaşamış Zaza (Dımili) kökenli bir komutandır. Safevîler için büyük kahramanlıklarda bulunmuştur. Bir savaş esnasında kolunu kaybettiği için, Şah İsmail tarafından kendisine altından bir bilek hediye edilmiştir. Bundan dolayı *Pazuki* veya *Çolak* lakabıyla anılır. Osmanlı hâkimiyetine girmeyi başlarda kabul etmedi. Fakat sonraki zamanlarda girdiği Osmanlı hizmetinde, aşırı serbest ve başına buyruk hareket etmiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından verilen bir yemek esnasında, zehirlenerek öldürüldüğü rivayet edilmektedir. (Şerefhan, *Şerefname*, Türkçe Çev. s. 117).

¹⁴⁴ Abdullah Demir, "16. yy. da Safevi ve Osmanlı Döneminde Genç Beyleri", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, Ekim-2014, s. 209-216.

¹⁴⁵ <https://ceb.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7>, Erişim Tarihi, 25.03.2019.

isimleri verilmiştir. Ayrıca mekân sahiplerinin isimleriyle anılan yer isimleri de mevcuttur. Örneğin: *Muradun, Deré-i Bahaddin, Mergé Hasén, Mezré-i Al, Deré Hem, Devé Veli, Gelé Riz, Kepiré Hacı Mumed* v.b.

3- Arapça kökenli yer isimleri: Genç bölgesinde Arapça kökenli yer isimlerine rastlanmaktadır. Genç Sancağı ve civar köylerinde Arap nüfus bulunduğuna veya yaşadığına dair tarihi kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Arapça kökenli isimler, Arap dilinin bölge insanının dili üzerindeki etkisinden kaynaklanmış olabilir. Genç bölgesinde Arapça kökenli köy ve yerleşim yeri isimleri şöyledir: *Ulya (yukarı), Sufla (aşağı), Edna (düşük), Evsat (orta), kebir (büyük), Asgar (küçük)*. Bu isimler herhangi sıfat ve tanımlamadan ziyade daha çok bölgenin konumunu ve mevcut durumunu bildiren isimlerdir. Mesela: *Gülşin-i Ulya, Gülşin-i Sufla, Haylan-ı Kebir, Asgar (Askar-Sarmakaya-Tavz)* gibi yerler de yerleşimlerin isimleri de bu kategoride değerlendirilebilir.

4- Farsça kökenli yer isimleri: Genç ve civar köylerinde Farklı dil olarak en fazla Farsça kökenli yer isimlerine rastlanmaktadır. Çünkü yerel halkın kullandığı dil olan Zazaca Farsça'ya çok yakın ve akraba dil'dir. Farsça verilen isimler hem özel isim hem de belli tanımlamayı ifade eden sıfat türü isimlerdir. Mesela: *Gunc/Ganc/Genc, Dilistan, Germ-Ab, Kuh Sıpi, Karye-i Şin, Gülşin, Kuh-i Şem, Mergé Ağan, Yenéy Keynek* gibi pek çok Farsça yer ismine rastlamak mümkündür.

5- Zazaca kökenli yer isimleri: Zazaca Genç bölgesi insanların ana dilidir. Dolayısıyla yer ve coğrafi isimlerin kahir ekseriyetinin Zazaca kökenli isimler olması gayet doğaldır. *Örnekler: Mezra'a-i Salunciyer, Mezra'a-i Merg, Cansur-u Sufla, Mezraa-i Vilin, Sayerin, Eşgasor, Gulayun, Şirnan, Dara-Héni, Çımé-Héni, Çırçırık, Deré-i Bazun, Holiyer, Valyer, Léy hevan, Hozderı* v.b.

6- Ermenice kökenli yer isimleri: Genç bölgesi Ermeni nüfusun civar yerleşimlere göre daha yoğun yaşadığı bir yerdir. Bundan mütevellid Genç bölgesindeki yer isimlerinin bir kısmı da Ermeni kökenlidir. Zira Ermeniler kendilerine tanınan kültürel ve dini serbestiyetin etkisiyle rahatça köy kurup yerleşim yeri tesis edebiliyorlardı. Buldukları bölgede verdikleri Ermenice isimler, bölge insanı tarafından da kullanılmaya devam edilmiştir. Yörede ne Zazaca ne Kürtçe ne de Türkçede karşılığı ve anlamı olmayan birçok yerleşim yeri ve mevki adlarının Ermenice kökenli olduğu tahmin edilmektedir.

7- Bitki adlarından türetilmiş isimler: Bölgede çoğunlukta ve yoğun olarak bulunan bitkilerin isimleri de yerleşim yerlerine isim olarak verilmiştir. Mesela: Mezra'a-i Vîlin (Çiçekli Mezra), Deré-i Nehun (Nohut Deresi), Valyer (söğütlü), Sayer (Elmalı), Şeftalu (Şeftali), Léy- Gozyer (Ceviz Çayı/Deresi) Holiyer (Kavak Ağacı) gibi çeşitli bitki ve meyvelerin adlarıyla anılan yerleşim veya mevki isimlerine sıkça rastlanmaktadır.

8- Aşiret, boy, oymak ve oba adları: Genç coğrafyasında Zikdelü (Zikté), Tabs (Tavz), Mıstan, Botiyan, Seyfan, Muradan, Momedan, Kavar, Yahkik gibi isimler buralarda meskûn bulunan bazı yerler aşiret, boy ve soy isimleriyle isimlendirilmiştir.¹⁴⁶

2.1.3. Genç'e Bağlı Köyler ve Mezralar

Genç, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Bitlis vilayeti mülki sınırlarının en batısındaki sancaktır. Geniş topraklara sahip olan sancak, bugünkü Bingöl il merkeziyle birlikte, Çapakçur, Karlıova, Solhan, Kulp ve bir dönem Silvan ilçelerini de kapsamaktaydı. Genç sancağına bağlı köyler ve mezralar daha ziyade geçmişteki idari genişliği ve yapısıyla incelenmiştir. Aşağıda vereceğimiz tabloda iki ayrı yabancı kaynaktan alınan 1898 ve 1899 yıllarına ait Genç sancağı Köy sayısı, nüfus ve nüfusun yoğunluk belirtilmiştir. Her iki kaynaktan da genç sancağı ve bağlı kaza ve kazaların nüfus bakımından oransal karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca sancak merkezi ve kazaların köy sayıları da belirtilmiştir. (Bakınız: Tablo.17)

¹⁴⁶ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 40-48.

Tabl. 17- Genç Sancağında Köy Dağılım Tablosu (1898-1899 Yılı)¹⁴⁷

Sancağın Adı ve Bağlı Kazaları	V. Guinet ¹⁴⁸	1898 yılı Bitlis Salname	1899 Yılına ait veriler (Bitlis Salname)	Her Köy Kaç Verst'tir. ¹⁴⁹	100 ve Üzeri Haneli Büyük Köylerin Sayısı	Bir Köyde Yaşayan Ortalama Kişi Sayısı
Genç Sancağı	191	220	191	6	1	152
Çapakçur Kazası	80	91	80	26,9	1	286
Kulp Kazası	89	113	89	14	?	235
Toplam	360	424	360	12,7	2	203

Tabloya göre hem Mayevskiy'nin hem de Cuinetin tespitleri ile Bitlis Vilayet Salnameleri arasında bazı rakamsal farklılıklar gözlenmektedir. Birer yıl arayla tutulan iki salname arasında köy mevcudunun bu denli bariz farklılık göstermesi izah edilememiştir. Biz de tabloda ifade edilen rakamları aynen aktarmak durumunda kaldık. Genç sancağında köylerde yaşayan kişi sayısı azdır. Çapakçur ve Kulp nahiyelerinde köylerde yaşayan kişi sayısının Genç kazasının iki katına yakın olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi; Çapakçur kazası arazi yapısının Genç sancağına nazaran daha avantajlı ve uygun konumuna bağlanabilir. Hatta Kulp kazasının nüfus yoğunluğu Genç merkez kazasından daha fazladır. Mayevskiy, Genç sancağından bahsederken bu beldenin az araştırılmış bir yer olduğunu, belde hakkında fazla bilgi olmadığını ifade etmektedir. Mayevskiy, seyahati esnasında güzergâhı üzerinde bulunan ve uğradığı bazı köylerin adlarını aşağıdaki tabloda

¹⁴⁷ Mayevskiy, *a.g.e.*, s. 202.

¹⁴⁸ Vital-Casimir Cuinet (1833-1896): Bir Fransız coğrafyacı ve oryantalist. Asya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik durumunu ele alan, istatistiki, coğrafi ve idari hususlarla alakalı bilgiler içeren "*La Turquie d'Asie'in Mineure*" adlı çalışmasıyla tanınmıştır. (Wikipedia -İngilizce)

¹⁴⁹ **Verst**: Rus kültüründe bir tür uzunluk ölçüsü birimidir. 1,0668 kilometre ve 3500 feete karşılık gelmektedir. (Kaynak: Murat Yılmaz).

belirtmiştir. Mayevskiy'nin kullandığı güzergâh; Kaleköy merkezinden başlayarak, bugünkü Solhan ilçesine bağlı olan bazı köyleri dolaştıktan sonra Genç sancağı Zikte nahiyesine, oradan bugünkü Genç ilçe merkezi olan Dara-Heni'ye kadar varmıştır. Seyahatinin devamında ise Diyarbakır istikametinde yer alan Doğanca köyüne kadar gittiği anlaşılmaktadır. Bundan sonrası için hangi güzergâhları takip ettiğine dair bilgi verilmemiştir.

Tablo 18. Mayevskiy'nin Bahsettiği Genç Sancağındaki Bazı Köylerin İsimleri¹⁵⁰

VİLAYET	HANE SAYISI	ETNİK KÖKEN
Genç (Merkez)	30	Kürt (Zaza)
Povel	6	Kürt (Zaza)
Artuşen	10	Ermeni
Sukyan	5	Kürt (Zaza)
Omeron	30	Kürt (Zaza)
Halta	12	Kürt (Zaza)
Gow	?	Kürt (Zaza)
Sare	?	Kürt (Zaza)
Grans	10	Kürt (Zaza)
Şamsan	15	Kürt (Zaza)
Durmala	10	Kürt (Zaza)
Baler (Valer/Valir)	10	Kürt (Zaza)
Moda	10	Kürt (Zaza)
Zahtiyе	5	Kürt (Zaza)
Punar	?	Kürt (Zaza)
Genidarya	20	Kürt (Zaza)
Kufa	25	Kürt (Zaza)
Şümeynı	10	Kürt (Zaza) ¹⁵¹

¹⁵⁰ Mayevskiy. *a.g.e.*, s. 156.

¹⁵¹ Mayevskiy'nin Kürt olarak nitelendirdiği köylerin tamamı Zaza nüfusa sahip olup, o dönemde genel bir tabir olarak bölge insanı için "Kürt" ifadesi kullanılmıştır. (Bölge insanlarıyla yapılan mülakatlar).

General Mayevskiy kullandığı güzergâhtaki köy isimlerinin pek çoğunu kendi aksanıyla ifade etmiştir. Dolayısıyla birçok köy ismi anlaşılabilir değildir. Bu sebeple tabloda var olan köylerin isimlerini yeniden ele alarak, güncel isimleriyle birlikte aşağıda ifade ediyoruz.

Tablo 19 Mayevskiy’de yer alan bazı köylerin Günümüzdeki Türkçe- Zazaca isimleri

Genç Merkez/Genç-Kaleköy (Zazaca ismi; Ginc/Génc)
Povel: Solhan/Elmasırtı köyü (Zazaca; Poğvı/Poğhi/Pueğé)
Artoşen: Solhan/Yenibaşak köyü (Zazaca ismi; Ardoşin/Ardüşen)
Sukyan: Solhan Sükyan köyü (Zazaca ismi; Sükyun/Sukyu)
Omeran: Solhan Sülünkaş köyü (Wumeru/Umerun)
Halta: Solhan Bozkanat-Harabadüzü mezrası (Zazaca ismi; Raşt-i Hıraba)
Gov: Solhan Bozkanat-Topluca mezrası (Zazaca ismi; Guev/Gov)
Sare: Genç İmeceli köyü (Zazaca ismi; Sayer/Siyer)
Grans: Genç Kepçeli köyü (Zazaca ismi; Gırnés/Girnos)
Şamsan: Genç Yağızca köyü (Zazaca ismi; Şemsan/Şemsun)
Durmala: Genç Çaytepe- Dağlıca mezrası (Zazaca ismi; Duşmalun/Düşmalan)
Baler: Genç Çaytepe köyü (Zazaca ismi; Valir/Valyer)
Moda: Genç Meşedahlı köyü (Zazaca ismi; Muedun/Modun)
Zahtiya: Genç Vahkin (Zazaca ismi; Vahkin)
Punar: Genç, Dara-Heni Merkez (Zazaca ismi; Humar veya Hımar köyü)
Genidarya: Günümüz Genç ilçe merkezi (Zazaca ismi; Dara-Héni/Daré-Yéni)
Kufa: Genç ilçe merkezinde-Küpar mahallesi (Zazaca ismi; Kupar/Gupar)
Şumeyni: Genç ilçesi Doğanca köyü (Zazaca ismi; Çimé-Héni/Çimé-Yeni)

Bu isimlerin günümüzdeki karşılıklarından da anlaşılacağı üzere Mayevskiy Genç bölgesini Doğu-Batı doğrultusunda boydan boya dolaşmış ve sancağın coğrafî ve beşerî yönlerini tahlil etmiştir. Önceki sayfalarda değindiğimiz nüfus, dinî yapı ve yerleşim yerleri ile ilgili çok kıymetli bilgiler vermiştir.

Genç bölgesi köy yerleşimi ve bölgesel açıdan ele alınırken, aşiret yapılanmasıyla şekillenen bölgesel yapıya göre değerlendirme yapılmıştır. Çünkü bölgedeki köy ve mezra yerleşimleri, aşiretlerin dağılım alanlarına göre şekillenmiştir. Bölgede etkin olan aşiretler, Doğu'daki diğer aşiretler gibi kan bağına dayalı aşiret yapılanması olmayıp, daha ziyade sosyal ve kültürel bağlarla şekillenmiş bir aşiret yapılanması söz konusudur. Aşirete bağlılık eskisi kadar güçlü olmasa da bireyler için toplumsal aidiyet ihtiyacını temin etme amacıyla bir aşirete mensub olma zorunluluğu bulunmaktaydı. Bunun sebebi ise bölgedeki çok güçlü toplumsal bağlar, özellikle evlilikler sebebiyle aşiretler arasında oluşan akrabalık bağlarıdır. Genç sancağındaki aşiretlerin başka aşiretlerde olduğu gibi kendilerine ait bir savunma gücü yoktur. Bağlı oldukları sancak veya nahiyenin resmi askeri gücünün bir parçasıydılar. Aşiretler arasında rekabet duygusu ön plandadır. Genç sancağı dâhilindeki aşiret isimleri aynı zamanda bazı yerleşim birimleri ve nahiyelerinin isimleridir. Mesela; Zikté, Yahkik, Tavz, Mıstan, Botyan, Kavar, Yayla gibi aşiret isimleri aynı zamanda bu aşiretlerin merkezi olan köy yerleşimlerinin de ismidir. Zaten başlangıçta kalabalık bir kitle olarak geldikleri bölgeye yerleşen bu aşiretler daha sonra farklı köy yerleşimleri ve mezralar kurmak suretiyle farklı coğrafi alanlara yayılmışlardır. Yayıldıkları bu alanlar mensubu oldukları aşiretin adıyla anılmıştır. Geçmişten günümüze Genç ilçesi ve civarlarında varlıkları bilinen başlıca aşiret bölgeleri ve belli başlı köyleri aşağıdaki gibidir.

2.1.4. Zikté (Zikti/Zektî)

Zikte; Genç'in en büyük aşiret bölgelerinden biri olup, aynı ismi taşıyan aşiret mensuplarının yaşadığı coğrafi alanı ifade etmektedir. Aynı zamanda Genç sancağına bağlı, merkezi Valir/Çaytepe olarak geçen bir nahiyelerinin de ismidir. Bu isim aynı zamanda coğrafi bir bölgeyi ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. "1550 Tarihli Çapakçur Livası Tahrir Defteri" nde geçen "Zikte" kelimesi, tahrir yazıcıları tarafından duyulduğu gibi yazıldığından kelime farklı şekillerde de yazılmış olabilir. Mesela; "Zikteli" kelimesi bazen *Zikdelü*, bazen *Ziktî*, bazen de *Dayikti/Zaykti* şeklinde okunmuştur. Bu yazılış farklılığı Zikté kelimesinin kökeninin farklı şekillerde yazılmasına sebebiyet vermiştir. Arapça "Dat" harfi Osmanlıca ve Farsçada "Za" şeklinde okunmaktadır. Bu da ziktî kelimesinin bazen "Daykti" bazen "dat" harfinin "ze"ye dönüşerek "Zeyk-Ziyk" şeklinde okunmuştur.

Sonuç olarak Zayk-ti veya Ziyktê şeklinde bir telafuza büründüğü söylenebilir.¹⁵² Kelimenin bu şekilde söylenişi dile daha hafif geldiğinden, halkın ağzında “Ziktê”¹⁵³ şekline dönüşmüştür. Ziktê kelimesi, Farsçada “*Ana kucağı veya ana karnı*” anlamlarına gelmektedir. “Zikdêlû” tabiri ise daha çok Ziktê bölgesinde yaşayan kişi veya Ziktê bölgesine mensup olan anlamında kullanılmıştır. Bu ifade bir aşirete mensubiyeti de ifade etmektedir. Ziktê bölgesi ile alakalı en derli toplu bilgi; Şemseddin Sami tarafından telif edilen “Kamus’ul-Alâm” adlı eserde geçmektedir. Söz konusu eserde Ziktê bölgesi veya Ziktâ Nahiyesi¹⁵⁴ ile alakalı şöyle denilmektedir:

*“Ziktê: Bitlis ilinin Genç sancağı ve ilçesinde bir nahiyeye olup, doğudan Kulp, kuzeyden Çapakçur, batıdan Palu ilçeleriyle, güneyden Pêçar nahiyesiyle sınırlıdır. Merkezi, sancak merkezinden 9 saatlik uzaklıkta yer alır. Nahiyeye 45 köyden oluşup, nüfusu Kürt (Zaza) ve Ermenilerden oluşur. Yerel ihtiyaçlara yetecek ormanları ile ceviz, elma, armut ve dut gibi meyve ağaçları vardır, Kışları pek uzun olup, kar kasımdan marta kadar sürer. Toprak ürünleri; arpa, buğday, tütün, pancar, şalgam vesairenden ibarettir. Dağlarında bazı madenler bulunduğu söyleniyorsa da hiçbiri çıkarılmıyor. Kaya içine oyulmuş bazı mağaraları ve diğer eski eserleri vardır. Yabani hayvanlardan ayı, kurt, karaca, tilki, tavşan ve domuz bulunur. Nahiyenin içinde iki mescid ve bir medrese vardır.”*¹⁵⁵

Ziktê bölgesinin ekonomik, sosyal ve toplumsal durumuyla alakalı yukarıda alıntıladığımız bu kısımlar dışında bazı klasik kaynaklarda da Ziktê isminin geçtiği, bunlardan bazılarında bölge hakkında bilgiler verilirken, bazılarında ise sadece isim olarak zikredilmiştir. Bu kaynaklar arasında gerek Genç bölgesi gerekse Ziktê bölgesi ile ilgili bilgiler veren Bitlis emiri tarihçi Şeref Han’ın ünlü “*Şerefname*” si müstesna bir yer tutar. Şerephan’a göre Ziktê aşireti; merkezi Diyarbekir’in Kulp kazasında kurulan Süleymani Beyliği’nin 8 ana aşiretinden biridir. Aşiretin asıl isminin “Zikdî” olduğunu söylemektedir. Şerephan, Süleymani Beyliği bünyesinde sekiz aşiretin yer aldığını, bunlardan 3’ünün İslâm dininden önceki dönemlerde Yezidî inancına sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu aşiretlerden Pasi (Pazi), Bohci (Béçi) ve Zikti boylarının Kulp bölgesinden göç ederek bugünkü Genç mıntıkasına

¹⁵² Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s.24.

¹⁵³ BOA, MVL. Nr. 711/58.

¹⁵⁴ BOA, A.MKT. MVL. Nr. 90/91.

¹⁵⁵ Bozarıslan, *a.g.e.*, s. 245.

yerleştiğini, İslamiyet'in bu bölgede yayılmaya başlamasıyla beraber, boy/aşiret mensuplarının toplu hâlde İslam dinine geçtiğini ifade etmektedir. Büyük tarihçi, Bitlis Emiri Şerefhan Ziktêlilerin; tarihte özel bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Şerefhan, Malazgirt Savaşı'nda Ziktêlilerin Mervani Beyliği içinde aşiret olarak yer aldıklarını ve Sultan Alp-Arslan'a öncü kuvvet görevi yaptıklarını ve çok önemli fedakârlıklar gösterdiklerini söylemiştir. Orta Çağ'da yaşamış ünlü tarihçi Yakut El-Hamevî'nin klasik İslâm kaynakları arasında yer alan “*Mü'cem-ül-Büldan*” adlı eserinde, Ziktê isimli bir bölgeden bahsettiği fakat hakkında ayrıntılı bilgi vermediği söylenmektedir.¹⁵⁶ Ziktê aşireti, günümüzde geniş bir coğrafi alana yayılmıştır. Genç/Dara-Héni ilçe merkezi başta olmak üzere, Bingöl/Merkez, Diyarbakır/Merkez, Erzurum/Karayazı, Solhan, Karlıova ile Sancak'ın bazı köylerinde bu aşiretin mensuplarına rastlanmaktadır. Ayrıca bir kısım arşiv kayıtlarından, Ziktê aşireti mensuplarının Muş ili Varto kazasında da yaygın olarak yaşadığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁷ Hatta 17. yy. da Varto nüfusunun önemli bir kısmının Ziktê aşireti mensuplarından oluştuğu belirtilmektedir. Varto'daki en kalabalık aşiret olan Ziktê aşireti, 17. yy. da nüfusun yaklaşık %40'ını oluşturuyordu. Aşiretin Vartodaki dağılımı köylere göre şöyledir. Gestmerd köyünde 4, Govek (Gov) Köyünde 7, Alagöz 4, Karagöl (Bestam Gölü) 6, Karagöl-i diğér 4, Alibijan 9, Dodan 20, Güllüce 5, Çursan 3, Okçucafer 13, Alikeç 13, Kızılmescid 13, ayrıca yine Cemaat-ı Zikdîli Reaya-yı Alibijan şeklinde not edilen 16 hane de dahil olmak üzere toplam 113 haneden ibaret idi. 17. Yy kayıtlarına göre bu hane sayısı ve nüfus mevcudu Varto nüfusunun %40'ına tekabül etmekteydi. Kayıtlarda Vartodaki Zikte aşiretinin emiri (Mir-i Aşiret) Mirza Bey adında bir bey idi.¹⁵⁸

Ziktê aşireti mensupları arasında göçebelik kültürü yoktur. Daha çok yerleşik bir aşiret olarak civar illerdeki diğér aşiretlere nazaran farklı bir görüntü arz etmektedir. Az da olsa yaylacılık geleneğinin görüldüğü bu aşiretin en önemli yaylağı ise Çotla veya Çötele Yaylası'dır. Ziktê nahiyesinin merkezi, tarihî belgelerde geçen şekliyle Valir/Valyer veya Söğütlü adıyla da bilinen bugünkü Çaytepe köyüdür. Ziktê aşiretinin yaşadığı coğrafya ve zikte bölgesini oluşturan

¹⁵⁶ <http://www.semskiasireti.com/?Syf=18&Hbr=524561&/Z%C4%B0KTE,-ZEKT%C4%B0-VEYA-Z%C4%B0KZ%C4%B0YAN-A%C5%9E%C4%B0RET%C4%B0.> Erişim Tarihi, 19.06.2019.

¹⁵⁷ Murat Alanoğlu, “17. Yüzyıl Ortalarında Varto (Yerleşim, Nüfus, Vergi ve Aşiretler)” *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1443-1175.

¹⁵⁸ BOA, *MAD*. d. Nr. 5152. s. 273.

köyler genel olarak bu şekildedir. Eski yerleşim yerlerinin bir kısmının isim ve kayıtlarına rastlayamadık. 18 ve 19. yüzyıllarda yaşanan yoğun savaş yılları ve akabinde yaşanan yoğun muhacerat olayları bölgede pek çok yerleşim yerinin yok olmasına ve ciddi bir nüfus eksilmesine sebep olmuştur. 20. yy. başlarında Ziktê bölgesinde cereyan eden büyük olaylar bölgenin adeta harabe bir vaziyete gelmesine sebep olmuştur. Bunların başında Ermeni Olayları (1905-1918) gelmektedir. Arkasından yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918-Çapakçur Cephesi, zikte bölgesine kadar uzanan savunma hattı), Şeyh Said Olayı (1925-1926) Şeyh Said olayını bastırma harekâtı (Peçar Te'dib ve Tenkil Olayı ya da Ser'a Véşnayış-1927) Büyük Dünya Ekonomik Krizi (Ser'ê Ğella-Kıtlık Senesi-1929) v.b.

Bu büyük hadiseler bölge genelini olduğu gibi Ziktê bölgesini de yoğun bir şekilde etkilemiştir. Bunun sonucunda bölgedeki köyler ve yerleşimlerin büyük bir kısmı hem isimlerini hem de kimliklerini yitirmiştir. Zira bu büyük kıyametlerden kaçan insanların bir kısmı yurtlarına hiç dönemezken, bir kısmı da ancak uzun yıllar sonra köylerine geri dönebilmiştir. Ama ait oldukları yerlerin kültürel ve toplumsal hafızası adeta silinmiştir. İnsanlar yakın geçmişlerine ait hatıraları dahi hatırlayamaz duruma gelmiştir. Bunun en somut örneği ise Genç arşiv kayıtlarının kaybolması veya yok olmasıdır. Bu elim tablo aslında yukarıda da bahsettiğimiz vechiyle sadece Ziktê bölgesine mahsus bir durum değildir. Kaza merkezi ve köyleri tabiri caizse kendi içinde mini bir kavimler göçüne maruz kalmıştır. Hakikaten bölge insanının anlatımları bu felaketlerin boyutunun bilinenin ve tahmin edilenin ötesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan saha çalışmalarında bazı köylere ait mezraların Türkçe isimleri bizzat o köyün mukimlerinden derlenmiştir. Bazılarının ise Türkçe isimleri belirlenememiştir. Zaten bunlar da genellikle bir veya iki evden oluşan, bazen de hiç yerleşim olmayan küçük Köm (Gume) diye tabir edilen daha ziyade geçici yerleşim yerleridir.

Tablo 20- Ziktê Nahiyesinin Köyleri ve Bağlı Mezraları (18.-19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Ardıçdibi: Arakil/Arkel	Ali Çapan (El Çapun), Sağan (Sağun).
Balgöze: Şin	Palacık (Gılêşin/Gülşin), Dutluca (Horgun), Balgöze (Aşkasor)
Bayırlı: Mezraa-i Solahan	Güvercinli (Armaşin), Alıçlı (Geldan)

Çaytepe: Söğütlü/Valyer Dik (Dık), Yatağan (Deré-i Zeyl), Lefar (Layé Far), Oğlaktepe (Key-B Dağlıca (Düşmalan), Üstüntaş (Çırık), Özenği (Kırnik)
Çanakçı: Cansor/Cunser Özlüce (Vılın), Osmanan (Wasmunun), Deréy Kuri, Yardım (Ley Havan), Kılıçlı (Şambegan)
Dereköy: Bazan/Bazun Yukarı Biçer (Yahkinigé Raşt), Aşağı Biçer, (Yahkinigé Lay), Yoğurtlu (Siltun Dew), Kalınderi
Dilektaş: Muradan Gorsig (Gürsu), Miyalan (Malun), Haraba (Hırawa), Güngörmez (Zımag)
Doğanevler: Şirnan/Şernon Karataş (Lay)

Gözütok: Hut Benekli (Seyhal), Küpeli (Hoşek), Malan (Malu), Kıla
Keklikdere: Parçaç/Parçunç Dumluca (Süerey), Onbaşı (Botyi), İpekli (Parçanca Hırabı), Şaban (Şe'wun), Parçaç (Sérşık), Yeşiller (Vér Gumiy), Yamanlar (Ğéyd), Koyuncuk (Hadrek)
Kepečeli: Gırnés/Girnos İmeceli (Sayer), Kayadibi (Holistun), Kuruca (Hellan), Kayasırtı (Kunciyel), Durmuşlu (kılé), Kuyucak (Dehel), Küme evleri (Deréy Mezra), Küme Evleri (Gendar), Eski Köy (Sér Ğeyd), Temelli (Keşkware).
Koçsırtı: Seyfan/Degnasor Özyurt (Pirkas), Yumurtalı (Sutyek), Gözlüce (Tüyern), Otluca (Mezraya Gor), Küçük Mezra (Mezraya Kij), Yıldız (Kılbız)
Meşedalı: Modan/Muedun Korkut (Deré Pısrak), Kovacık (Bin Ziyar), Mutluca (Kerkülük), Yorulmaz (Deré-i Hem).
Sağ Göze: Riz/Tavsala-i Riz Gelé-i Riz (Riz), Durmuşlu (Avdos), Herkin (Herkin), Bereket (Kup), Mal Ovası (Hégmal), Bereket (Marzüm), Tanrıverdi (Murdarik), Yenice (Norşin/Şiyina), Kaymaz (Piranz), Sevimli (Hızginos), Çalışlar (Kindos/Kundies).

Sarisaman: Tarçur İkizler (Geméy Lun), Yapraklı (Horsig), Şahkuli (Şakulyun), Akbıyık (Hışan), Dikmeli (Zengurek), Doğrular (Waréy Suy), Yıldız (Vılın),
Şehittepe: Hacan/Hajun Ameran, Meteşan, Yukarı Hacan
Yağızca: Şemsan/Şemsun Vahkin (Oğlaktepe), Karig, Bor, Musk.
Yiğitbaşı: Vazanan Ayrancı (Kavarik), Aydınli (Deré-i Hemedan) Işıklı (Deré-i Boyt) ¹⁵⁹

¹⁵⁹ Hatip Erdoğan, *Dara-Héni*, (Coğrafya-Saniki-Meselayi-Vatéyé Verinan.) Berdan Matbaası, İstanbul, 2018, s. 10-21.

2.1.5. Tavz (Tabs/Tavsi)

Tavz ismi, eski kayıtlarda Şeftalu nahiyesine bağlı bir bölgeyi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde kendi başına bir köy yerleşimi, Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra ise *Yenisu* adıyla bir nahiye merkezi hâline gelmiştir. Geniş bir coğrafi alanı kaplamakla birlikte arazisi oldukça engebeli ve yerleşime çok müsait değildir. Tavz bölgesinde yaşayan insanlar kendilerini “Tavzi” veya “Tavzi” şeklinde isimlendirmektedirler. Bu isim aynı zamanda mensub oldukları aşiret veya boyun ismi olarak anılmaktadır. Günümüzde bu kelime her iki anlamda da kullanılmaktadır. 1550 yılına ait “Çapakçur Tahrir Defteri”nde Tavz/Tabs, Şeftalu nahiyesine bağlı bir köy ismi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu ismin Pehlevicede veya Arapça kökenli olduğu tahmin edilmektedir. Pehlevicede “Tabs” veya “Tavs” “Yaylak” anlamına gelmektedir. Arapçada genellikle siyah şeylere Tabs denilmektedir. Aynı zamanda bol su kaynakları olan bölge anlamına geldiği de söylenmektedir. Hakikaten bölgenin zengin su kaynaklarına, tatlı ve soğuk sulara sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Yüksek, sarp ve engebeli arazisi de tam bir yayla görünümü vermektedir. Tavz kelimesinin telafuzu ve yazılışı, günümüzde hâlen değişikliğe uğramadan orijinal şekliyle kullanılmaktadır.¹⁶⁰ Bölgenin coğrafi yapısının tarıma elverişli olmamasından dolayı, ağırlıklı olarak hayvancılık yapılmaktadır. Zikté aşireti ile birlikte Çotla Yaylası'nın büyük kısmı bu aşiretin mensupları tarafından kullanılmaktadır. Tarımsal faaliyetler ise sadece kişisel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla yaylak terimiyle bütüncül bir anlam ilişkisi vardır. “Tabs” kelimesi fonetik olarak İran Horasanı sınırlarında yer alan “Tabas” şehri ile isim olarak benzeşmektedir. Bu yörenin insanların nereden geldikleri hakkında net bilgiler bulunmasa da yöre insanları, soylarını Şeref b. Nasır adında bir şahsa dayandırmaktadır. Muhtemelen Arap Yarımadası'nın kuzeylerinden Irak veya Güney İran taraflarından gelip bölgeye yerleşmişlerdir. Bölge insanların rivayetleri de bu doğrultudadır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra yeni idari yapılanma çerçevesinde ilçe merkezi hâline getirilen Genç, yeni kurulan bazı nahiyelerden teşekkül etmekteydi.

¹⁶⁰ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 23-24.

Bu nahiyelerden biri de “Yenisu” adıyla teşkilatlandırılan Tavz bölgesidir. Tavz bölgesinin merkezi; belgelerde “Canut” olarak geçen, bugünkü adıyla “Yenisu-Nederan” köyüdür. Tavz yöresi bayındırlık ve imar açısından Genç’in diğer bölgelerine göre geri kalmış bölgelerden biridir. Halkın maddi durumu ekseriyetle zayıftır. Bu durum hem coğrafi yapısından hem de diğer sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bölgenin yüzyıllar boyunca yatırım anlamında ihmal edildiği açıktır. Son zamanlarda bazı devlet yatırımlarıyla tanışmaya başlamıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar devam eden bu makûs talih, eskisi kadar yaygın olmasa da günümüzde hâlen devam etmektedir. Tavz coğrafyasının engebeli yapısı, bölge insanların başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur.

Genç/Merkez, Bingöl/Merkez, Solhan, Kulp ve Muş/Merkez, Tavz aşiretinin yoğun olarak göç ettiği ve yerleştiği merkezlerdir.¹⁶¹ Tavz bölgesi son dönemlerde “Tavz-Der” adlı sivil toplum kuruluşunun önderliğinde bir araya gelmiş, bir nebze de olsa bu vasıta ile kendisini ifade etme şansı bulabilmiştir. Yaptığı ulusal ve yerel çalışmalar ve etkinliklerle farklı bir sivil toplum profili çizen Tavz-Der, Bingöl’deki dernekler içerisinde apayrı bir yere sahiptir.¹⁶² Bölge insanı, tüm imkânsızlıklara rağmen çalışkan ve üretken yapısıyla bilinmektedir

Tablo.21- Yenisu (Tavz) Nahiyesinin Başlıca Köyleri ve Bağlı Mezraları (18. ve 19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Yenisu: <i>Nederan/Canut</i> (Mezraları Eksik)	
Binekli: <i>Hılbaşan</i>	Abbasan, Kılçan, Seydan, Talé hij, Bér Gumun
Elmagünü: <i>Momedan</i>	Evdıyan, Gumé Vér, Kirun, Lay Suvari, Pétağ
Geyikdere: <i>Azgıyer/Azgiler</i>	Godiş (Bayarcık), Lay Gozyer (Ömürlü), Lay Hesar (Yamaçlı), Kömyir (Uyanık), Muskvare (Arpacık), Süy Gor (Suluca), Sağok (Yuvacık), Sayer (Duvaklı), Sergevlık/Sergulik (Erenler), Simag/t (Konuklu), Vang’a Sur (Alatlı), Gumey-Ğeyd (Üçkardeş) ¹⁶³
Pınaraltı: <i>Şegan/Çegan</i>	Malware, Tarhena
Sarmakaya: <i>Güleyan/Guleyan</i>	Eskar (Oraklı), Gözerek (Oruçlu), Yené-wari (Bardacık), Kuç

¹⁶¹ Veysel Çeliker, Üniversite Mezunu, Eğitimci-Öğretmen, (Kişisel Mülakat-Şubat 2020).

¹⁶² Celal Hakan Alimoğlu, *Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Yönetimlerin Kalkınmasındaki Rolü: Bingöl Tavz-Der Örneği*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl, 2019, s. 115-116.

¹⁶³ Murat Soysal, Sosyal Bilimler Eğitimi Mezunu, Genç-Yenisu (Tavz) köyü. Tavz-Der Eski Başkanı.

2.1.6. Şeftalu-Şeyvdalu (Şeyh-Evdalu/Şah-Avlan):

Yöre halkının dilinde Şah-Avlan şeklinde telafuz edilen bu bölgenin, bir babadan gelme, kan bağına dayanan bir boy olduğu tahmin edilmektedir. Arşiv kayıtlarında Şeftalu nahiyesi olarak geçmektedir. Nahiyeye merkezi bugünkü Kepeçeli/Gırnés (Gerganos) köyüdür. Nahiyeye coğrafi olarak Zikte ile Tavz bölgelerinin arasında yer alır. Arazi yapısı, çevre bölgelerin arazi yapısıyla benzerlik göstermektedir. Şeftalu nahiyesinin isminin nereden geldiği ve kökeni hakkında yöre insanlarıyla yaptığımız görüşmelerde halkın, bu bölge insanları için “*Şeyh-Evdalun*” ya da “*Şah-Avlan*” tabirini kullandıklarına şahit olunmuştur. Bu da “*Şeftalu*” kelimesinin kökeni hakkında önemli bir kapı aralamıştır. Zira kelimenin orijinali “*Şeyh-Abdalan*” dır. Yerel söyleyiş tarzından dolayı kelime yuvarlanarak “*Şahevдалu*” şeklinde telafuz edilmiştir. Zazaca telafuzu bu şekle bürünen kelimenin, Türkçe telafuzu ise “*Şeftalu*” şeklinde söylenmiştir. Şeftalu nahiyesi önemli bir nahiyeye merkezi olarak bilinmektedir. Ziktê nahiyesi ile iç içe bir vaziyettir.

Osmanlılar Dönemi’nde Yenisu (Tavz) bölgesi de Şeftalu nahiyesi idari sınırları dâhilindeydi. Dolayısıyla coğrafi olarak geniş bir alanı kapsamaktaydı. “Şerefname”de Şerefhan, Abbasilerden kaçarak Doğu Anadolu’ya gelen Bermekîlerin, Genç bölgesinin Hançuk, Zikté ve Şeftalu yörelerine yerleştiklerini söylemiştir. Sûveydî kolunun Şeftalu bölgesine yerleştiğini bölgenin maddî ve manevî anlamda ilerlemesine katkıda bulduklarını anlatmaktadır. Sûveydîlerin yaptıkları manevî çalışmalarla kısa zamanda sevilip bölge halkı tarafından büyük bir Hüsn-ü kabule mazhar olduklarını anlatmıştır. Şeyhlik payesine erişen Sûveydî beyleri aynı zamanda yöneticilik görevini de üstlenmiş ve bölgenin imarında önemli çalışmalarda bulunmuşlardır.¹⁶⁴ Bölge insanların anlatımları da bu durumu teyid eder niteliktedir. Kökenlerinin Abbasilere dayandığı, dedelerinin Bağdat civarlarından gelip bölgeye yerleştikleri, bölgede ilim ve irfan ehli oldukları ve mânevî anlamda büyük etki alanları olduğu söylenmektedir. Rivayetlere dayalı olsa bile bu ifadelerin bir gerçeği yansıttığı şüphesizdir. Gerçekten Şahavlan/Şeh-Evdalu

¹⁶⁴ Bozarslan, a.g.e., s. 115-116.

bölgesi eskiden beri önemli âlimlerin ve din adamlarının merkezi olarak bilinmektedir. Bölge insanının üzerindeki bu büyük etki, günümüzde de hâlâ devam etmektedir. Bölge insanı, dindar/muhafazakâr kimliğiyle temayüz etmiştir. Osmanlı idari sınırlarında Genç'e bağlı bir nahiye merkezi olarak adı geçen Şeftalu nahiyesinin, ne zamana kadar bu durumunu devam ettirdiği belli değildir. Muhtemelen 1864 veya 1867 idari düzenlemelerinden sonra nahiye statüsü lağvedilerek, bütünlük arz ettiği Ziktê nahiyesiyle birleştirilmiştir. Tavz bölgesi ise Yenisu adında yeni bir Nahiye idaresinin teşkil edilmesiyle birlikte, bu nahiyeden ayrılmıştır. Şeftalu nahiyesinin köyleri ve mezraları Ziktê bölgesi ile birlikte ele alınmıştır. Çünkü günümüzde bu bölge ve mezraları Ziktê olarak bilinmektedir. Fakat tarihî kaynaklarda bu köylerin bağlı olduğu yerin Şeh-Evdalu (Şeftalu) nahiyesi olarak belirtilmesi nedeniyle, bunları ayrı olarak Şeftalu başlığı altında incelemek daha uygun görüldü. Çünkü bu bakış açısı bize Ziktê den ayrı olarak Şeftalu bölgesi hakkında bazı önemli bilgilere ulaşmamızı sağladı. Şeftalu bölgesinin unutulmaya yüz tutmuş bu tarihî idari misyonunu ve özeliğini böylece hatırladıktan sonra, köy yerleşimleri ise şöyledir. Nahiyenin en önemli köyleri Kepçeli (*Girnês*) ve Yağızca (*Şemsan*) köyleridir.¹⁶⁵

2.1.7. Yahkik/Yehkig (Yehkig-i Ulya ve Sufla):

Genç bölgesinin bir diğer büyük bölgesi olan Yahkik, yine aynı adla anılan aşiretin yerleştiği coğrafi alanı ifade etmektedir. Bu aşiretin merkezi hakkında farklı kayıtlar ve rivayetler vardır. Tarihî kayıtlarda iki Yahkik'ten bahsedilmektedir. Bunlardan biri "**Yehkik-i Ulya**" yani Yukarı Yahkik, diğeri ise "**Yehkik-i Sufla**" yani Aşağı Yehkik'tir. Bu iki Yahkikten yukarı kısım, Çevirme köyü ve civarlarını aşağı kısım ise Yehkik bölgesinin merkezi olarak kabul edilen Doğanca (Çımé-Héni) ve Tarlabası (Rotcan) köyleri ve civarlarını ifade etmektedir. Doğanca ve Rotcan köyleri aynı zamanda Yehkik Aşireti ağalarının oturduğu köy olarak bilinmektedir. Bazı belgelerde Mezraa-i Mirek veya Mizag (Mir mezrası-Ağa mezrası) şeklinde geçen yer, bugünkü Doğanca (Çımé-Héni) köyünün bulunduğu coğrafyayı tanımlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat daha sonra, Doğanca ve Rotcan yani aşağı Yehkik'in önemini yitirmesi, yukarı Yehkik olarak bilinen Çevirme (Ulya-Devé Cuér) köyünü bölgenin merkezi konumuna getirmiştir.

¹⁶⁵ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 90-91

Yehkik bölgesi de Genç sancağının diğer bölgeleri gibi arazi bakımından çok şanslı değildir. Ekonomik etkinlik olarak hayvancılık ve tarımsal faaliyetler temel geçim kaynağıdır. Bölgenin iklimi yine karasal iklimdir. Sebze ve meyveleri çok lezzetli ve meşhurdur. Yehkik bölgesi ilk zamanlarda Zikte nahiyasına bağlı bir bölge idi. Daha sonra Zikté nahiyesinden ayrılıp kendi başına bir nahiye merkezi hâline gelmiştir. Bu yeni idari yapılanmada, Doğanca (Çımé-héni) ve Genç (Dara-Héni) ağaları bölgedeki gücü ve yetkiyi ele geçirerek toplumsal hâkimiyetin sahibi oldular. Aşiret yapılanması ve ağalık sisteminin güçlü olduğu bölgede, Yehkik ağalarının uzun yıllar hüküm sürdüğü bilinmektedir. Yehkik aşiret ağaları Doğanca ve bugünkü ilçe merkezi olan Dara-Hini köylerinde ikamet etmekteydi. Genç, mutasarrıflıktan çıkıp kaza merkezi hâline gelince, yeni idari düzenlemede Genç (Dara-Hini) ağaları, Genç köyünde hükmetmeye başladılar. Günümüzdeki Genç merkezi, o dönemde Doğanca'ya bağlı bir köy yerleşimiydi. Yehkik Aşireti ağaları, ilçe merkezinin Dara-Hini'ye taşınmasından sonra, eskiden beri geleneksel olarak süren ve yakın zamana kadar devam eden siyasi ve toplumsal alanda söz sahibi olmuşlardır. Siyasi olarak da Genç bölgesinde uzun müddet bu aşiretin ağırlığı olmuştur. Genç'in ilk belediye başkanlarından tutun, ilk milletvekillerine varıncaya kadar siyasi sahada bu aşiretin ağaları tarafından temsil edilmiştir. Sonraki dönemlerde demografik yapının başka aşiretler ve boyların lehine dönmesiyle, bu denge de doğal olarak değişmiştir.

Yeri gelmişken Yehkik bölgesinde önemli bir yerleşim biriminden, *Dilistan* (Tepecik) köyünden bahsetmeden geçmek olmaz. Çünkü bölgenin manevi hayatı bakımından Dilistan (Tepecik) köyünün genelde Genç, özelde ise Yehkik bölgesi için ayrı bir yeri ve önemi vardır. Günümüzde terk edilmiş küçük bir mezra görüntüsüne bürünen bu köy (10-15 hane) arşiv kayıtlarında "*Seyyidler*" köyü olarak bilinmektedir. Yine kayıtlarda Yehkik yöresinin birçok köyü ve mezası ile bazı yaylaklar bu köyde ikamet eden seyyid ailelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıf olarak tahsis edilmiştir. Osmanlı Devleti, belli bölgelere yerleştiği Seyyid ailelerin kayıtlarını da sağlam olarak tutardı. Devletin yönlendirmesiyle Dilistan köyüne gelip yerleşen Seyyidlerden bazılarının isimleri şöyledir: *Seyyid Haydar b. Bayezid*,

*Seyyid Kalender b. Ömer, Seyyid Bayram b. Osman, Seyyid Maksud b. Kasım, Seyyid Devletyar b. Hoca Ali, Seyyid Hudaverdi b. Bekir.*¹⁶⁶

Dilistan (Dılıstun); Farsçada “gönül ülkesi-gönül beldesi” anlamına gelmektedir. Seyyidlerin toplum üzerindeki manevi nüfuzları ve birer gönül erleri oldukları düşünüldüğünde, bu ismin ne kadar muvafık durduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten bu insanların dine hizmet etmekle beraber, gönülleri fethetmek ve İslam’ın hoşgörüsünü yaymak gibi bir misyonları da vardı. Devlet bu toplumsal misyonlarından ve birleştirici özelliklerinden dolayı “*Seyyid*” ailelere özel önem vermiştir. Seyyid ailelere askeri hizmetten muafiyet, vergi muafiyeti, bedelsiz arazi tahsisi, devlet işlerinde pozitif ayrımcılığa kadar bir dizi ayrıcalık tanınmıştır. Hatta devlet bünyesinde “*Nakıb ’ul-Eşrafık*” adıyla sadece seygidlerin kayıtlarını ve şecerelerini tutan bir bürokratik birim vardı. Dilistan Seygidlerinin kökeninin nereden geldiği, köye nasıl yerleştikleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Abbasi Devleti’nin yıkılması sürecinde Bermekî aşiretlerinin, Genç ve Solhan bölgesine gelip yerleştiği dönemde, bu Seyyid ailesi de Sûveydî beyleriyle birlikte bölgeye gelip yerleşmiştir.¹⁶⁷ Yaptığımız bazı kişisel röportajlarda edindiğimiz bilgilere göre; Dilistan Seygidleri ile Solhan-Bozkanat (Göv/Guev) köyü Seygidlerinin akraba oldukları söylenmiştir. Bozkanat Seygidleri köken olarak kendilerini Sûveydîlere dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu Seyyid ailenin de Sûveydîlerin Genç bölgesine yerleştiği dönemde gelip Dilistan köyüne yerleştiği tahmin edilmektedir.¹⁶⁸ Dilistan köyü sakinleri ile yapılan mülakatlarda ise, bahsi geçen seygid ailenin soyunun günümüzde devam edip etmediği hakkında kesin bir malumat edinilememiştir. Köyde ikamet edenler de soylarının bu seygidlerle bir bağlantısı olup olmadığından emin olmadıklarını ifade etmişlerdir. Fakat günümüzde mevcut Dilistan köyünde medfun, mübarek ve makbul bir zata ait bir mezar/türbe olduğu söylenmektedir. Adı Şeyh Murik/Melik olan bu zatın Seyyid ailesinden olup olmadığı bilinmemektedir. Dilistan köyünün mevcut sakinleri, kökenlerinin Şeyh Murik denilen bu zatın soyundan geldiğini ifade etmektedir. Dilistan Seygidlerinin; Yehkik başta olmak üzere, Zikte, Mıstan, Botyan ve Kavar bölgeleri üzerinde büyük bir manevi nüfuza sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu Seyyid topluluğunun daha

¹⁶⁶ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 90-91.

¹⁶⁷ Yılmaz İçli, Dilistan Köyü Sakinlerinden, Üniversite Mezunu. Bingöl Üniversitesinde Şube Müdürü.

¹⁶⁸ Hacı Fahri Süzer, 71 Yaşında, Genç Dereköy Sakinlerinden, Okuma-Yazma Bilir.

sonra Zikté ve Genç sancağı merkezine (Kaleköy-Bozkanat-Guev) civarlarındaki köylere dağıldıkları rivayet edilmektedir.¹⁶⁹

Tablo.22- Yehkik Bölgesinin Başlıca Köyleri ve Mezraları (18. ve 19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Çevirme: Ulya/Teyran	Çevirme (Dewé Cüér), Ulutaş (Mezra-i Kebir-Mezraa-i Kelan), Mezré-i Şemon, Yeni Çiçekli (Nehçinig)
Doğanca: Çimé-Héni/Çiméyéni	Akyumak (Laver), Barış (Dawaş), Düzyayla, (Bırnek), Bağış (Dahlek), Deré-i Avas, Develi (Devé Veli), Dibek (Kaşan), (Çem), Eskiköy (Dewa Kuhn), Weka Ali, Tepecik (Dilistan), Erpi Çayı (Léy Herpi)
Soğukpınar: Vartak/Vartağ	Heşluyın
Sürekli: Bog/Diyarbök	Mezrası yok
Tarlabaşı: Rotcan/Rotjun	Cuman (Yağmurlu), Deré-i Çır, Deşté Emman (Budak), Gilors.

2.1.8. Mıstan ve Botyan:

Genç mintikasındaki önemli aşiret veya boylardan biri de Mıstan ve Botyan Aşiretleridir. Bu iki aşiretin birbiriyle yakın akraba, hatta tek bir babadan oldukları rivayet edilmektedir. Bölge insanı da bu aşiretlerden bahsederken “Mıstan-Botyan” adını kullanarak iki ismi bir arada kullanmaktadır. Bu sebeple bu iki aşireti ayrı ayrı incelemek yerine tek bir isim altında incelenmesi daha uygun bulunmuştur. Çünkü tarihleri ve kökenleri aynı, hikâyeleri aynı olan bu iki boyu kesin çizgilerle ayırabilmek zordur. Zaten toplumsal yaşantıda da bir köy gibi görünmektedirler. Mıstan-Botyan bölgesi Genç’in güney-batısı olup, Diyarbakır’ın Lice ilçesi sınırları ile Sivan nahiyesi arasında yer almaktadır. Bölge insanlarını anlatımlarına göre Mıstan (Bulgurluk), Botyan (Yeniyazı), Kavar (Yazkonağı), Murtezan (Büyükçağ) bölgeleri halkı aslında yakın akrabadır. Çünkü hepsi aynı yerden dağılmış olup ayrı ayrı boylara ayrılmıştır. Tarihte “*Hançuk*” olarak bilinen ve “Şerefname” Sûveydîve Bermekîlerin ilk yerleşim mekânları olarak geçen bölge, bu dört büyük kabilenin yerleşim alanı olarak bilinmektedir. Sebebi tam olarak bilinmeyen, ama büyük bir felaket sonucu dağılan Hançuk ahalisi, civardaki bölgelere dağılmıştır. Bu

¹⁶⁹ Süzer, Söyleşi.

aşiretin ahalisi, gittikleri bölgelerde yeni köyler sosyal gruplar oluşturmuştur. Cesur ve mert kimlikleriyle ön plana çıkan bu aşiret mensupları, zamanla bölge şartlarının kötüleşmesi sebebiyle, başta Diyarbakır olmak üzere Genç ve Bingöl merkeze göç etmişlerdir. Özellikle ekonomik sebeplerden dolayı, bölge dışarıya çok yoğun göç vermiştir. Aşiretin yayılma alanı olan köylerde, genel olarak düşük yoğunluklu bir nüfus potansiyeli vardır. Bingöl merkezde önemli aşiretler arasında sayılan Az Aşireti nin de köken olarak Mıstan-Botyan aşireti mensuplarıyla kardeş oldukları ve aynı babadan geldikleri rivayet edilmektedir. Az Aşireti mensuplarının Mıstan ve Botyan bölgesinden Çapakçur'a göç edip bugünkü "Az bölgesine" gelip yerleştikleri söylenmektedir. Bu bilginin doğruluğunu teyid etmek için Az Aşireti mensuplarının bilgisine başvurulmuştur. Az Aşireti mensupları da bu rivayeti doğrularak kökenlerinin Mıstan-Botyan bölgesinden geldiğini kabul etmektedir.

Tablo.23-Mıstan ve Botyan Bölgesini Oluşturan Köyler ve Mezralar (18. ve 19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Bulgurluk: <i>Mıstan/Mıstan</i>	Bani/Buni, Del, Dızık, Milware, Şele
Büyükçağ: <i>Murtezan/Murtezu</i>	Hégadere, Keşkware, Sirackom (Sérçuk)
Yeniyazı: <i>Botyun/Bohtıyan</i>	Yeniyazı (Bavan), Ezinun, Çevreli (Gemé vil), Yumaldı (Hégé Lay), Kahkig, Mezre al, Remvare, Ürümlü (Seré Letan), Hulincik (Kulincik), Bulgurcuk (Zekuni)

2.1.9. Warê-i Merg (Yayla/Warêymerg)

Yayla¹⁷⁰ bölgesi ahalisinin köken olarak Mıstan, Botyan, Kavar ve Murtezan ahalisiyle aynı bölgeden geldikleri ve akraba oldukları söylenmektedir. Yani Yayla (Waré-i Merg) köyü ahalisi de Hançuk ahalisindedir. Hançuk'un terk edilmesinden sonra Yehkik Aşireti ile Mıstan-Botyan bölgesi arasında kalan topraklara yerleşmişlerdir. Yayla köyü geçmişten beri hep önemli bir yerleşim bölgesi olarak bilinmektedir. Genç sancak merkezinin birkaç yer değişikliğinden sonra merkez yönetim yerlerinden biri de Yayla (Waremerg) köyüdür. 1 Nisan 1936 ve 11945 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kaza merkezi Pêçar nahiyesinden

¹⁷⁰ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Basbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara, 2006, s. 536.

alınarak, Yayla köyüne taşınmıştır. Bir müddet kaza merkezi statüsünde kalan Yayla (Ware-i Merg), daha sonra yine 1936 yılına ait başka bir düzenlemeyle tekrar köy hâline getirilerek kaza statüsü iptal edilmiştir. Kaza merkezi buradan alınarak Dara-Hini'ye bağlı Küpar köyüne taşınmıştır. Yayla köyünde ise yeni bir nahiye merkezi kurulmuştur.¹⁷¹ Yayla bölgesi eskiden beri önemli yolların güzergâhında bulunup, ticari ve ekonomik açıdan zengin bir bölgedir. Özellikle Diyarbakır-Bingöl yol güzergâhında yer alması, Sivan, Mıstan, Botyan, Yahkik gibi bölgelerin de kavşak noktasında olması köyün önemini biraz daha arttırmıştır. Fakat bütün bu avantajlarına rağmen yeteri kadar gelişim gösterememiştir.

Tablo.24- Yayla (Waré-i Merg) Bölgesine Bağlı Köyler ve Mezralar. (18. ve 19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Şehitköy: Mehsan/Mehsun	Direkli (Kereçiyun), Kazankaya (Heşware), Ziyaret (Kurné), Örümçük (Çetederı)
Yayla: Waré-i Merg	Doğrular (Dere-i Dızdan), Ocaklı (Dere-i Han), Karaoluk (Dewa Hırabı), Demirlibağ (Dolek), Koyunlu (Gaçır/Kajer), Ürümlü (Şevatin) Hasankaya (Serdew), Ekincik (Kumériz), Kümeli (Gaşreş), Oğlaklı (Dewdol), Dergek (Verçır)

2.1.10. Kavar (Yazkonağı)

Kavar bölgesi halkı da Hançuk nahiyesinin harabiyeti sonrasında Hançuk'tan göç ederek, bugünkü Kavar bölgesine gelip yerleşen topluluktur/boydur. Rivayetlere göre; Kavar ahalisinin de dâhil olduğu Hançuk nahiyesinde, Mıstan-Botyan, Kavar unsurları ile Yehkik Aşireti arasında bir husumet ve anlaşmazlık oluşur. Bunun sonucunda iki tarafın da ağır zayıatlar verdikleri anlatılmaktadır. Uzun yıllar devam eden bu çatışmalar artık çekilemez bir hâle gelir. Bunun sonunda, Hançuk ahalisi buldukları bölgeyi terk ederek farklı bölgelere dağılmıştır. Bu yeni göç dalgası sonucunda, yeni yerleşim yerleri ve köyler oluşmuştur. Hançuk bölgesi ise terk edildiği için tamamen harabe hâle gelir. Tarihî kaynaklarda hakkında hayli önemli bilgiler verilen Hançuk köyünün yerinde günümüzde herhangi bir yerleşim emaresi yoktur.

¹⁷¹ Sezen, a.g.e., s. 536.

Kavar bölgesi, günümüzde Çevirme (Ulya) köyünün doğusu ile Sağgöze (Gele-i Riz) köyleri arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kavar bölgesi Çevirme, Mıstan ve Sağgöze üçgeni arasında dağılmış bir vaziyettedir. Bölge oldukça sarp ve dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Arazi yapısının elverişsizliği sebebiyle, halkın temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Tarımsal faaliyetler düşük yoğunluktadır. Köyler nüfus yoğunluğu bakımından fazla kalabalık değildir. Bölgenin en büyük köyleri Yazkonağı merkezi ile Yolaçtı köyleridir. Kavar bölgesi de diğer bölgeler gibi arazi ve sert karasal iklim şartlarından dolayı aşırı göç vermiş bir bölgedir. Bu bölge mensupları yoğun bir şekilde başta Diyarbakır olmak üzere, Genç ilçe merkezi ve başka yerlere göç etmişlerdir. Özellikle Diyarbakır'da yoğun bir Kavar halkı nüfusundan bahsetmek mümkündür. Köylerin ve mezraların pek çoğu eski canlılığını yitirmiştir. Diyarbakır ve diğer yerlerde oturan ahali köy ve mezraları genellikle yazlık ikamet yeri olarak kullanmaktadır. Osmanlı Dönemi'nden başlayarak günümüze dek, bayındırlık ve imar açısından yeteri kadar gelişme gösterememiş ve yatırımlar açısından oldukça geri kalmış bir bölgedir. Bu durumun sebebi olarak; eskiden beri var olan günümüze kadar da yoğun bir şekilde artarak gelen güvenlik ve emniyet sorunlarıdır.

Tablo.25- Kavar Bölgesinin Başlıca Köyleri ve Mezraları (18. ve 19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Yazkonağı: <i>Şatos/Şatuyes Anakşor</i> , Deré-i Vinyer, Gomé Réş (Yünlüce), Gomé Berf, Kindos (Çalışlar), Laye Dili (Kanatlı), Léy Emerun, Léy Gozyer, Mezrayé Bin (Mezra), Karzel, Vartuk (Doğanlar), Ğerzun (Garzan), Hıştber.	
Yolaçtı: <i>Arğat(kaygısız)</i> Biluvan (Yolçatı), Almıran (Kayacık), Karar, Kasun, Koncvare (Toklu), Kosan (Yörelı), Wusleyl (Bekçiler) ¹⁷²	

2.1.11. Sivan (Servi/Serwé)

Sivan, nam-ı diğer Servi beldesi 1936 yılında Genç adıyla yeni bir ilçenin kurulmasıyla birlikte Genç'e bağlanmıştır. Zaten bu büyük bölgenin tarihsel süreç içerisinde Genç ilçesiyle güçlü bir irtibatı bulunuyordu. Doğu ve kuzey tarafındaki köylerinin tamamı Genç'in köyleri ile sınır olan bu beldenin hem kültürel hem de

¹⁷² Erdoğan, a.g.e., s. 20.

sosyal ve ticari anlamda öteden beri Genç ve mülhakatıyla sıkı bir ilişkisi vardı. Sivan bölgesi, tarihsel süreçte 1936 yılına kadar Elazığ'ın Palu ilçesine bağlı bir nahiye merkezi idi. Palu sınırları içindeki en büyük nahiyelerden birisi olan Sivan, 33 muhtarlıktan ibaret köyleri ve yüzlerce mezraları ile çok geniş bir coğrafi bölgeyi ifade etmektedir. Sivan bölgesinin yerleşimi tarihsel olarak çok eski dönemlere dayanmaktadır. İlk yerleşimin ne zaman başladığı ise bilinmemektedir. Yapılan yüzey araştırmaları ve elde edilen bulgulara göre, bölgenin tarihinin milattan önceki dönemlere dayandığı bilinmektedir. Milattan önceki dönemlere ait yerleşim izleri ve ve maddi kültür kalıntıları bu iddayı doğrulamaktadır. Fakat Sivan bölgesinin net isminin geçtiği dönem İslam'ın ilk asırlarındaki İslam fetihleri dönemine denk gelmektedir. Klasik dönem İslam kaynakları ile 12 ve 13. yüzyıllarda yazılmış bazı kaynaklarda ismi “*Es-Sivan*” olarak geçen bölge bugünkü Sivan yöresidir. Bizans İmparatorluğu'nun Yukarı Dicle eyaletinin bir parçası olan Sivan, İslâm fetihlerinin Diyarbakır ve çevresinde genişlemeye başlamasıyla birlikte İslâm hâkimiyeti altına girmiştir. Hz. Ömer Dönemi'nde Anadolu'nun fethi için görevlendirilen İslâm komutanı İyaz b. Ganem, Sivan yakınlarındaki Sosun Kalesi'ni fethederek, Sivan bölgesini İslâm Devleti topraklarına katmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti ve Anadolu Türk Beylikleri Dönemi'nde de Sivan bölgesi stratejik önemini korumuştur. Elâzığ-Diyarbakır-Çapakçur arasında tampon bir bölge gibi duran Sivan, tarihsel süreç içerisinde yoğun bir yerleşim ve iskâna maruz kalmıştır. Bölgede İlk Çağ medeniyetlerinden Osmanlı Devleti'ne kadar pek çok medeniyetin izine rastlanmaktadır. Fakat yoğun olarak Artuklu-Akkoyunlu-Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine ait izler barındırmaktadır. Sivan Bölgesi, 1514 Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Osmanlı'nın bölgesel (yerinden yönetim) politikası gereği yerel beylerin hâkimiyetine bırakılmıştır. Bölgenin zengin bir tarihi hüviyeti vardır. Sivan nahiyesine bağlı Sırmalıova ve Yatansöğüt köyleri arasında kalan bölgede “Kubbadan Yaylası” adında bir yer bulunmaktadır. Bu yaylanın, ismini Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubad'dan aldığı rivayet edilmektedir. Hatta yayla eteklerinde bulunan Aladdin köyünün de ismini Sultan Alaaddin Keykubad'dan aldığı yine bu rivayete dayandırılmaktadır. Kubbadan Yaylası'nda bulunan eski harabe ve kalıntıların Selçuklulara ait olduğu rivayet edilmektedir.¹⁷³

¹⁷³ İbrahim Dinç, *Sivan Tarihi*, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bingöl, 2015, s. 20-25.

Bölgede Osmanlı Dönemi'ne ait pek çok tarihî kalıntı bulunmaktadır. Tarihi çok eskilere dayanan Güzeldere (Gaz) köyünün Gört ve Çırık mezraları yakınlarındaki tarihî mezarlık ve sanat eseri değerindeki mezar taşlarının geçmişinin XVII ve XVIII. yüzyıllara dayandığı söylenmektedir.¹⁷⁴ Sosun ve Dız Kaleleri ile çeşitli köylerde bulunan cami ve kilise kalıntıları, bölgenin zengin bir tarihî geçmişe sahip olduğu ve Anadolu Tük Devletleri ve Osmanlılar dönemi'nde önemli bir merkez olduğu söylenebilir.

Sivan bölgesini tarihte stratejik ve ticari açıdan önemli kılan etkenlerden en önemli şey, zengin yer altı maden kaynaklarına sahip oluşuydu. Özellikle Gözertepe (Avnik), Gerçekli (Haylan-ı Kebir), Aktoprak (Vıllık/Şefik Dursun) köylerinde Demir madeni, Çobançeşme (Déri/Diréy) köyünde kurşun ve çinko, Sarıbudak (Melekan/Melekun) köyünde, krom ve çinko madenlerinin varlığına rastlanmaktadır. Bölgedeki madencilik faaliyetlerinin kökeni İlk Çağlara kadar uzanmaktadır. Urartular Dönemi'ne ait olduğu varsayılan, işlenmiş maden kalıntılarında rastlanmıştır. Bizans ve Osmanlılar dönemi'nde de madenlerin çıkarılarak işlendiğine dair belirtiler vardır. XVIII. yy. da yapılan maden tetkik ve arama çalışmaları kapsamında, 1735 yılında Aladdin (Aldun) köyünde altın ve gümüş madenleri tespit edilmiştir.¹⁷⁵ İlkçağlardan beri maden işlemeciliğinin olduğu bölge bu bakımdan oldukça önemli bir yere sahiptir. Bölgedeki maden ocaklarından çok kaliteli ve zengin madenlerin çıkarıldığı söylenmektedir. Osmanlılar Dönemi'nde bölgede çıkarılan madenlerin işletilebilmesi ve kalite standartlarının tespiti amacıyla numunelerin Ergani madenine götürülüp izabe¹⁷⁶ edildiği, fakat rezerv yetersizliği, işletmelere uzaklığı, maliyet artışı gibi nedenlerden dolayı işletmenin kapatıldı¹⁷⁷ anlatılmaktadır. Avnik (Ovniç) madenlerinin çıkarıldıktan sonra Ergani madenine taşındığı hakkında çeşitli arşiv kayıtlarında da vardır. Bu kayıtlarda maden sahiplerinden işletmecisine, madenin nakliye işlemlerine, madenin işlenmesi için gerekli olan yakıt (odun temini) kadar işletmenin her safhasından bahsedilmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Ömer Tokuş, "Güzeldere Mezar Taşları üzerine", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Bingöl, 2007, s. 9-40.

¹⁷⁵ Celaleddin Uzun, "Osmanlı Döneminde Palu Çevresinde Çıkarılan Maden Kaynakları", *Tarih Okulu Dergisi*, s. 85-95, Ağustos, 2008.

¹⁷⁶ Madenlerin fırınlarda eritilmesi işlemi.

¹⁷⁷ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devletinde Madencilik", *Osmanlı*, Cilt 3, s. 312, Ankara, 1999

¹⁷⁸ Uzun, *a.g.m.*, s. 89-95.

Sultan Abdulhamid Dönemi'nde yapılan sondaj ve tetkik çalışmaları sonucunda Sivan bölgesinde petrol yataklarının tespit edildiğinden dahi bahsedilmektedir. Yakın zamanda da bu yönde bazı çalışmalar yapıldığı söylenmektedir. Fakat bölgenin sarp ve engebeli yapısı ve yapılan çalışmaların maliyet yüksekliği nedeniyle bu çalışmalar sonuçlandırılmamıştır. Servi bölgesinin iklimi Genç bölgesi ve civarlarına nazaran daha mutedil ve yumuşak karakterdedir. Bu nedenle tarımsal faaliyetler bakımından da önemli bir bölgedir. İklimi Bingöl ve Diyarbakır iklimi arasında bir geçiş iklimi gibidir. Bu sebeple iki ilin ortalama değerlerini yansıtmaktadır. Mahsulatı Genç kazasının diğer bölgelerine nazaran daha erken dönemlerde olgunlaşmakta ve erken hasat edilmektedir. Bölgenin dutları ve üzümleri meşhur ve çok lezzetli olup, bu dutlardan ve üzümlerden elde edilen pekmez ve pestil ayrı bir tat ve lezzettedir. Pekmez ve pestil, nahiye ekonomisinin can damarı hâline gelmiştir. Bu pekmezin ünü bölge geneline yayılmış olup, şifa kaynağı olarak bilinmektedir. Sebze ve meyve bakımından oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Yetiştirilen sebze ve meyveler hem taze olarak hem de kurutmalık olarak tüketilmektedir.

Bölge Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren Elazığ'ın Palu ilçesine bağlı bir nahiye merkezi idi. 1936 yılında yapılan idari düzenlemelerle Bingöl adında yeni bir il kuruldu. O dönemde kısa süre önce Elazığ'a bağlanmış olan Genç kazası da yeni kurulan Bingöl iline bağlanarak ilçe merkezi hâline getirildi. Bu idari düzenlemeler doğrultusunda Palu ilçesine bağlı olan Sivan (Servi) nahiyesi de köyleriyle birlikte Genç ilçesine bağlı bir nahiye hâline getirilmiştir. Bizzat Cumhurbaşkanı M. Kemal Atatürk tarafından imzalanan belgede, Sivan nahiyesinin Genç ilçesine bağlanması gerekçeleri ile birlikte ifade edilerek gerekli izinlerin verilmesi talep edilmiştir.¹⁷⁹ Sivan bölgesi Toplam 36 köyden oluşmaktadır. Geçmişte çok daha kalabalık ve büyük bir nüfus yoğunluğuna sahip olan bölge, çeşitli sebeplerden dolayı verdiği göçler sonucunda bugün düşük seviyede bir nüfus yoğunluğuna sahiptir. Daha evvel Sivan nahiyesine bağlı olan Akçayurt (Dirinan) ve Kaledibi (Sayer) köyleri, 1990'lı yılların başında yapılan referandum sonucu, Sivan'dan kendi istekleriyle ayrılarak Diyarbakır ili Hani ilçesine bağlanmıştır.

¹⁷⁹ BOA, 030.11.1.03.11.11, Cumhuriyet Arşivi, 1 Nisan 1936 Tarihli Başbakanlık Tezkeresi.

Tablo.26- Sivan Bölgesinin Başlıca Köyleri ve Mezraları¹⁸⁰ (18. ve 19. Yüzyıl)

Köyün Adı	Bağlı Mezralar
Aladdin: <i>Aldiyun/Aldun</i>	Gavél, Letan, Salpuşt, Sayerek
Aktoprak: <i>Vıllık</i>	Sosun
Çaybaşı: <i>Ruy Melekun</i>	
Çamlıyurt: <i>Hodan</i>	
Çobançeşme: <i>Déri/Déyre</i>	
Dedebağı: <i>Şeyh (Şah)ismailan</i>	Çekmece (Heşbor), Demirboğa (Merg) Suveren (Sıwérun)
Dikpınar: <i>Hajyun/Hacyan</i>	
Direkli: <i>Wuşqır</i>	Taşören (Hıraba), Usulca (Etmam), Yedi Evler (Pigware)
Doğanlı: <i>Kelahsi/Kelhisi</i>	Heciyun, Kaşan
Döşekkaya: <i>Mahmudan</i>	Büyük Köy (Deva Pıl), Güllüce (Pehné)
Ericek: <i>Hepsur</i>	
Eskibağ: <i>Ğoynun/Hunyan</i>	Görülü (Gevil)
Gerçekli: <i>Heylan-ı Kebir</i>	Bayramlı (Mişkek), İğdecik (Vare-i Zor), Kapılı (Saferu)
Gönülaçan: <i>Haydan/Heydun</i>	Kabaklı (Gavuran)
Gözertepe: <i>Avnik/Ovnig</i>	
Günkondu: <i>Kasun/Kasan</i>	Yeniçağ (Ğerzun)
Güzeldere: <i>Gaz</i>	Arpalı (Çırrık), Çakmakçı (Kiran), Ereğli (Heylan), Görlek (Guért), İnandı (Sér-Lay), Yeniler (Hemek)
Harmancık: <i>Rızun/Rızvan</i>	Çetinkaya (Letan)
Karcı: <i>Ğayd/Ğéyd</i>	Doğanca (Putyun)
Kavaklı: <i>Haraba/Hırava</i>	Çomag, Ekinli (Kasrag)
Mollaibrahiman: <i>Kuzık</i>	Bazyan
Sarıbudak: <i>Melekan/Melekun</i>	Horsig
Servi: <i>Sivan/Serbé</i>	Nahiye Merkezi- Kültür, Doğukent, Yenişehir Mahallelerinden oluşur.
Sırmalıova: <i>Abdalan</i>	

¹⁸⁰ Süleyman Yapıcı, “Palu-1841, Nüfus ve Toplum Yapısı, Elâzığ, 2016, s. 363-453.

Bahebaşı: <i>Zimağ/Zimak Wuşkla</i>
Doludere: <i>Tinik/Tivnig</i>
Yenievre: <i>Halveliyan</i> Zellek
Ügöl: <i>Hesnun/Hasenan</i> Büyük Köy (Deva Pil), İbrahiman (İbremun), obankaya (Kılbogaz), Arıtış (Mataru), Gökçebağ (Şeru), Sancaklı (Kasım'un), Boğaziçi (Sér-lay), Gelincik (Ser-vari) ¹⁸¹
Yatansögüt: <i>Fatrakum</i>
Yaydere: <i>Şel'e Heydun</i>
Yazılı: <i>Sayer</i>
Yelkaya: <i>Gulikan</i> Kocakaya (Belaziz), Koyunoba (Buni), Köprüce (Boçsur) ¹⁸²

2.2. Nüfus (Demografik Yapı)

Osmanlı Devleti'nde, nüfusun ekseriyet itibariyle kırsalda yaşadığı bilinen bir gerçektir. Şehir merkezleri ilk dönemlerde fazlaca kalabalık değildi. Genç sancağının engebeli arazi yapısı ve elverişsiz iklim şartları, nüfus ve yerleşim durumunu da olumsuz etkilemiştir. Bu durum, nüfus ve yerleşme açısından istenilen yoğunluğun oluşmasına mâni olup, yerleşimin seyrek olmasına neden olmuştur. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere önce “Yurtluk-Ocaklık” sonra “Müstakil Mutasarrıflık” şeklinde yarı-özerk bir tarzda yönetilen Genç merkezinin bu yerel idare tarzından dolayı, merkezi idare bu sancaklara, vergi alma ve belli yükümlülükler (ahidnameler) dışında çokça müdahale etmemiştir. Osmanlı nüfus verilerinin en sağlam tutulduğu ve sağlıklı değerlendirme yapmamıza yarayan belgeler “Tahrir Defterleri” idi.¹⁸³ Bu defterler vergi kayıtlarını tuttuğu gibi, yerleşim birimlerinin insan potansiyelini de yansıtmaktadır. Bu işlem tımar sisteminin uygulandığı yerlerde yapıldı. Tımar yapılırken vergi verebilecek ve askerlik çağına gelmiş tüm erkek nüfus sayılmaktaydı. Fakat Genç sancağının tımar nizamına tabi olmaması, sancağın nüfusu hakkında da sağlıklı bir tahlil yapılmasını zorlaştırmaktadır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında yapılan nüfus

¹⁸¹ Yapıcı, *a.g.e.*, s. 363-453.

¹⁸² İsmail Solmaz, Sivan köyünden, Yüksekokul mezunu, Bingöl Valiliği, Köylere Hizmet Götürme Birliği Müdürü, (2019-2020).

¹⁸³ Tahrir Defteri: Herhangi bir bölgenin arazi ve vergi kayıtları ile nüfus ve vergi mükelleflerinin durumunu ifade eden defterlerdir. (Mehmet Öz, *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 425-429.

sayımlarında, Genç bölgesinin nüfusu hakkında bazı veriler bulunmaktadır. Genç sancağı ve civar yerleşimlerinde yaşayan nüfus, genel olarak “Zaza” tabir edilip, “Zazaca” adı verilen bir dili konuşmaktadır. Bölgenin yerleşik halkı tamamen Zazalardan oluşmaktadır. Bölge, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun diğer yerlerindeki demografik yapıdan farklılık arz etmektedir. Bölgede yaşayan halk kendisini Zaza olarak adlandırmaktadır. Dolayısıyla Genç gibi Zazaların Türkiye’de en yoğun yaşadığı bir bölgeyi anlatırken, bu halkın kökeni ve dili hakkında bilgi vermenin gerekliliğine ortadadır.

Bölgenin sakinleri olan Zaza halkı hakkında tarihî kaynaklarda çeşitli rivayetler vardır. Zazaların Anadolu’ya bugünkü İran sınırları içerisinde bulunan Deylem ya da Gilan bölgesinden yayılarak bu bölgeye gelip yerleştikleri rivayet edilmektedir. Bu bölge Hazar Denizi’nin güney-batı yakasında yer almaktadır. Zazalar M.S. 550 civarında buradan göç ederek İran, Kafkasya ve Irak yopraklarına dağıldılar. İslam öncesi dönemde, İran’daki diğer topluluklar gibi Zazalar da Zerdüştlük dinine tabi idiler. İslam Halifesi Hz. Ömer (M.S.634-644) Dönemi’nde, İran toprakları fethedilerek İslam Devleti topraklarına dahil edilmiştir. İslâm fetihleriyle birlikte Anadolu’ya yayılmaya başlayan Deylem bölgesi Zazaları da İslam dinini benimmiştir. Selçuklu Türklerinin Anadolu’ya girmesi ve akabinde Bizans’la mücadeleye girişmeleri üzerine Deylemikler-Dilmekler de Selçuklu Türklerinin safında yer almıştır. Anadoluda hüküm süren Bizans, Ermeniler ve Gürcülerle mücadele eden Dımililer veya Dilmekler (Deylemikler), Şia mezhebinin bir kolu “Caferîye” inancını benimsemiştir. Sonraki dönemde Türklerle aynı coğrafyayı ve vatani paylaşan Dilamiler/Dilmekler bunun etkisiyle yoğun bir şekilde Sünnîliği benimsemeye başlamıştır. Bir kısmı da Caferiyenin Alevilik koluna mansup olarak hayatlarını devam ettirmiştir.

Karl Hadank “Dımilî” kelimesinin Dailemi/Dailomi kelimesinden geldiğini ve bunların Deylemistan bölgesi halkına mensub olduğunu ifade etmektedir. Vladimir Minorsky de İranî bazı kabilelerin Hazar Denizi’nden aşağılara inerek batıya doğru yayıldıklarını, bu bölgede ilk kez Kürtlerle karşılaştıklarını ifade eder. Müslüman Arapların İran, Kafkasya, Kuzey ve Batı Anadolu seferleri neticesinde, Zazalar (Dilmek/Dımilekler) çok uzun yıllar İranî topluluklarla savaş hâlindeydiler. İslâmiyet’in İran topraklarında yayılmasına başlangıç teşkil eden Kadisiye

Savaşı'nda İslâm ordularına karşı İran topraklarını Zazalar savunmuştur. Daha sonra İslâm ordularının baskısı artınca İran topraklarından Anadolu'ya doğru yönelmeye başladılar. Anadoluya akınlar düzenleyen Zaza toplulukları, ele geçirdikleri bölgelere yerleşmeye başlamıştır. Büyük çoğunlukla Doğu Anadolu Bölgesi'nin Bingöl, Tunceli ve Elâzığ üçgeninde yerleşmişlerdir.¹⁸⁴ Geldikleri bölge olan Deylem bölgesi ile bugünkü yerleşimlerdeki coğrafi kavramların, yer ve köy isimlerinin büyük benzerliği Zazaların İran-Deylemistan bölgesinden gelip bu bölgelere yerleştikleri tezini güçlendirmektedir.¹⁸⁵

Zaza kelimesi ilk olarak Sümer kaynaklarında geçmiştir. Tevrat'tan Asur kaynaklarına, Hurrilerden Hitit, İbrani ve Urartu kaynaklarına kadar birçok arkaik kaynakta Zaza kelimesi ya aynı veya çok yakın ifadelerle geçmektedir. Zaza kelimesinin güncel anlamda bir ulus veya topluluk anlamı; ilk olarak pers kralı Darius tarafından dikilen Bisûtun (Behistûn) yazıtlarında geçmektedir. Anıtta "Zazana" adında bir bölgeden bahsedilmiştir. Doğu Anadolu'nun Yukarı Fırat bölgesi Zazaların en başat yerleşim alanıdır. Bu bölgede yoğun olarak yerleşen Dimili/Dilmekler buradan Anadolu'nun farklı bölgelerine dağılmışlardır. Yapılan muhtelif araştırmalara göre günümüzde Anadolu'nun farklı yerleşim bölgelerinde ve şehirlerinde yaşayan yaklaşık 4 ila 6 milyon arasında Zaza nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Konuştukları dil olan "Zazaca" ise, eski İranî diller ailesine mensup, en köklü dillerden biri olduğu söylenmektedir. Bu dilin Kürtçe ile benzerlik göstermesi, bazılarının iddia ettiği gibi Kürtçenin bir alt lehçesi olduğu anlamına gelmez. Ünlü dil bilimcilerden Robert Gordon Latham, Vladimir Minorsky, Oskar Mann, Terry Lynn Todd, Karl Hadank, İngvar Savnberg, David N.Mc Kenzie, C. M. Jacobson, Ludvig Paul ve Eberhard Werner gibi onlarca bilim insanı, Zazaca üzerinde çalışmışlardır. Bu dilin kesinlikle kendi başına bir dil olduğunu ve başka bir dilin parçası veya lehçesi olmadığını ortaya koymuşlardır. Zazalarla ilgili çeşitli belgelerde Dömbüli veya Dimili tabirleri kullanılmıştır. Osmanlı arşiv kayıtlarında hangi dili veya lehçeyi konuştuklarına bakılmaksızın, Türk olmayan unsurlara "Ekrad" adı verilmekteydi. Bu Ekrad tabiri sadece "Kürt" anlamında kullanılmamıştır. Osmanlı Tahrir Defterlerinde "Ekrad-ı Dimili" şeklinde bir

¹⁸⁴ Mehmet Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, MEB Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, II. Baskı, Ankara, 1981, s. 7.

¹⁸⁵ Ali Dihkan-Cevad Sadıki, "Zazaların İlk Yerleşim Yerleri ve Kökenleri", *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl, 2012, s. 70-75.

tanımlamaya rastlanmaktadır. Bu tabirin Zaza unsurunu tanımlamak amacıyla kullanılan bir tabir olduğu konusunda pek çok araştırmacı hemfikirdir. Belgelere ayrıca “Zaza ulusu” tabiri de geçmekte ve daha ziyade bahsettiğimiz Zaza yerleşim bölgesinde yaşayan toplulukların kastedildiği bilinmektedir.¹⁸⁶

Zazalar Anadolu’da genel olarak Doğu Anadolu’nun güney kısımları olan Murat Neri Havzası boyunca dağınık olarak yerleşmişlerdir. Yerleşim alanları genel olarak sulak, ormanlık ve dağlık alanlardır. Türkiye’de Zazaların ekseriyetle yaşadıkları başlıca yerleşim yerleri: Sason, Mutki, Ergani, Palu, Maden, Siverek, Mardin, Genç, Bingöl, Solhan, Lice, Diyarbakır, Elâzığ, Adıyaman, Gerger.¹⁸⁷ Bunun yanı sıra Türkiye’nin birçok şehrine dağınık olarak yayılmış önemli oranda bir zaza nüfustan bahsetmek mümkündür.

2.2.1. 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Genç Bölgesinin Nüfusu

Meselemizin esası olan Genç nüfus yapısı konusuna gelince; hakkında sistematik ve düzenli yani her dönemin nüfus verilerini değerlendirebilmemizi sağlayacak olan tahrir defterleri düzenli olarak tutulmadığından, genel nüfus yoğunluğu hakkında sağlıklı ve kesin bilgiye ulaşmak zorlaşmaktadır. Nüfus kayıtlarının büyük bir kısmı daha ziyade 1850 ile 1925 yılları arasındaki 70-80 yıllık döneme ait verilerdir. Önceki dönemlerin verileri ya düzenli tutulmamıştır veya idari statüsünden dolayı merkezi defter tutma ihtiyacı olmamıştır. Bazı dönemlerde tutulan nüfus defterleri, bir kısım batılı seyyahların bölgede dolaştıkları zaman tespit ettikleri sayısal veriler ve nüfus durumu hakkında verdikleri bilgilerdir. Bu verilerle bazı sonuçlara varılabilir. Genç ve Çapakçur yöresinin nüfus verileri ile ilgili ilk resmî belge niteliğinde olan ve Ankara Kuyud-ı Kadime Arşivinde yer aldığı belirtilen defterde, bölgenin köyleri, köyde yaşayanların isimleri ve hane sayıları ile gelirleri hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Bu defterin icmal kısmında ise sadece has, zeamet ve tımar sahiplerinin bilgilerine yer verilmiştir. Ayrıca bugüne kadar tespit edebildiğimiz kadarıyla bu defterin bölgeye ait tek tahrir defteri olduğunu anlıyoruz. Bahsi geçen tahrir defteri ve onun icmalinde yer alan Genç ile ilgili konuların belli bir kısmını iktibas ederek buraya alınmıştır. Zira bu güzel ve değerli çalışmayı

¹⁸⁶ Ali Kaya, “Tarihte Zazalar ve Zazaca”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, Bingöl, 2012, s. 88-89.

¹⁸⁷ Fırat, *a.g.e.*, s. 7.

hulasaten (özetleyerek) almak eksik olur. Defterde öncelikle bölgedeki yerleşim yerlerinin isim kökenleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Genç bölgesindeki coğrafi ve ve diğer fiziki mekânlara farklı sebepler ve etkenlerle isimlendirme yapılmıştır. Bu isimlendirmeler genel olarak bölgenin beşerî, sosyal ve fiziki karakterini yansıtmaktadır. Tahrir defterindeki bilgilere göre, bölgeye ait yerleşim yerlerinin isimlendirmeleri genel olarak şu esaslar doğrultusunda yapılmıştır: Söz konusu tahrir defterinde köylerin, nüfus durumlarını gösteren kısımlardan dönemin nüfus yapısı hakkında değerlendirme yapmak mümkündür. Genç sancağı ile Yahkik, Şeftalü, Zikté gibi bazı yerleşim yerlerine ait nüfus bilgileri geniş şekilde verilmiştir. Bahsi geçen bu yerleşimler aynı zamanda bir aşiret veya boy ismini ifade eder. Bu bölgelere ait köyler ve mezraların nüfus verilerinden de bahsedilmiştir.

Tahrir defterlerinde genellikle vergi verme yaşına erişmiş, askerlik çağına gelmiş ve çalışabilecek yeterlilikte olan erkek nüfus sayılmıştır. Kadın ve çocuklar bu sayımlarda hesaba dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla bu verilerden yola çıkarak sancağın kesin nüfusu hakkında bir sonuca varmak zor olsa da araştırmacılar böyle bir durumda tahrir defterinde geçen hane sayısının veya sayılan nüfusun beş ile çarpılarak, bölgenin gerçek verilerinin hesaplanabileceğini ifade etmişlerdir. “Çapakçur Livası Tahrir Defteri”nde Genç livası ile bağlı aşiret, boy, köyler ile mezraların nüfus durumlarını gösteren tablolar ve değerlendirmeleri şöyledir:

Tablo 6. 1550 Tarihli Tahrir Defterinde Genç (Nahiyeler, Köyler, Mezralar ve Nüfus Sayıları.)

<i>Köyün Adı</i>	<i>Nahiyesi</i>	<i>Şimdiki İsmi</i>	<i>İlçesi</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Dinî Durum</i>	<i>Mezralar</i>
<i>Cansur-ı Ulya</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Çanakçı</i>	<i>Genç</i>	369	<i>Müslim</i>	<i>Pencil</i> <i>Dillin</i> <i>Tos</i>
<i>Cansur-ı Sufla</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Çanakçı</i>	<i>Genç</i>	37	<i>Müslim</i>	
<i>Dilistan</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Tepecik</i>	<i>Genç</i>	226	<i>Müslim</i>	<i>Nurşin (Ebu Çelu),</i> <i>Herpi Nahçinik</i>
<i>Eşkasur</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Balgöze</i>	<i>Genç</i>	52	<i>Müslim</i>	

<i>Degnasor (Seyfun)</i>	<i>Nahiye-i Şeftalu</i>	<i>Koçsırtı</i>	<i>Genç</i>	<i>77</i>	<i>Müslim</i>	<i>Tüyerin Pirkasi</i>
<i>Mezra'a-i Nurşin</i>	<i>Nahiye-i Ziktelü</i>	<i>Yenice</i>	<i>Genç</i>		<i>Müslim</i>	
<i>Gergenüs (Girnos)</i>	<i>Nahiye-i Şeftalu</i>	<i>Kepçeli</i>	<i>Genç</i>	<i>59</i>	<i>Müslim</i>	

Tablo 4. 1. 1550 Tarihli Tahrir Defterinde Genç (Nahiyeler, Köyler, Mezralar ve Nüfus Sayıları)

<i>Köyün Adı</i>	<i>Nahiyesi</i>	<i>Şimdiki İsmi</i>	<i>İlçesi</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Dinî Durum</i>	<i>Mezralar</i>
<i>Goresi (Görsi)</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Sarıyer</i>	<i>Genç</i>	<i>40</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Göl(Der kurb- i vahkin)</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Dual (Eski isim)</i>	<i>Genç</i>	<i>98</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Mezraa-i Keşkware-i ulya ve Keşkvari-i sufla</i>	<i>Karye-i Gırnés- Nahiye-i Şeftalu</i>	<i>Temelli</i>	<i>Genç</i>	<i>----</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Krenik (Kırrun) Mezraa-i Kevkam</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Özengi (Çaytepe)</i>	<i>Genç</i>	<i>70</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Gülşin-i Sufla</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>	<i>Palacık</i>	<i>Genç</i>	<i>10</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Haçan/Hajan</i>	<i>Nahiye-i Şeftalu</i>	<i>Şhittepe</i>	<i>Genç</i>	<i>68</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Nurşin/Nörşén</i>	<i>Nahiye-i Ziktelü</i>	<i>Yenice</i>	<i>Genç</i>	<i>26</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Parçağ/ Parçañç</i>	<i>Nahiye-i Ziktelü</i>	<i>Keklikdere</i>	<i>Genç</i>	<i>77</i>	<i>Müslim</i>	

<i>Pesurg</i> <i>Pırsrag</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Zikdelü</i>	<i>Berçi</i>	<i>Genç</i>	46	<i>Müslim</i>	
---------------------------------	-----------------------------------	--------------	-------------	----	---------------	--

<i>*Ribat¹⁸⁸ Mezra-i</i> <i>Karaboli-Mezra-i</i> <i>Göl</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Zikdelü</i>	<i>Ribat –Güreşli</i> <i>(Bor mez.)</i>	<i>Genç</i>	705	<i>Karışık</i>	
<i>Söğütlü/Valyer</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Zikdelü</i>	<i>Çaytepe</i>	<i>Genç</i>	34	<i>Müslim</i>	
<i>Şin/Şiyn</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Zikdelü</i>	<i>Balgöze</i>	<i>Genç</i>	203	<i>Müslim</i>	
<i>Şirvinan/Şernan</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Şeftalu</i>	<i>Doğanevler</i>	<i>Genç</i>	44	<i>Müslim</i>	

<i>Köyün Adı</i>	<i>Nahiyesi</i>	<i>Şimdiki İsmi</i>	<i>İlçesi</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Dini Durum</i>	<i>Mezraları</i>
<i>Tabs (Tavz)</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Şeftalu</i>	<i>Tavz/Yenisu</i>	<i>Genç</i>	150	<i>Müslim</i>	<i>Mezraa-i</i> <i>Fatuk</i> <i>Mezraai</i> <i>Pirnak ve</i> <i>Hutin</i>
<i>Tarpaçur/</i> <i>Tarçur</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Zikdelü</i>	<i>Sarısaman</i>	<i>Genç</i>	163	<i>Müslim</i>	<i>Mezraa-i</i> <i>Seyyid</i> <i>Ahmed-</i> <i>köyün</i> <i>ekinliğidir.</i>
<i>Varttak</i>	<i>Nahiye-i</i> <i>Zikdelü</i>	<i>Vartağ/Soğukpınar</i>	<i>Genç</i>	76	<i>Müslim</i>	

¹⁸⁸ Ribat olarak geçen köyün yeri için sağlıklı bir açıklama yoktur. Ancak yukarıdaki bilgilere göre Göl, “Der Kurb-i Vahkin” ifadesi geçmektedir. Yine Ribat köyü için “Mezraa-i Karaboli” ve “Mezraa-i Göl (Dual)” ifadeleri geçmektedir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Göl- Dual olarak geçen bölge Vahkin, Yağızca (Şemsan), Kepečeli (Gırmos) ve Güreşli (Bor) Köyleri arasında Murat Nehrine 5-6 km mesafede yer alan terk edilmiş hâlde bir köy yerleşimidir. Bu bilgiyi bölgede yaşayan insanlar da teyid etmişlerdir. Köyün yeriyile ilgili yapılan bu tespit kesin bilgi olmamakla birlikte, bilimsel bir araştırmaya da muhtaçtır. Büyük olasılıkla Ribat köyü burasıdır. Hatta Tahrir Defterinde en kalabalık nüfuslu köylerden biri olarak görünmesi (705 kişi) bu iddiayı doğrular niteliktedir. (Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 60-72).

<i>Vahkin</i>	<i>Nahiye-i Şeftalu</i>	<i>Vahkin</i>	<i>Genç</i>	<i>70</i>	<i>Müslim</i>	
<i>Yahkik</i>	<i>Nahiye-i Zikdelü</i>		<i>Genç</i>	<i>435</i>	<i>Müslim</i>	<i>Mezra-i Mirek Mezra-i Yahkik-i küçük</i>
<i>Zemarek</i>	<i>Nahiye-i Şeftalu</i>	<i>Zimak</i>	<i>Genç</i>	<i>63</i>	<i>Müslim</i>	

1550 yılına ait kayıtları içeren bu tahrir defterinde yer alan yukarıdaki tablolarda Genç bölgesinin; Zikdelü-Zikte (Merkez, Söğütlü/Valér) ve Şeftalu (Merkez, Kepeçeli/Gırnés) olmak üzere iki büyük nahiyeye idari olarak taksim edildiği görülmektedir. Bu nahiyelere ait köylerin isimleri, Nüfus sayıları ve nüfusun dinî mahiyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca köylere bağlı mezzarlar hakkında da bilgi aktarılmıştır. Bu mezzarların yerleşim yeri mi veya ekinlik yeri mi olduklarına yer verilmiştir.

Tablodan yola çıkarak; Genç bölgesi köylerinin toplam nüfusunun 3.467 olduğu görülmektedir. Tabii olarak bu rakam daha çok askerlik çağına gelmiş, çalışabilecek yaşta ve vergi mükellefi olan erkek nüfusu kapsadığı için net nüfus oranı değildir. Bu rakama çocuk, kadın ve yaşlıları da dâhil etmek icab eder. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı nüfus ve tahrir defterlerindeki verilerde belirtilen nüfustan gerçek nüfus oranını belirleyebilmek için, verilen sayının 5 ile çarpılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Osmanlı tahriratı daha çok erkek ve mükellef olanları saymaktaydı. Dolayısıyla o dönemdeki Genç nüfusunu $3.467 \times 5 = 17.335$ olarak tespit etmek mümkündür. Bu nüfus verilerinin büyük bir kısmı Zikté, Şeftalu, Yahkik, Tavz ile Waré-i Merg nahiyelerine bağlı köyleri ve mezzarları da kapsamaktadır. Fakat yukarıda derlediğimiz bazı veriler ışığında tüm yerleşim yerleri dâhil edildiğinde, Genç Sancağının toplam nüfusunun o dönemde 20-25.000 civarında olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.2.2. XIX. Yüzyılda Genç Sancağı'nın Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde ilk modern nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. Fakat o çalkantılı dönemde yaşanan iç isyanlar ve Osmanlı-Rus Mücadelesi nedeniyle sayım uzun yıllar devam etmiş ve sağlıklı bir sonuç alınamamıştır. Asıl baz alınması gereken nüfus verileri, 1881 yılında yapılan nüfus sayımıdır. Bu sayımda Müslim -gayrimüslim, kadın-erkek, yaşlı-çocuk tüm kesimler sayılmış ve bu sayımın sonuçları 1893'te sadaret makamına sunulmuştur.¹⁸⁹

Tablo 7- 1893 Tarihli Bitlis Vilayeti Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Genç Sancağı

Genç sancağı	Müslüman	Ermeni	Sancak Toplamı
Erkek	18.309	2.791	21.000
Kadın	12.536	2.375	14.911
Toplam	30.845	5.166	36.011

1893 yılına ait bu tablodan anlaşılacağı üzere; Genç sancağı dâhilinde yaşayan nüfusun %86'sı Müslüman geri kalan %15'i de Ermenilerden oluşmaktadır. 1896 tarihli bir bilgide Genç sancağındaki nahiyelerde Ermeni ve Müslüman nüfus çoğunluğunu şöyle ifade etmiştir.

Tablo.8- 1896 Yılı Nahiyelerin Müslim-Gayrimüslim Nüfus Miktarı

Tamamı Müslüman olan Nahiye	Tamamı Gayrimüslim Olan Nahiye	Gayrimüslim Çoğunluğa Sahip Nahiye	Müslüman Çoğunluğa Sahip Nahiye
Perhangök (Ağaçeli-323 Kişi)	YOK	Oğnut (Göynük- 223 Kişi) Mizan (86 Kişi)	Valir (Çaytepe-123 Kişi) Sini (Güveçli-74 Kişi)

Tablo verilerine göre sancaktaki nahiyelerde nüfus olarak Göynük (Oğnut) haricinde gayr-ı Müslimlerin çoğunlukta oldukları bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.¹⁹⁰ Bu sayımdan sonra yapılan bir diğer nüfus sayımı da 1905-1906 yıllarında yapılan genel nüfus sayımıdır. Önceki sayımlara göre daha güvenilir ve daha geniş kapsamlı olan

¹⁸⁹ Ercan Çağlayan, "Osmanlı'nın Son Döneminde Çabakçur ve Çevresinde Demografik Yapı (1880-1914)", *III. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl, 2013, s. 462-468.

¹⁹⁰ BOA, D. DH. 1499. C. 22. (H:1331. M:1912).

bu sayım esnasında mümkün merteye bütün köy ve mezralar sayıma dâhil edilmiştir. Ayrıca bu sayım esnasında önceki sayımlardan farklı olarak, Müslim ve gayr-ı müslim toplumlarının temsilcileri ile merkezden atanan memurlar ve yerel yöneticiler de sayım komisyonu üyesi olarak yer almış ve yapılan bu sayımı tasdik etmişlerdir. Doğu Anadolu’da Rusya adına diplomatik ve askeri casusluk faaliyetleri kapsamında görev yapan Rus Generali Vladimir Mayevskiy, 1899 yılına ait Genç Sancağının nüfus durumunu şöyle vermektedir.

Tablo 9. Genç Sancağı Nüfus Dağılımı (1899) ¹⁹¹

Yerleşim Yeri	Türk	Kürt	Ermeni	Katolik Keldani	Toplam
Genç	-----	20314	8723	-----	29.037
Çapakçur	-----	18112	4768	-----	22.880
Kulp	-----	19212	769	-----	19.981
Toplam Nüfus	-----	57638	14260	-----	71.898
Toplam Hane		7205	1783	-----	8.988

1900’lü yıllardan hemen önce, yani Ermeni olaylarının henüz tam anlamıyla yayılmadığı dönemlerde Genç sancağı dâhilinde, Zaza ve Kürt nüfusu toplamı 57.638, hane sayıları toplamı ise 7.205’tir. Ermenilerin nüfusu 14.260, hane sayıları ise 1.783 olarak belirtilmiştir.¹⁹²

Tablo 10. 1905-1906 Bitlis Vilayeti Nüfus Sayımına Göre Genç Sancağı ¹⁹³

Genç Sancağı	Müslüman	Ermeni	Toplam
Erkek	21.761	3.383	25.144
Kadın	17.502	2.569	20.071
Toplam	39.263	5.952	45.215

Bu tabloda dikkat çeken en önemli konu, o dönemde yapılan sayımlar sonucunda birçok yerde nüfus sayısı azalırken Genç nüfusunda artış kaydedilmiştir. Mesela; Çapakçur ve Kiğı gibi yerlerde Ermeni nüfusta önceki yıllara nazaran azalma

¹⁹¹ Vladimir Mayevskiy, *Van-Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, Kafkas Askeri Bölgesi Karargâh Basımevi, (Çev. Murat Yılmaz), Tiflis, 1904, s. 230-231.

¹⁹² BOA, Y. PRK. KOM, 9/2.

¹⁹³ Çağlayan, a.g.m., s. 466.

gözlenirken, Genç sancağında artış olmasa bile herhangi bir azalma gözlenmemektedir. Hatta bir miktar artış gözlenmektedir. 1906 yılında başlayan nüfus sayımı, 1914 yılında sona ermiştir. “*Memalik-i Osmaniyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*” adıyla gerçekleştirilen bu sayım, Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü olarak nitelendirilen “Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi” ne teslim edilmiştir. Bu nüfus sayımının en önemli özelliği gizli yapılmış olmasıydı.

Tablo 11. 1914 Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti Genç Nüfusu¹⁹⁴

Birimi	Müslüman	Ermeni	Protestan	Toplam
Genç Sancağı	24.467	1.603	-	26.070
Çabakçur Kazası	11.293	234	-	12.026
Kığı Kazası	35.572	13.621	988	50.181
Toplam	71.332	15.464	988	87.784

Tablodaki veriler eğer doğru hesaplanmış ve sonuçlar sağlıklı ise vahim bir durum ortaya çıkmaktadır. Çünkü çok değil sekiz yıl öncesinde, 1906 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Genç sancağı tek başına 45.215 nüfusa sahip iken bu sayımın sonuçlarına göre hem Müslüman hem de Ermeni nüfus oranında ciddi bir düşüş gözlenmektedir. Tablodaki Çabakçur ve Kığı nüfuslarıyla birlikte toplam nüfus 87.784 olarak görülmektedir. Bu ciddi nüfus eksilmesinin sebebi izah edilememiştir. Fakat tahminimize göre; 1900’lü yılların başında başlayıp 1914 yılında doruk noktasına çıkan Müslüman-Ermeni çatışması, büyük göç dalgaları ve o dönemde sıkça rastlanan salgın hastalıklar bu nüfus azalmasına sebebiyet vermiş olabilir. Ama bir gerçek var ki Genç sancağı bu dönemde nüfus olarak %50’ye yakın bir oranda gerilemiştir. 1850’li yıllarda Şemseddin Sami tarafından kaleme alınan Kamusu’l-Alâm adlı eserde, Genç Sancak nüfusu, 66.197 olarak verilmiştir.¹⁹⁵ Yukarıdaki nüfus sayımı sonuçlarını ihtiva eden tabloların hiçbirinde verilen bu nüfus sayısına ulaşamamaktadır. Fakat Şemseddin Sami gibi bir muhakkikin verdiği bu rakamları da göz ardı etmemek gerekir.

¹⁹⁴ Çağlayan, a.g.m., s. 467.

¹⁹⁵ Çağlayan, a.g.m., s. 467.

Tablo 12. Kamusu'l-Alam'da Genç Sancağı Nüfus Durumu ve Yüzdelik Oranları¹⁹⁶

Birimin Adı	Müslümanlar	Yüzde	Ermeniler	Yüzde	Toplam
Genç Sancağı	52.397	%79,26	12.964	20,84	66.197

Şemseddin Sami, Genç sancak genelini ve Genç kaza merkezini ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutmuş, toplam nüfus ile kaza merkezi, nahiye ve köy nüfuslarını değerlendirmiştir. Fakat sancak nüfusuna baktığımızda 66.197'nin %20,8 Ermeni, az sayıda bir Yezidî nüfustan (836 kişi) bahsedilmiştir. Geri kalan nüfusun tamamı Müslüman'dır.¹⁹⁷ Sonraki yıllarda yapılan nüfus sayımlarında farklı rakamlar çıkmıştır. 1899 yılında Rus General Vladimir Mayevkiy Genç nüfusunu yaklaşık 72.000 olarak belirtmektedir.¹⁹⁸

Tablo-13. Bazı Sancaklardaki Nüfusun Etnik Dağılımı (1899)¹⁹⁹

Sancaklar	Türk	Kürt	Ermeni	Keldani-Nasturi	Yezidî	Diğer
Van	% 14	%40	%42	%1	%2	% 1
Hakkâri	% 1	%55	% 6	%37	----	% 1
Bitlis	%9	%50	%40	----	----	% 1
Muş	%4	%47	%48	----	----	% 1
Siirt	%5	%60	%28	%6	% 1	----
Genç	----	%79	%20	----	% 1	----

Yakın zamanda yani 19. yy sonlarında yapılan nüfus sayımlarında Genç bölgesine sonradan dâhil edilen ve çıkarılan köyler ve mezraların nüfus oranları ilçenin nüfusunun sürekli farklılaşmasına ve değişken istatistiklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mesela; yaklaşık 46 köyü ile birlikte Palu ilçesinden alınarak Genç ilçesine bağlanan Sivan (Servi) nahiyesinin nüfus itibariyle çok ciddi bir yekün teşkil ettiği ve Genç nüfusuna ciddi oranda katkı sağladığı gözardı edilmemelidir. Büyük bir

¹⁹⁶ Çağlayan, a.g.m., s. 467.

¹⁹⁷ Şemseddin Sami, a.g.e., C. 5, s. 3894-3895.

¹⁹⁸ Mayevskiy, a.g.e., s. 230.

¹⁹⁹ Mayevskiy, a.g.e., s. 231.

coğrafi alanı kapsayan ve kalabalık nüfus yapısıyla Sivan, Genç için önemli beldelerinden biri hâline gelmiştir. Aynı şekilde daha evvel Genç'e bağlı olan Oğnut (Göynük) nahiyesi Karlıova'ya, Pehangök nahiyesi ve Çapakçur kazası Bingöl merkez ilçeye, Peçar (Gülyazı) nahiyesi de Pasur (Kulp) nahiyesi ile birlikte Diyarbakır'a bağlanmıştır. Bingöl vilayetinin kurulmasıyla buraya bağlanan yerleşim yerlerinin, Genç nüfusunu sayısal anlamda olumsuz etkilediği görülmektedir.

III. BÖLÜM

3. SOSYAL YAPI, EĞİTİM-ÖĞRETİM VE İKSADİ DURUM

3.1. Toplumsal Yapı ve Gayr-ı Müslimler

İslam Hukuna Göre Gayrimüslimler: Gayr-ı Müslimler konusu sayfalar ve ciltlerce sürecektir bir konudur. Fakat çalışmamızla münasebeti bulunması hasebiyle bu konuya da kısaca değinmekte yarar vardır. İslam toplumunda sosyal gruplar, Müslümanlar ve Gayr-ı Müslimler olarak iki kısma ayrılmıştır. Gayr-ı Müslimler de kendi aralarında, “Ehl-i kitap” ve “Ehl-i kitap olmayan” şeklinde ayrılmıştır. Semavi kitaplara inananlar ehl-i kitap, diğerleri ise ehl-i kitap olmayanlardır. Bunların her birinin yine kendi içinde hukuksal olarak farklı değerlendirmeye tabi tutulan grupları vardır. Bütün bu gruplara İslâm hukukunda genel anlamda “*Tebaa*” adı verilmiştir. Müslümanlarla olan münasebetleri bakımından Gayr-ı Müslimler genel olarak “Ehl-i harb” ve “Ehl-i ahd” olarak adlandırılırlardı.

Ehl-i harb: Müslümanlarla savaş hâlinde olan Gayr-ı Müslim gruplardır.

Ehl-i ahd: Müslümanlarla anlaşma imzalayıp, birlikte veya barış içinde yaşamayı kabul eden gayr-ı müslim gruplardır. Bunlara İslâm Devleti’nde “*Zimmi*” denilmekteydi.²⁰⁰

Osmanlı toplumu “*millet*” olarak adlandırılmıştır. Millet sisteminin temeli eman-emniyet düşüncesine dayanmaktaydı. Belli bir topluluğa ve çoğunluğa sahip olan unsurlar millet olarak kabul edilmiştir. Hatta İslâm toplumunun hâkim unsuru olan Müslümanlar bu sistemde ayrıcalıklı bir konumda değerlendirilmemiştir. Hukuk ve vatandaşlık bağlamında eşit statüde muamele görmüşlerdir. Fetih bölgelerinde yaşayan gayr-ı müslimlerle barış yapılarak birlikte ve ortak yaşama mantığı benimsenmiştir. Gayr-ı müslimler kendilerine yüklenen yükümlülükleri yerine getirmek şartıyla zimmete alınır ve “*Zimmî*” olarak kabul edilirlerdi. Zimmet kökünden gelen Arapça kökenli olan bu kelime, İslâm toplumunun himayesini kabul ederek onunla aynı çatı altında yaşamayı ve muahede şartlarını kabul etmiş, sürekli o ülkede oturan gayr-ı müslimleri ifade eder. Bunlar hukuken İslâm devletinin garantisi ve zimmeti altındadır. Zimmîler aile, miras, borç, ticaret, şahıs, ceza ve vergi hukuku

²⁰⁰ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 85-87.

konularında kendi hukuk sistemlerine göre yargılanıp, dinî ve vicdanî özgürlüklerini serbestçe yaşama hakkına sahiptiler. Ayrıca hayatın her alanında kendi renkleri, gelenek ve kültürleriyle belirgin olarak bulunmaları zorunluydu. Bu belirginleştirme, bir ötekileştirme ve dışlama aracı olarak değerlendirilmemelidir. Aksine her milletin ve her topluluğun kendisini daha rahat ve serbestçe ifade ve kültürünü engelsiz olarak yaşayabilmesine imkân tanıyan bir uygulamaydı. Zımmîler ve diğer gayrimüslimlerin Osmanlı idaresini sulh ve huzur içinde varlıklarını sürdürmelerindeki temel etken bu uygulamalardır.²⁰¹ Ermeniler Osmanlı Devleti'nde bir "Millet" olarak kabul edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden itibaren, kendilerine dinî ve kültürel anlamda çok geniş ayrıcalıklar tanınmıştır. Dinî ve kültürel konularda kurumsal olarak örgütlenmelerine geniş müsamaha gösterilmiştir.²⁰² Aynı şekilde Yahudilere de millet olarak teşkilatlanma özgürlüğü tanınmıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu millet kavramı, ırk temelli veya milliyet düşüncesine dayalı bir yaklaşım değildi. Tamamen dinî temelli ve kültürel yaklaşımları baz alan bir cemaat veya topluluk anlamını içeren bir uygulamaydı. Diğer milletler ve dinî gruplar için de geniş bir hoşgörü ve müsamaha ortamı vardı. Osmanlılar buna "*Millet Sistemi*" demektedir. Osmanlı Devleti Avrupa'daki diğer devletlerden farklı olarak çeşitli milletlerden ve farklı ırklardan oluşan kozmopolit (karışık) bir toplumsal yapıdan oluşmaktaydı.²⁰³ Bu toplumsal yapıyı hem ayakta tutabilmek hem de memnun idare etmek oldukça zordu. Devlet bu milletleri ve farklı etnisiteye kültürlerinde ve inançlarında serbestiyet tanıyarak, bağlılıklarını ve memnuniyetlerini arttırmıştır. Asla bu insanları baskılayarak inançlarını ve kültürel değerlerini zorla değiştirmek gibi bir yaklaşım sergilememiştir. Zaten bu milletlerin Osmanlı Devleti'ne olan uzun süreli sadakatleri de bu durumu teyid etmektedir. 1864 yılına ait vilayet nizamnamesinin getirdiği yeni reformist yaklaşım sayesinde gayrimüslimler hiç olmadığı kadar geniş yetkilere sahip oldular. Sancak ve kaza yönetimlerinde gayr-ı müslimler de Müslümanlarla eşit bir şekilde temsil edilebilme hakkı kazandı. Genç sancağı, Müslüman toplumun çoğunluğa sahip olduğu bir yerleşim yeridir.²⁰⁴

²⁰¹ Yaşar Baş, "Osmanlı Toplum Yapısı", *Osmanlı Tarihi I, (1299-1774)*, Siyasi Tarih, Kültür ve Medeniyet, İkinci Bölüm, İstanbul, 2019, s. 274-275.

²⁰² Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zımmîlerin Hukuki Statüleri" Kudret Ayter'e Armağan, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1987, 3.1-4. s. 155-156.

²⁰³ Eryılmaz, a.g.e., s. 14.

²⁰⁴ *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, 1316 (1898), s. 290.

19. yüzyılda Sancakta Müslümanlarla birlikte Ermeniler ve az da olsa Yezidilerin yaşadıkları söylenmektedir. Sancak merkezinin toplam nüfusu 66.197 dir. Bunlardan 12.964'ü Ermeni, 836'sı Yezidî, geri kalan nüfus ise tamamı Müslüman Zaza ve Kürt kökenlidir. Sancak merkezi de dâhil olmak üzere bağlı köylerin büyük bir kısmı Zazalardan oluşmakta hâkim dil olarak Zazaca konuşulmaktaydı. Bununla birlikte özellikle Göynük nahiyesinde ağırlıklı olarak Ermeniler, Kulp Nahiyesi taraflarında ise Kürd nüfus yaşamaktaydı. Toplumsal yapının büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluştuğu için, yönetim kademelerinde Müslümanlar etkiliydi.²⁰⁵ 19. yy.dan sonra genel olarak Genç Sancağı Mutasarrıflarının yardımcılıklarına Ermeni kökenli yöneticiler atanmıştır. Bu dönemde Avrupada bile Müslümanlar ve gayr-ı müslimlerin eşit temsil hakkına sahip olduğu bir ülke yoktu. Hatta Nahiyeye ve köy yönetimlerinde bile Müslüman ve Ermeniler dinî ve siyasal anlamda temsil oranına göre yönetimde yer almışlardır. Bu ise hem nüfusun önemli bir kesimini teşkil eden Ermeniler için yönetimde temsiliyet, hem de Osmanlı Devleti'nin hoşgörü, adalet ve eşitlik politikasının bir gereği olarak uygulanmaktaydı. Gerçekten Osmanlı Devleti son yıllarına kadar gayrimüslim tebaanın dinî ve kültürel haklar ile ilgili taleplerini gözetmiş ve 19. yüzyıla kadar da ciddi bir sorunla karşılaşmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde "Millet-i Sadıka" olarak adlandırılan Ermeniler ile Müslümanlar iç içe olup, karşılıklı saygı ve hoşgörü içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yukarıda bahsedildiği üzere Ermeniler yönetimde önemli memurluklara ve üst düzey görevlere rahatlıkla atanabiliyorlardı. Müslümanlarla birlikte yönetimde söz sahibiydiler. Bitlis vilayeti ve Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Genç sancağı sınırlarında önemli sayıda Ermeni vatandaş yaşamaktaydı. Buradaki Ermeniler genel olarak hem sancaktaki ticari hayatın hâkimi hem de sancağın en varlıklı kesimiydi. Bununla birlikte kendilerine ait serbest ticarethaneleri, ibadet etmek için kendilerine ait kilise ve manastırları, eğitim ihtiyaçları için de okulları bulunmaktaydı. Hatta merkezi hükümetten bu kültürel yaşantılarını yaşatacak ve destekleyecek yardımlar yapılıyordu. Dinî ve kültürel etkinliklerini serbestçe ve hiçbir engelle karşılaşmadan icra edebiliyorlardı.

²⁰⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, C. 5, s. 3894.

Ermenilerle olan bu toplumsal samimiyet ve kültürel münasebetler, İslâm dininin gayr-ı müslimlere muhabbeti ve ortaklığı nehy eden hükümlerinin kapsamında değerlendirilmemelidir. Bu muhabbet onların dinlerini ve yaşantılarını beğenme noktasında değil, onların sahip oldukları bazı sıfat veya sanatları içindi. Çünkü ehl-i kitaptan bulunan Müslüman bir sıfatı ve sanatı sevmek, bu hükmün şumulüne dâhil değildir. Zamanın getirdiği şartların etkisiyle, medeniyet ve maddi kültür ortak bir miras hâline gelince, kültürler ve medeniyetler birbirlerine oldukça yakınlığa hatta iç içe girdi. Bu kültürel yakınlaşma ortamı sanat ve medeniyet terakkilerini beğenme, ictibas etme ve faydalanma noktasındaydı. Yoksa onların dinlerine muhabbet ve özentiden kaynaklanan bir müsamaha değildi.²⁰⁶ Osmanlı toplumunda gayr-ı müslimler ve Müslümanlar arasındaki toplumsal münasebetin temeli bu düşünce idi. Geniş bir özgürlüğe sahip olan Ermeniler ile Müslümanların arasında sorun bulunmamaktaydı. Ara sıra küçük asayiş olaylarından kaynaklanan anlaşmazlıklardan dolayı birbirlerini üst yönetime veya mahkemelere şikâyet etmeleri nazara alınmayacak kadar ehemmiyetsizdir. Bu huzur ve barış ortamı 1870’li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Bu yıllarda Rusya ile patlak veren 1877-78 savaşı (93 harbi) ve sonrasında, Rusya’nın Ermenilerin hamiliğine soyunması, Ermenilerin Ruslarla birlikte hareket etmesine ve Osmanlı Devleti’ne karşı askeri olarak teşkilatlanmasına sebep olmuştu.²⁰⁷

Sancak sınırları içinde Müslümanlarla aynı mahalleyi, köyü ve hatta mezrayı paylaşan Ermeniler fırsatını bulduklarında ihanet tarafını seçmişlerdir. Bu yıllarda Osmanlı Mebusan Meclisinde Erzurum milletvekili olan Ermeni asıllı Hamazasp, bu durumdan oldukça muzdarip olarak Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne olan ihanetini şöyle özetlemiştir. “Biz 500 yıldan beri Osmanlı Devleti’nden hep himaye ve şefkat gördük, Ruslar Ermenileri çok kötü kullanıyorlar. Onlarla beraber hareket edip Kafkasya’ya göç eden Ermenilerin Rusların hain planını görüp, pişman olarak geri döndüklerini söylemiştir.” Ama bütün bu acı tecrübelerle rağmen Ermeniler I. Dünya Savaşı’nda bu kez batılı devletlerin kışkırtmaları sonucu ayaklanmışlardır. Yüzlerce yıl birlikte yaşadıkları bitişik evdeki komşularına

²⁰⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Münazarat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 26.

²⁰⁷ Yılmaz Akbulut, *Ermeniler ve Bingöl’deki Ermeni Tehciri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 61-70.

hunharca saldırarak binlerce masum ve savunmasız Müslüman ahaliyi katletmişlerdir.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde ne derece özel bir konuma sahip olduğunu, temsil ve toplumsal statüde nasıl haklara sahip oldukları yukarıdaki anlatımlardan anlaşılmaktadır. Konuya netlik kazandırmak amacıyla, Osmanlı Meclisinde nüfus yapısına göre oluşan meclisin aritmetik dağılımına bakmakta fayda vardır. 1908-1912 ve 1914 yıllarına ait Meclis tablolarında milletlerin nüfusa göre temsiliyeti noktasında, mebusların aritmetik dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.²⁰⁸

Tablo 4. Osmanlı Mebusan Meclisinin Etnik Kökene Göre Dağılımı.²⁰⁹

YIL	TOPLAM	TÜRK	ARAP	ARNAVUT	RUM	ERMENİ	MUSEVİ	SLAV
1908	288	147	60	27	26	14	4	10
1912	284	157	68	18	15	13	4	9
1914	259	144	84	-	13	14	4	-

Ermenilerin Osmanlı ülkesi genelinde bürokraside belirgin bir ağırlıkları vardı. Dâhiliye, Adliye, Maliye, Posta-Telgraf, Maarif Nezareti gibi bir onlarca kurumda ağırlıklı olarak Ermeniler görev yapmaktaydı. Vilayet idaresinde de yine Ermenilerin belirgin bir ağırlığı vardı. Genç sancak yönetiminde hatırı sayılır sayıda Ermeni, sancakta çeşitli yönetim birimlerinde ve kademelerinde görev yapmıştır. Sancak idare azalığından sandık emniğine, mahkeme azalığından, nahiye müdürlüğüne, köy yönetim meclislerine varıncaya kadar taşra teşkilatının tüm kademe ve birimlerinde görev almışlardır. Aşağıdaki tabloda verilen birkaç örnek bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo-5. 1893 Yılında Genç Sancağında Görev Yapan Ermenilerden Bazıları²¹⁰

S. No.	İsmi	Yaptığı Görev	Tayin Tarihi	Maaşı
1	Sanüs Ağa	Genç Sancağı İdare Azası	1308 (1891)	...
2	Peruşin Ağa	Genç Sancağı İdare Azası	1308 (1891)	...

²⁰⁸ Feroz Ahmed, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, (Çeviren, Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 255.

²⁰⁹ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 92-93.

²¹⁰ Tekdal, *a.g.t.*, s. 528.

3	Artin Ağa	Genç Sancağı İdare Azası	1309 (1892)	350 Kr
4	Stuvar Ağa	Genç Mahkemesi Azası	1309 (1892)	350 Kr
5	Agop Efendi	Genç Sandık Emini	1308 (1891)	450 Kr
6	Karapet Ağa	Çapakçur Nahiyesi İdare Azası	1309 (1892)	...
7	Kigork Ağa	Çapakçur Nahiyesi İdare Azası	1309 (1892)	...
8	Serkis Ağa	Çapakçur Mahkeme Azasından	1309 (1892)	225 Kr
9	Artin Ağa	Çapakçur Sandık Emini	1307 (1890)	220 Kr
10	Hanuş Ağa	Genç Sancağı İdare Azası	1309 (1892)	...
11	Nado Ağa	Genç Sancağı İdare Azası	1309 (1892)	...
12	Evtan Efendi	Genç Sancağı Vergi Kalemi Müd.	1315 (1898)	...
13	Corcis Efendi	Genç Sancağı Mutasarrıfı	1315 (1898)	...
14	Vartan Efendi	Mutasarrıf Murahhas Vekili	1316 (1899)	...
15	İspador Efendi	Genç Sancağı Polisi	1309 (1892)	...
16	Kirkor Efendi	Oğnut Nahiye Müdürü	1319 (1902)	...
17	Avak Efendi	Oğnut Nahiye Müd. Yardımcısı	1319 (1902)	...
18	Ferho Efendi	Valyer Nahiye Azası	1319 (1902)	

1896 yılına tekabül eden bir arşiv kaydına göre Bitlis vilâyetine tabi Siirt sancağının Pervari kazası ile Genç sancağında, Hristiyanlardan alınan bekçi ve jandarma erleri hakkında bilgi istenmiştir.²¹¹ 1915 yılına ait bir atama kararnamesinde Genç Mutasarrıfı Enver Bey'in görevden alındığı, yerine ise Dıraç Mutasarrıfı Ermeni Leon Bey'in tayin edildiği yazılmaktadır.²¹² Yukarıdaki örnekleri alabildiğince çoğaltmak mümkündür. Sadece 15-20 yıllık verileri ihtiva eden bu tablo, aslında kitaplara sığabilecek kadar genişletilebilir. Osmanlı arşivinde Genç sancağı ve bağlı nahiyelerde görev yapan Ermeni kökenli şahısların atama kararnamelerine yoğun olarak rastlanmaktadır. Konuyu amacından saptırmamak için bunların tamamı burada zikredilmemiştir. Fakat bir fikir vermesi babından bu

²¹¹ BOA, Y. A. HUS. 363/152.

²¹² BOA, DH. EUM. EMN. 73. 30. 2.

kadarıyla iktifa edilmiştir. Doğu Anadolu'nun ekseriyetinde olduğu gibi Ermeniler; Kiğı, Karlıova ve Genç bölgesinde yoğun olarak yaşamaktaydı. Fakat bir iki köy dışında çoğunlukta (hâkim güç) oldukları bir yer yoktu. Fransızca yayımlanan Ermeni tarihçi Raymond Haroutiun Kevorkian'ın "Les Arméniens" (Ermeniler) adlı eserinde Çapakçur ve Solhan bölgesinde 1915 öncesinde toplam 3.768 Ermeni nüfus yaşadığını belirtmiştir. Bu nüfusun aşağıdaki merkezlerde yaşadığı ifade edilmiştir. Buna göre Ermeniler; merkeze bağlı Çan (Göltepesi), Sinsor (Ekinyolu), Dik, Madrag (Çeltiksuyu), Haraba (Gözeler), Tarbasan (Sarıçiçek), Solhan'a bağlı Yenibaşak (Ardüşen), Ginc, Murat (Nureg), Yamanlar (Gızu), Asmakaya (Perxu), Elmasırtı (Poğê), Doğuyeli (Kameran), Gelintepe (Kexmut), Karlıovaya bağlı Tokluyan, Oğnut ve Selekan köylerinde yaşamaktaydılar."²¹³ Fakat bir-iki yer dışında tamamen azınlık konumundaydılar. Ermenilerin en baştan beri sancak yönetiminde temsiliyet sorunları olmamıştır. 1878 Berlin Konferansı'ndan sonraki süreçte yaşanan gelişmelerle sorun hâline gelmiştir. Genç sancağının toplumsal yapısı da tıpkı Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı gibi çeşitli din ve mezheplere mensup farklı milletlerden oluşuyordu. Geçmişte hoşgörü ve toplumsal barış içinde, karşılıklı anlayış ortamının hâkim olduğu Genç ve köylerinde, kültürel olarak iç içe geçmiş bulunan bu unsurlar, menfi milliyetçiliğin getirdiği bağımsızlık ve özgürlük düşüncesinin tesiriyle; terörist fedai örgütleri kurarak anarşi ve teröre başvurmaya başladılar. Ermeni isyanlarının başladığı ilk zamanlarda Genç bölgesi nisbeten sakin idi. Fakat askeri bakımdan zayıf oluşu ve dağlık arazi yapısı dolayısıyla Van, Bitlis ve Muş taraflarından gelen Ermeni çeteleri Genç bölgesine sızarak terör ve tedhiş (yıldırma) faaliyetlerine bulunmuştur.²¹⁴ Bu örgütlerin amacı bağımsız bir Ermenistan kurmaktı. Bu durum Genç sancağı dâhilinde asayişin bozulmasına sebep olmuştur.

²¹³ Çağlayan a.g.t., s. 39.

²¹⁴ 2006 Yılında İl Millî Eğitim Müdürlüğü bünyesinde, şahsımında görev aldığı "Bingöl'de Ermeni Kültürel Varlıkları ve Yerleşim Yerleri" adlı saha araştırması esnasında gerek Bingöl merkez ve gerek Kiğı, Solhan, Genç ve Karlıova bölgelerinin yaşlı insanlarından şunu dinlemiştik: "Ermenilerle büyük sorunumuz yoktu. Hep birlikte yaşadık. Güçlü bir toplumsal münasebetimiz ve kültürel bağlarımız bulunuyordu. Birbirimizin acı ve sevincini paylaşırdık. Ruslar gelinceye kadar da böyle idi. Ermeniler, Rusların desteğine güvenerek aniden bize düşman kesildiler. Bölgede şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: Bir gün bir Ermeni atlısı bir köyden diğerine giderken bazı Müslümanlar tarafından hareketlerinden şüphelenilerek durdurulmuş. Üzerinden çıkan mektupta kilisenin emri olarak bölgedeki tüm Ermenilerin cuma günü için hazır olmaları, cuma namazı saatinde her tarafta, aynı saat ve aynı anda Müslümanlara camide baskın yapılarak, tüm Müslüman erkeklerini öldürme emrinin yazıldığı görülmüş. Bunun duyulması üzerine Müslümanlar tedbir olarak süratle silahlanmaya başlamışlardır. (Adaklı Bağlırınarı-Temran Köyü Sakinleri-Mülakat, 2006).

3.2. Toplumsal Düzeni Bozan Olaylar (Talori Hadisesi)

Talori olarak bilinen bölge, Genç-Muş-Kulp üçgeninde; oldukça dağlık, sarp arazi yapısına sahip ve güvenlik açısından da tekin olmayan bir bölgedir. Talori köyü ve mülhakatında yer alan diğer köyler nüfus bakımından tamamına yakını Ermenilerden oluşmaktaydı. Yukarıda bahsi geçtiği üzere Genç bölgesinin sarp arazi yapısı Ermeni çeteleri için adeta bir üs hâline gelmiştir. Bölgedeki en yüksek nokta olan Andok Dağı ise tek kelimeyle bir sığınak hâline getirilmiştir.²¹⁵ 1894 yılında başlayan Talori Hadisesi, kısa zamanda bölgenin tamamına yayılma istidatı gösteren bir hadise hâline geldi. Dağlarda dolaşan silahlı Ermeni çeteleri Genç sancak merkezi ve civar köylerine baskınlar düzenleyerek Müslüman ahali üzerinde bir baskı ve korku havası oluşturmaya çalışıyorlardı. Zaman zaman büyük çatışmaların yaşandığı çok sayıda insanın ölümüne neden olan olaylar cereyan etmeye başladı. Tehlikenin boyutunu anlayan ve savunma yönünden zayıf olan halk, merkezi hükümetten yardım talebinde bulunmuştur. Ermenilerin zulüm ve katliam politikalarına karşı devletin tedbir alması istenmiştir. Müslüman ahali yerel imkânlarla Ermeni çetelerine karşı direnişe geçerek saldırıları püskürtmüştür. Fakat yeniden toparlanan Ermeni çeteleri 1894 yılında bir kez daha zayıf nokta olarak gördükleri Genç sancağının 12 köyüne birden saldırı başlatmıştır. Genç'in Çıkan-Şıkan (?)²¹⁶ Köyüne saldırarak 16 haneli köyü tamamen yakıp, erkekleri ve kadınları süngüleyerek öldürmüşlerdir. Kendi aralarında örgütlenen Zaza-Kürt aşiretleri de civardaki Ermeni köylerine baskınlar düzenleyerek bu saldırılara karşılık vermiştir. Müslüman ahalinin kendisini savunma refleksini Avrupaya farklı şekilde lanse eden Ermeniler, böylece uluslararası kamuoyunun desteğini de almaya çalışmıştır. Yaşanan bu olaylar dönemin güvenlik ve istihbarat raporlarına da yansımıştır. Yazılan raporlarda silahlı Ermeni çetelerinin bölge için ne derece ciddi bir tehlike arz ettiği açıkça belirtilmiştir.²¹⁷ Olay artık karşılıklı mukateleye dönüşmüş, işin çığırından çıkması ve hadisenin planlı ve programlı bir isyan provası olduğu anlaşılınca merkezi hükümet harekete geçmiştir. 13 Haziran 1894 tarihinde Padişahın izniyle Talori

²¹⁵ BOA, Y. PRK. A. 10. 4.

²¹⁶ Genç bölgesinde “Çıkan” veya “Şıkan” isminde bir köy ismi bulunmamaktadır. Fakat kelimenin yanlış okunmadan kaynaklı olarak “Çıkan” şeklinde okunduğunu düşünüyoruz. Bu ifadenin, Genç kazasının Tavz bölgesinde yer alan Şegan (Pınaraltı) köyü olması kuvvetle muhtemeldir. Belgede adı geçen yerden, Genç (Kaleköy) yakınları şeklinde bahsedilmiştir. Pınaraltı (Şegan) köyünün Kaleköy'e yakınlığı, bahsedilen yerin “Şegan” köyü olması ihtimalini güçlendirmektedir.

²¹⁷ BOA, Y. PRK. A. 10. 4.

bölgesine 2 bölük asker sevk edilmesi uygun görülmüştür.²¹⁸ 6 Ağustos 1894 tarihinde iki bölük asker Genç ve Talori bölgelerine sevk edilmiştir. 28 Ağustos'ta başlayan hareket bir haftadan biraz fazla zaman zarfında başarıyla tamamlanmış, eşkıyaların reisleri yakalanarak isyancı gruplar etkisiz hâle getirilmiş ve olay bastırılmıştır.²¹⁹ Fakat sonraki dönemlerde bu olaylar ülke geneline yayılmaya başladı. Olayların çığırından çıkması ve kontrolün zorlaşması üzerine Osmanlı Devleti, ülkede asayiş sağlamaya ve emniyeti tesis etmek için 27 Mayıs 1915'te *Tehcir Kanununu* kabul etti. Ermenilerin ülke sınırlarının dışına çıkarılması amacıyla kabul edilen Tehcir (zorunlu göçe tabi tutma) Kanunu devletin, yayılma istidadında olan tehlikeli ve dehşetli bir ayaklanmayı engellemek adına başvurduğu bir tedbirdir. Tehcir vasıtasıyla, ülke içinde problemlili olan ve isyancı gruplarla hareket eden Ermeni unsurları, Suriye ve Lübnan topraklarına göç ettirilmiştir. Ermenilerin nakli esnasında bazı aşiretlerin, intikam amacıyla Ermenilere saldırdıkları ve bir kısmını jandarma kontrolünde oldukları hâlde öldürdükleri şeklindeki iddiaları, yapılan mülakatlarda teyid ettiremedik. Tehcirden sonra Genç gibi küçük bölgelerde kalan Ermeniler, ABD, Rusya, Avrupa ve İran gibi çeşitli ülkelere göç etmişlerdir.²²⁰

Genç sancağında Ermenilerin dışında gayr-ı müslim olarak varlığı bilinen Yahudi ve Rum nüfus bulunmamakla beraber az da olsa Yezidî (Ezidi, Zazaca: İzdi) nüfus bulunduğu söylenmektedir. Şemseddin Sami "Kamusu'l-Alâm" da Genç sancağında 836 Yezidînin yaşadığını söylemektedir. Yezidîler de sair gayr-ı müslim tebaa gibi geniş dinî ve kültürel ayrıcalıklara sahiptiler. Sancak dâhilinde hangi köylerde yaşadıkları, kendilerine ait hususi bir yerleşim bölgesi olup olmadığı hakkında bilgi mevcut değildir. Bölgede inançları veya kültürel varlıklarını anımsatacak bir yapı kalıntısı veya bulguya da bugüne kadar rastlanmamıştır. Yezidîler de Ermeni isyanlarının yaratmış olduğu olumsuz ve güvensiz ortam sebebiyle, bölge insanında gayrimüslimlere karşı oluşan intikam duygularından olumsuz etkilenmemeleri için Ermenilerle birlikte tehcire tabi tutularak daha iç bölgelere nakledilmiştir. Ya da sahip oldukları toprakları terk edip ülkenin farklı bölgelerine dağılmışlardır. Tehcir, Genç bölgesinde asayiş ve emniyetin sağlanması açısından büyük bir rahatlık sağlamıştır. Fakat bazı durumların her zaman olumlu

²¹⁸ BOA, Y. EE. 96. 1.

²¹⁹ BOA, Y. EE. C. 14. Belge No. 38.

²²⁰ Akbulut, *a.g.e.*, s. 61-81.

etkilerinden bahsetmek mümkün değildir. Tehcirin olumsuz bazı yansımaları da olmuştur. Bölge insanların anlatımından anlaşıldığı kadarıyla; tehcir, beraberinde hem toplumsal hem de ekonomik ve ticari bazı sıkıntıların doğmasına sebep olmuştur. Zira tehcir sonrasında pek çok alanda usta ve kalifiye eleman (ara insan gücü) boşluğu doğmuştur. Çünkü binlerce yıl iç içe yaşamış, her konuda mahir ve sanatkâr bir topluluğun bir anda toplumsal hayattan çekilmesi suretiyle doğan boşluk, ciddi anlamda nitelikli insan gücü ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ermeniler, Osmanlı tebaası içerisinde Müslümanlara nispeten eğitim düzeyi daha yüksek bir topluluktur. Sanat ve ticaret hayatında maharet ve ustalık gerektiren mühim işlerin ekseriyeti Ermeni usta ve zanaatkârların elindeydi. Tehcirden sonra doğan bu boşluğu doldurmak için Erzurum, Harput, Diyarbakır gibi yakın vilayetlerden yüksek ücretlerle, çeşitli sektörlerde istihdam edilmek üzere usta ve kalifiye eleman (demirci, değirmenci, fırıncı, kuyumcu, nalbant, taş ustası v.b.) teminine gidildiği, bu durumun birkaç yıl boyunca devam ettiği bölge insanı tarafından anlatılmaktadır.²²¹ Yani tehcir bir anlamda bölgede ciddi bir kalifiye eleman (iş bilen insan) krizinin yaşanmasına da sebep olmuştur. Hülasa; iki toplum arasında I. Dünya Savaşı öncesine kadar sorun olmadığı, Rusların ve sonraki zamanlarda batılı devletlerin kışkırtmasından dolayı iki toplum arasında kin ve husumet ortamının olduğu bölge halkı tarafından sıklıkla dile getirilmektedir.

3.3. Dinî Hayat

Kavimler kapısı olarak adlandırılan Anadolu; tarih şeridi içinde binlerce kavim, kabile, aşiret, devlet, medeniyet ve kültürün adeta sergi alanı olmuş, bu medeniyetlerin ve kültürlerin ortak mirası olarak günümüze intikal etmiştir. Anadolu'nun bu kozmopolit yapısı, toplumsal yapıdan kültürel hayata, oradan dinî hayata kadar tüm alanlarda ortak bir etkileşim ve miras ortaya çıkarmıştır. Öyle ki Anadolu medeniyetini salt bir medeniyet olarak adlandırabilmek mümkün değildir. Bu kadar yoğun bir etkileşimin neticesi, bir medeniyetler mozayigini oluşturmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi sınırları dâhilinde bulunan Genç sancağı da Anadolu'nun diğer yerleri gibi bu özelliği fazlasıyla yansıtmaktadır. Zira milattan önceki dönemlerden ta İlk Çağ Roma ve Bizans toplumlarına, oradan Orta Çağ İslam hâkimiyetine, akabinde Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine kadar geniş bir yelpazede

²²¹ Ali Berdibek, Eğitimci-Emekli Millî Eğitim Müdürü, Bingöl-Yukarı Akpınar Köyü.

incelenmesi gereken bir inanç ve kültür birikimini barındıran bir belde olarak önemli bir yere sahiptir. Maateessüf bu kadar kadim bir kültüre sahip olan bu yöremiz bilimsel araştırma ve incelemelerden mahrum kalmıştır. İslam öncesi döneme ait dinî inanç ve ritüellerin (Mecusilik, Zerdüştlük, Şamanizm v.b.) izleri halk arasında fazla olmasa da hâlâ görülmektedir. Genç bölgesi, Hz. Ömer Dönemi'nde Amid (Diyarbakır) ve Meyyafarkin (Silvan) ile birlikte İslam orduları tarafından fethedildi. Böylece bölge İslam dininin tesiri altına girmiş ve halkın kahir ekseriyeti İslam dinini benimsemiştir. Cezire komutanı İyaz b. Ganem komutasındaki İslam orduları Diyarbakır'ın fethinden sonra Hani, Es-Sivan, Genç, Çapakçur ve Kığı bölgesine oradan da Erzurum, Ahlat ve Bitlis'e kadar ilerleyerek bu beldeleri İslam Devleti'nin bünyesine katmıştır (H: 640). İyaz b. Ganem Hani, Es-Sivan, Genç ve Çapakçur bölgesinin fethini tamamladıktan sonra, tekrar güneye yönelmiştir. Genç, İslam fetihleri sonrasında bir İslam beldesi hâline gelmiştir. Daha sonra Eyyübiler, Artuklular, Akkoyunlular ve diğer Türk İslam devletlerinin hâkimiyetine girmiş ve bu dönemlerde İslam inancı daha köklü bir hâle gelmiştir.

Fetihlerden sonra fethedilen yerlere, İslam dünyasının farklı bölgelerinden göç edip bölgeye yerleşen gönüllü din adamları ve tarikat önderleri ile bunların halifeleri bölgeye gelip halkı aydınlatma ve bilinçlendirme (irşad) faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu gönüllü müşidler bölgenin kısa zamanda tamamen İslamlaşmasına vesile olmuştur.²²² Bütün bu gelişmelerin ardından tümüyle Müslüman kimliğini özümseyen bölge halkının, günlük hayatı da İslam dininin kurallarına göre şekillenmeye başlamıştır. Bölge, eskiden beri dinî hayatın çok yoğun ve canlı olarak hüküm sürdüğü bir yer olarak bilinir. Birçok köyünde dinî kurumlar ve dinî eğitim merkezleri (camii, mescid, medrese, tekke) ile bunların faaliyetlerini yürüten din görevlileri (molla, müderris, şeyh) vardır. Dinî hayatın merkezinde camiler vardır. Müslüman toplumunun günlük hayatı cami merkezli olarak cereyan etmekteydi. Câmi adeta şehrin, beldenin ve köyün kalbi hükmündeydi. Arapça "*toplanmak, biraraya gelmek, cem' olmak*" anlamına gelen cami, müslümanların temel ibadet yeri olmakla birlikte; her türlü siyasi ve toplumsal sorunların konuşularak çözüme kavuşturulduğu bir merkez konumundaydı. Yani camiler salt bir ibadethane değil, aynı zamanda bir toplum merkezi olarak fonksiyon icra ediyordu.

²²² Mehmet Zeki Terzi, "İlk Dönem İslam Fetih Siyaseti", *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi Sempozyumu*, Diyarbakır, 2015, s. 122-124.

Câmiler ve diğ&er dinî kurumlardaki görevlilerin maaşları veya giderleri ekseriyetle halk tarafından karşılanırdı. Talebeler ve kurumların giderleri ise kurulan vakıflar ve yine halkın yardımlarıyla karşılanırdı.

Câmilerden sonra dinî hayatın en önemli parçası Medreseler idi. Din adamları hizmetlerini genellikle Medrese adı verilen eğitim kurumları vasıtasıyla icra ederlerdi. İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren fethedilen bölgelerde ve Müslüman yerleşimlerinde câmilerin yanına mutlaka ilim ve tedrisat amacıyla medreseler kurulurdu. Bu kurumlar hem ortaokul hem de yüksekokul fonksiyonunu icra ederdi. Çoğunlukla külliye şeklinde bazı eklentilerin de olduğu bir yapı tarzında inşa edilirdi.²²³ Böylece ibadetle birlikte ilmi faaliyetlerin de devamı sağlanmıştı. Medreseler genellikle "Seyda" tabir edilen müderrisler tarafından kurulur; müderrisin maaşından, talebelerin ihtiyaçlarına kadar tüm giderleri köy veya belde halkı tarafından gönüllü olarak karşılanırdı. Bu medreselerde eğitim gören öğrenciler halk tarafından fakih (İslam fıkıhı-hukuku-alanında tedrisat yapan kişi) olarak adlandırılırdı. İcazetlerini (diploma) alıp mezun olduktan sonra "Molla" unvanını alıp, kendileri de bizzat dinî eğitimin bir aktörü hâline gelirlerdi. İmkânları olanlar, buldukları bölgelerde kendi adlarına medrese açıp, talebe okutmaya devam ederdi. Medreselerde; Kur'an, Hadis, Fıkıh, Siyer, Akaid, Kelam, Tefsir gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra, Tarih, Edebiyat, Coğrafya, Felsefe, Mantık, gibi ilimler okutulurdu. Genç sancağı ve bağlı köylerinde çok sayıda medrese bulunduğu ve bu medreselerde eğitim gören yüzlerce öğrenci olduğu bilinmektedir. Okul sayısının oldukça yetersiz olduğu Genç sancağında; medreseler birer dinî eğitim kurumu olmanın yanı sıra mektep vazifesi de görmüştür. Okul bulunmayan yerlerde halk, okuma-yazma ile eğitimini medreselerde tamamlardı. Müderrisler, şeyhler ve mürşidler buldukları bölgelerde toplum nezdinde birer maneviyat önderi olarak benimsenirdi. Toplumsal anlaşmazlıklar bu dinî aktörler vasıtasıyla çözüme kavuşturulurdu. Toplumun dinî önderlere sarsılmaz bir itimadı vardı. Her türlü konuda din adamlarına ve kanaat önderlerine müracaat edilirdi. Yöneticilerde, din adamlarına olan bu toplumsal itimadı ve saygıyı nazara almak zorundaydılar. Aksi takdirde otoritelerinin halk nezdindeki etkisinin zayıflayacağını bilincinde idiler. Genç bölgesinde ilk tarikat yapılanmasının ne zaman başladığı bilinmemektedir. Fakat Abbasilerin yıkılmasında

²²³ M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri, Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul, 1977, s. 78-95.

büyük etkileri olan Bermekîler ve bunların iki önemli kolu olan Sûweydîler ve Pazukîlerin Abbasi gazabından kaçarak, Genç, Solhan, Hançuk, Zikte ve Şeftalu nahiyeleri civarlarına yerleştikleri bilinmekteydi. Gelen bu toplulukların içinde dinî anlamda gerçekten yetkin, saygın ve değerli din adamları bulunuyordu. Kısa zamanda bölgede sayılan ve önder bir pozisyona gelen bu Bermekî sufileri, buldukları yerlerde kurdukları Tekke, Zaviye ve Medreseler vasıtasıyla, dinin yayılması ve yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır. İlk tarikat yapılanmaları da bu dönemde oluşmuştur. Farklı köylere dağılarak, birer muallim ve mürşid olan bu gönüllü eğitimcilerin kurdukları medrese, tekke v.b. kuruluşların bazılarıyla ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.²²⁴

Tablo 14. Genç Sancağı Klasik Dinî Eğitim Kurumları Medreseler: (1902-1905)²²⁵

LİVA	KAZA	MEDRESE ADI	YERİ	MÜDERRİS	ÖĞR. SAY.	KURUCUSU
Genç	Genç	<i>Kondiües</i> (<i>Kindos</i>)	<i>Kondiües</i> <i>Köyünde</i>	<i>Şeyh</i> <i>Mehmed Efendi</i>	5	<i>Molla Mehmed</i> <i>Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Dozin</i>	<i>Dozin</i>	<i>Abdulhamid Efendi</i>	0	<i>Abdulhamid</i> <i>Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Kavf (Göv)</i>	<i>Kavf (Göv)</i>	<i>Molla</i> <i>Hüseyin Efendi</i>	0	<i>Molla Hüseyin</i> <i>Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Valya (Valyer)</i>	<i>Valya</i> <i>(Valyer)</i>	<i>Mehmed Efendi</i>	2	<i>Mehmed Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Şifa</i>	<i>Şifa</i>	<i>Hüseyin</i>	1	<i>Hüseyin Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Valyer</i>	<i>Valyer</i> <i>Nahiyesi</i>	<i>İlyas</i>	0	<i>İlyas Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Melekan</i> (<i>Mutluca</i>)	<i>Melekan</i>	<i>Kasım</i>	13	<i>Kasım Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Molla-Behreman</i> (<i>Malberman</i>)	<i>Molla-</i> <i>Behreman</i>	<i>Sadullah</i>	10	<i>Sadullah Efendi</i>

²²⁴ Naim Ürkmez, “Genç Sancağında Eğitim”, *III. Bingöl Sempozyumu*, 17-19 Eylül, Bingöl, 2010, s. 488-490.

²²⁵ Ürkmez, a.g.m., s. 490-493.

Genç	Genç	<i>Boglan</i> (<i>Solhan</i>)	<i>Boglan</i>	<i>Mehmed Efendi</i>	5	<i>Mehmed Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Molla Kasman</i> (<i>Elmasırtı</i>)	<i>Molla Kasman</i>	<i>Ömer</i>	15	<i>Ömer Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Mizak</i>	<i>Mizak</i> <i>Nahiyesinde</i>	<i>Abdullah</i>	14	<i>Abdullah Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Mıstan</i>	<i>Mıstan</i>	<i>Mehmed Ali</i>	9	<i>Mehmed Ali</i> <i>Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Hacıyan</i>	<i>Hacıyan</i>	<i>Abdulaziz</i>	14	<i>Abdulaziz Efendi</i>
Genç	Genç	<i>Halifan</i>	<i>Halifan</i>	<i>Ahmed</i>	15	<i>Ahmed Efendi</i>

Genç sancağındaki medeselerin adedi ve öğrenci sayıları yukarıda belirtilmiştir. Tablodan anlaşıldığı kadarıyla Genç sancağı dâhilinde 1902 ve 1905 yılları arasında 14 adet medrese bulunmaktadır. Bu medreselerde öğrenim gören talebe sayısının ise 183 olduğu görülmektedir.²²⁶ Medreselerin gelir ve gider durumları hakkında bilgi verilmemiştir. Fakat geleneksel usulde eğitim yapan medreselerin ihtiyaçları genel olarak vakıflar, eğer vakıf bulunmuyorsa bizzat yerel halk tarafından karşılanırdı. Dinî hayatın önemli unsurlarından biri de tarikatlar idi. Tarikatların başında onların öğretilerini yaymaya çalışan şeyh veya halife (şeyhin yetkilendirdiği kişi) adı verilen temsilciler vardı. Tarikat önderleri buldukları bölgede açtıkları tekke ve zaviyelerle halkı dinî konularda tenvir ve irşad etmekteydiler. Medrese tarzı tedrisattan farklı olarak, daha çok tasavvuf ve zikir metoduyla hizmet ederlerdi. Halk içinde şeyhin ve müridlerinin çok büyük saygınlığı vardı. Toplumun farklılıklarını birleştirerek, bir araya getirmek, sevgi, hoşgörü ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek gibi çok önemli görev ve amaçlar üstlenen tarikatlar, bölgede İslam dininin kökleşmesinde de başat rol oynamıştır. Güzel ahlakı ve edebi önceyen fonksiyonlarıyla tarikatlar, dinin kurumsal ve toplumsal kimliğinin inşasında büyük katkı sunmuşlardır. Genç bölgesi genel anlamda klasik Arapça eğitim veren medrese seydaları ve mollaların nüfuzundaydı. Bu seydalar aynı anda mensup oldukları tarikatın tasavvufî eğilimlerini de halk arasında yaymışlardır.

Medresede müderris olan seydanın tasavvufî yaklaşımı, bulunduğu muhitin de bu tarzda şekillenmesine sebep olmuştur.

İslam fetihlerinin ilk dönemlerinden Osmanlıların son dönemlerine kadar Genç ve çevresinde Tasavvuf-Tarikat olarak iki büyük ekolün izleri görülmektedir. Bunlar Nakşibendiye ve Kadiriyye tarikatları idi. Diğer tarikatların etkileri hemen hemen yok denecek kadar azdı. Özellikle Nakşibendilik bölgede büyük bir taraftar ve hayran kitlesine sahipti. Bunu az da olsa Kadirilik tarikatı izlemekteydi. Nakşibendi felsefesini yaymak için, Genç ve civarlarında medrese ve tekke kurmuş onlarca müderris ve tarikat şeyhi vardı. Tarikat ve tasavvuf alanında en fazla genişleme ve etki alanı bulan, Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin temsil ettiği "*Halidiye*" tarikatıdır. Bölgeye gelen müderris, şeyh, ulema ve mollaların kahir ekseriyeti, Mevlâna Halid'in öğretilerine mensup olup onun tasavvufî düşüncesini yaymaya çalışan insanlardı. Bunun doğal sonucu olarak bölge üzerinde Halidiliğin etkileri büyüktür. Mevlâna Halid'in müridleri; köyler ve mezralara kadar dağılarak kendi adlarına medreseler ve tekkeler açmıştır. Özellikle Palu'da faaliyet gösteren ve Halidiliğin bölgede en güçlü temsilcisi olan şeyh Ali Sebtî'nin (Palevi) müridleri ve halifeleri; Palu, Hani, Lice, Genç, Çapakçur hatta Erzurum, Hınıs, Varto civarlarına kadar tarikatlarının etkisini yaymışlardır. Gittikleri bölgelere yerleşip, halkla bütünleşerek burada kurdukları medreselerle büyük bir hüsn-ü kabule mazhar olmuşlardır.

Genç mıntıkasında başta Sivan bölgesi olmak üzere olmak üzere, Palu şeyhlerinin halifelerinden olan ve Sivan'ın Doğanlı (Kelaxsi/Kelhası) köyüne yerleşen Şeyh Muhammed Bilgin ve sonraki dönemlerde onun yolunu devam ettiren müridleri vasıtasıyla Sivan ve Genç'in Güney-Batı köyleri bu ekolün etkilerinin görüldüğü bölgelerdi. Ayrıca Melekan (Mutluca) ve Çan (Göltepesi) şeyhlerinin de Genç ve civar mahallerinde dinî-tasavvufî etkileri bilinen bir gerçektir. Hususan Şeyh Ahmed-i Çani'nin Genç'e bağlı Zikte nahiyesinde geniş bir manevi nüfuz alanı olduğu rivayet edilmiştir. Yine o dönem Genç sancağına bağlı olup, günümüzde Lice ilçesi sınırlarında kalan Kayacık (Hezan) köyü şeyhleri de özellikle Tavz, Zikte ve Yahkik bölgelerinde etkili olmuşlardır. Halidiliğin bir başka ekolü olan Hezan dergâhının kuruluşunda, Seyyid Taha-i Hakkârî'nin halifesi Seyyid Abdülhakim Arvasi Hazretlerinin talebeleri ile Bitlis'in Norşin (Güroymak) köyünden Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin talebe ve halifelerinin büyük etkileri olmuştur. Hezan

dergâhı, Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'nin halifelerinden olan Şeyh Abdulkadir-i Hezanî tarafından kurulmuştur. Bu dergâh, Genç bölgesinde de geniş bir taraftar kitlesine ulaşmış ve etkileri hâlâ güçlü bir şekilde devam etmektedir. Hezan ekolünün etki alanı ve nüfuzu da en az Palu ekolü kadar bölgede taraftar bulmuş ve kök salmıştır. Norşin (Güroymak) ekolü de bölgede etkiliydi. Klasik tarzda medrese eğitimi almak isteyen insanların ilk olarak Norşin'i tercih etmeleri bunun kanıtıdır.²²⁷ Klasik medreseler ile tarikatlar genel anlamda aynı fonksiyonu icra etmiştir. Zira her iki metod da temelde halkı İslam dini konusunda bilinçlendirmek, İslam dininin doğru anlaşılmasını ve yaşanmasını sağlamak, Kur'an ve sünnet-i seniyyeyi yaymak, toplumun ihtiyacı olan birlik ve beraberliği temin etmek, topluma önderlik ve yol göstericiliği görevi yapmak gibi gayeleri üstlenmişti. Bu faaliyetlerinde büyük oranda muvaffak olmuştur. Medrese ve tekke ekolü metod olarak birbirlerinden farklı gibi görülsede, temelde iç içe, aynı amaca yönelmiş, aynı öğretileri vermiş birbirlerini tamamlayıcısı iki unsurdur.²²⁸

Genç bölgesinde sadece medrese ve tekke ekolünden bahsetmek biraz eksiklik olur. Çünkü bölgede dinî hizmetleri üstlenen, ama herhangi bir ekole bağlı olup olmadıkları bilinmeyen dinî gruplar da bulunuyordu. Bunların içerisinde Seyyid (*Peygamber efendimiz Hz. Muhammed ve torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler*) kökenli olan ve devlet tarafından belli bölgelere yerleştirilen insanlar dinî hayatın yayılmasında önemli yer tutmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde bazı bölgeler özellikle seyyidlerin ikametine tahsis edilmişti. Başta Bitlis olmak üzere, buraya tabi olan Genç sancağında bazı köyler seyyidlere tahsis edilmişti. Seyyidlere devlet toprak vererek, dinî hizmetlerini vakıflar vasıtasıyla yürütmelerini sağlamıştır. Bunlar arasında en meşhuru Gencin Dilistan (Tepecik) köyüdür. 16. yy. da Dilistan köyü ile birlikte Yahkik (Doğanca-Çevirme) ve Şin (Balgöze) ile Seyfan Şemsan (Yağızca), Gırnes (Kepçeli) köyleri seyyidlerin varlığının bilindiği başlıca köyler idi.²²⁹

Yerleştikleri bölgelerde manevî tebliğle dini muhafaza ve müdafaa görevi üstlenen bu seyyidlerin Genç ve mülhakatında İslam dininin yerleşmesi ve yayılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Mesela Dilistan köyü seyyidlerinin; Dara-

²²⁷ Şemsettin Bilgin, "Mevlâna Halid-i Bağdadi ve Halidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerinde Etkisi", *Halidilik Sempozyumu*, Bingöl, 2017, s. 19-21.

²²⁸ Abdurrahman Memiş, "Kur'an ve Sünnet Işığında Mevlâna Halid-i Bağdadi'nin Tasavvuf Anlayışı ve Bu Anlayışın Bingöl ve Çevresindeki Etkisi", *Halidilik Sempozyumu*, Bingöl, 2017, s. 252-262.

²²⁹ Söylemez-Demir, *a.g.e.*, s. 52.

hini, Zikte, Yahkik, Mıstan, Botyan ile Yayla ve Murtezan bölgeleri üzerinde büyük bir manevi nüfuzu vardı. Bu hizmetleri bölgenin inanç sistemini derinden etkilemiştir. Dilistan köyünde 10 hane seyyid ailesi yaşadığı bilinmekteydi. Günümüzde bunların soylarının devamı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak günümüz Dilistan köyünde Şeyh Murik/ Melik adında saygın ve makbul bir zata ait bir kabristanın varlığından bahsedilmektedir. Fakat bu zatın Dilistan (Tepecik) seyyidleriyle herhangi bir bağlantısı veya kan bağı olup olmadığı tespit edilememiştir.²³⁰ Bir diğer seyyid ailesi ise Genç'in Şin köyüne yerleşen Seyyid Bilal Efendi ve ailesidir. Bilal Efendi, Şin (Balgöze) köyüne kurduğu medrese ve yanına inşa ettirdiği tekke vasıtasıyla sayısız ilim talebesi yetiştirmiştir. Şin (Balgöze) köyü başta olmak üzere civar köyler ve Zikte nahiyesinde büyük bir nüfuz alanı bulunuyordu. Genç ve Çapakçur bölgesinde ilim ve irfan dünyasının şekillenmesinde çok önemli bir görev üstlenmiştir. Rivayetlere göre bölgenin en eski ve en büyük köyü olan Şin Köyünde yüzlerce talebe Seyyid Bilal Efendi'nin yanında okumuş, bu talebeler mezun olduktan sonra Şin köyünden etrafa dağılarak, toplum üzerinde derin manevi etkiler bırakmışlardır. Hatta eski Çapakçur bugünkü Bingöl il merkezinin eski yerli ailelerinin ekserisi köken olarak Şin köyünden olduklarını söylemektedirler. Seyyid Bilal Efendi'nin talebe ve müridlerinin dağılarak farklı nahije ve köylere yerleştiği rivayet edilmektedir.²³¹ Yağızca ve Şemsan aynı şekilde farklı köylerde medrese kurarak veya imkânı olmadığında evini bir ilim yuvasına çevirerek insanlara İslam dinini öğretmeye gayret eden onlarca maneviyat ereninin bu uğurdaki çabalarını unutmamak gerekir. Genç kazası ve civarlarında, daha başka köylerde de din eğitimi verilirdi. Yağızca (Şemsan), Çaytepe (Valir), Kepçeli (Gırnés), Bulgurlu (Mıstan), Dilektaş (Muradan), Yenisu (Tavz), Yazkonağı (Kavar), Çevirme (Ulya) ve sonradan Genç'e dâhil edilen Servi (Sivan) gibi köylerde çok canlı bir dinî tedrisat bulunuyordu. Bu tedrisatın hem sosyolojik hem de dinî anlamda toplum üzerinde büyük dönüşüm ve gelişim yarattığı yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle mollalar, seydalar, şeyhler ve müderrisler, dinî görevlerinin yanı

²³⁰ Mehmet Salih Erpolat, "1550 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Çapakçur Sancağı", *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl, 2014, s. 91-93.

²³¹ Selahattin Bayram, Bingöl Merkezde ikamet eder, Okuma-Yazma bilir. Bingöl'ün en eski ailelerinden birisine mensuptur.

sıra aile hayatı, kültürel konular, siyasi anlaşmazlıklar, örfi meseleler ve hukuki problemlerle ilgili toplumsal sorunların çözümünde etkili olmuşlardır.²³²

Genç bölgesinde yaşayan Müslümanların tamamına yakını Sunni ve Şafii mezhebine mensup olup, dinî uygulamalarda bu mezhebin kurallarını esas alırdı. Genç'te afii mezhebinin oranı %94, Hanefi mezhebinin oranı %5'tir. Kalan %1'lik oran ise diğer mezheplere mensuptur. Genç sancağı dâhilinde bu mezheplerin dışında başka mezheplerin varlığına rastlanmamıştır.²³³ Genç ve civarlarında Müslüman nüfusa ait çok sayıda mabed ve eğitim kurumu olduğu söylenmektedir. Ayrıca Hristiyanlara ait okullar ve dinî kurumların mevcudiyeti de bilinmektedir. 1889-1898 yılları arasında Genç sancağında; onüç cami ve mescid, beş medrese, dört kilise ve manastır bulunmaktadır.²³⁴ Ancak medrese sayısı 1905 yılında ondört'e yükselmiş bu medreselerde öğrenim gören öğrencilerin sayısı da önceki dönemlere göre arttığı gözlenmiştir. Bu durum göz önüne alındığında bölgede ilim tahsilatına ve eğitim-öğretime zorlu şartlara ve kısıtlı imkânlarla rağmen talebin arttığı ve halkın eskisine nazaran eğitime olan ilgisinde gözle görünür bir iyileşme olduğu söylenebilir.²³⁵ Sancağın kahir ekseriyeti Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Hristiyan nüfus ise Müslüman nüfusun ancak beşte biri kadarına tekabül ediyordu. %79'u Müslüman olan Genç sancağında yaşayan gayrimüslim nüfusun oranı %20 dir.²³⁶ Civar sancak ve vilayetlerin nüfus istatistikleri baz alındığında, en yüksek Müslüman nüfus Genç sancağında yaşamaktadır. Sancağın dinî nüfus istatistikleri şöyledir:

Tablo 15. Bazı Vilayet ve Sancaklarda Dinî Nüfus Oranı²³⁷

Vilayet-Sancak	Müslüman	Hristiyan	Diğer
Van	%54	%43	%3
Hakkâri	%56	%43	%1
Bitlis	%60	%40	-
Muş	%51	%48	%1

²³² Abdulaziz Beki, "Klasik Medrese Eğitiminin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl, 2014. s. 698-99.

²³³ Nurullah Altaş, "Bingöl ve Çevresinde Yaygın Din Öğretimi Üzerine Değerlendirmeler", *II. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl, 2014, s. 712-716.

²³⁴ Bozarslan, *a.g.e.*, s. 127-28.

²³⁵ Ürkmez, *a.g.m.*, 492.

²³⁶ Mayevskiy, *a.g.e.*, 242.

²³⁷ Mayevskiy, *a.g.e.*, 242.

Siirt	%65	%34	%1
Genç	%79	%20	%1

Genç halkı, dinî inançlarında samimi ve mutaassıptır. 17. yy. da bölgeyi dolaşan Evliya Çelebi, Genç halkından, dindar, halim-selim ve güzel tabiatlı insanlar olarak bahsetmektedir.²³⁸ Belde halkı arasında yaygın olarak dinî ibadetlerin yerine getirilmesi ve dinî yaşantıya katılma hususunda güçlü bir yönelim gözlenirken, bu dinî yaşantının gereği gibi sağlam bir ilimle desteklenememiş olması, yani şuurlu bir inanç ortamının olmaması, beraberinde ilimden yoksun salt bir dinî yaşayışın boy vermesine sebep olmuştur. Bu durumun sonucu olarak katı bir taassup anlayışı bölgede hüküm sürmüştür. Halk, dinî hayat ve dine bağlılık anlamında geleneksel dindarlığın belirgin özelliklerini yansıtmaktadır. Fertler toplumsal ve dinî normlara uygun olarak yaşamaktadırlar.

3.4. Eğitim-Öğretim Durumu

16. ve 17. yüzyıllarda sancaktaki eğitim durumu genel olarak iç açıcı değildi. Eğitim ibtidai şartlarda sürdürülmekteydi. İlk dönemlerde eğitim kurumlarının azlığı ve yetersizliğinden dolayı, halk bu ihtiyacını dinî mabedler olan cami ve tekkeler vasıtasıyla karşılamaktaydı. Köylerdeki dinî kurumlar aynı zamanda bir mekteb (okul) vazifesi görmüştür. Coğrafi yapının uygunsuzluğu, eğitim kurumlarına yapılan yatırımların yetersizliği, imkânların kısıtlı oluşu, eğitim vazifesini deruhte edecek kadroların bölgede görev almaktan imtina etmeleri, halkın ilgisizliği gibi sebeplerden dolayı eğitim hizmetleri beklenen seviyeye erişememiştir. Söz konusu dönemde Genç sancağı genelinde toplam okul sayısı 2,3'ü geçmemektedir. Bunlar da genel olarak ibtidai mektebler (ilkokul) olup, ortaokul (idadi) ve lise düzeyinde eğitim ortamından bahsetmek oldukça zordur. Genç sancağı ve diğer yerlerde bulunan okulların sabit bir bütçesi ve geliri bulunmamaktaydı. Eğitim kurumlarının geliri, vakıflardan sağlanan gelirler, gayr-ı menkullerin kiralardan ayrılan eğitim payı, halktan toplanan öşür vergisinden ayrılan eğitim payı ile hayırseverlerin yaptıkları yardımlardan oluşmaktaydı.²³⁹ Meşrutiyet Dönemi'nde (1876-1908) Genç sancağının 391 köyünde toplam 25 adet sıbyan

²³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 4. Kitap, s. 180.

²³⁹ Hatip Yıldız, *Diyarbakır Vilayeti Maarif Masraf Bütçeleri (1870-1920), Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Diyarbakır, 2009, s. 91.

mektebi olduğu söylenmektedir. Şüphesiz bunların pek çoğu halkın kendi imkânlarıyla kurduğu, kamu yatırımlarından mahrum kuruluşlardır. Bu okullar genellikle bir cami veya bir medresenin kenarına iliştirilmiş bir-iki odalı yerlerden oluşurdu. Belirlenmiş herhangi bir programları veya müfredatları olmayan bu okullarda görev yapan öğretmenler, ilk zamanlarda merkezden gönderilen tecrübeli hocalardan seçilirdi. Fakat sonraki yüzyıllarda burada ders vermek için medrese mezunu olmak yeterli görülmüştür.

Planlanan sıbyan mekteblerinin yapım işinde dahi bütçe kısıtından dolayı halkın yardımlarıyla yapılması talep etmiştir. Fakat halkın ekseriyetle maddi imkânlardan yoksun olması, aşiret yapılanmasının bir sonucu olarak feodal yapının eğitime yeteri kadar imkân tanımaması ve halkın belli bir kesiminin göçebe hayat tarzını benimsemesi gibi nedenlerden dolayı eğitim hizmetleri zayıf kalmıştır. II. Abdulhamid Dönemi'nde yaptırılan ve sancak merkezinde yer alan 1 adet rüşdiye mektebi ise II. derece mekteb olarak addedilmiş ve “muallim-i sanilik” (II. derece öğretmenlik) ile idare edilmiştir. Tayin edilen öğretmeni de yine II. dereceden rütbeli bir öğretmendir.²⁴⁰ Daha üst öğrenim olan lise veya yükseköğretimden ise bahsetmek ne yazık ki mümkün değildir. Çünkü koca imparatorlukta birkaç yer dışında zaten lise ve yükseköğrenim veren okul bulunmamaktaydı. Okul eksikliği ve şartların yetersizliğinin getirdiği olumsuz etkilere, bir de öğretmen (eğitici) sorunu eklenmiştir. 1830'lardan sonra bu okulların iyileştirilmesi için bazı çabalar sarfedilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler de beklenen faydayı sağlayamamıştır. Zira yukarıda sayılan olumsuz şartlar sebebiyle, öğretmenler de bu bölgeye gelmekten imtina etmiştir. Öğretmen ihtiyacı öncelikle yerel imkânlarla (müdürrisler, hocalar ve medrese talebeleri) daha sonra ise merkezden karşılanmıştır. Bölgede okuma yazması olan, medrese tahsiline sahip şahıslar ya gönüllü veya çok cüzi bir maaş karşılığında bu işi yürütmeye çalışmışlardır. Bazı öğretmenler görevlerini yaparken zorluklarla karşılaştıklarını, maaşlarını dahi uzun süredir alamadıklarını, böyle devam ettiği takdirde bu görevlerini sürdüremeyeceklerini beyan etmişlerdir. Maaşlarına zam yapılması konusundaki talepleri ise tasarruf ve bütçe yetersizliği gerekçesiyle merkezi hükümet tarafından reddedilmiştir. Bütün bu olumsuz şartların etkisiyle, Yüksek öğretmen okulundan (Daru'l-muallimin) mezun olan öğretmenlerin

²⁴⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 6.

dahi, bölgeye gelmek istemedikleri anlaşılmaktadır.²⁴¹ Bu olumsuz tablo eğitim kurumlarının genel durumuna da yansımıştır. Bitlis Vilayet merkezinden gönderilen rapor ve yazışmalarda eğitimin içinde bulunduğu kötü şartlar, ödenek yetersizliği, diğer maddi imkânların yetersizliği gibi pek çok sorundan bahsedilmiştir.²⁴²

Okullarda okuyan talebelerin genel cinsiyet dağılımına bakıldığında, mevcudun tamamına yakınının erkek öğrencilerden oluştuğu, kız öğrencilerin ise eğitim hayatında hemen hiç olmadığı bir ortam bulunmaktaydı. Bu durum hem Müslüman hem de Ermeni toplum için geçerliydi. Yani eğitimde bu geri kalmışlık, toplumun bütün katmanlarına yansımıştır. Eğitim-öğretimin en temel gereçleri olan sıra ve masa gibi ihtiyaçların dahi yerel imkânlarla karşılandığı bilinmektedir.²⁴³ Modern eğitim imkânları Osmanlı Devleti'nin ancak son dönemlerinde Genç kazasında görülebilmekteydi. Yeni okullar açılarak, öğretmenler tayin edilmiş, halkın bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Fakat halk tarafından bu işin sahiplenilmemesi, bu adımların da beklenen sonuçları vermesine mani olmuştur.²⁴⁴ Sultan II. Abdulhamid'in yardımları sayesinde Genç'in Arduşen köyünde açılan ibtidai mektebe, Şehzade Burhaneddin'in adı verilmiştir. Sonraki dönemlerde açılan Rüşdiye mektebinin de ayrı açılmasına müsaade edilmeyip, idadiye bünyesinde bir şube olarak faaliyet yürütmesi istenmiştir. 1892 yılı verilerine göre Genç sancağı merkezinde bir adet rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. 1894 yılında Genç sancağındaki rüşdiye mektebinde 1 muallim ile 31 talebenin bulunduğu belirtilmiştir.²⁴⁵ Bu mektebe de Hamidiye mektebi adı verilmiştir. Bu durumdan memnun kalan sultan II. Abdulhamid, bu kurumların ihtiyaçları için bazı ayni ve nakdi yardımlar göndermiştir. Açılan bu mekteblerin birçoğu, ilkokul adını verdiğimiz sıbyan mektepleri idi. Bu mektebler daha çok mahalle aralarında ve cami bitişiğinde açılırdı. Küçük yaştaki çocukların Kur'an ve elif-ba öğrenmeleri için açılan okullardı. 1898'de II. Abdulhamid Dönemi'nde Genç sancağı tarihinin belki de en büyük eğitim yatırımı gerçekleşmiştir. Bu yıl yapılan planlamada sancağın muhtelif yerlerinde 8 adet okul yapılmıştır. Aynı zamanda bu okullara öğretmen tayini yapıldığı belirtilmektedir. Fakat bu sayının yeterli olmadığı birkaç okula daha ihtiyaç

²⁴¹ Mustafa Hakkı Ertan, "18.-19. Yüzyılda Bingöl'de ilköğretim Mekteplerinin Eğitim Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu*, Bingöl, 2014, s. 131-134.

²⁴² BOA. MF. MKT. 126/14, 02 B 1308.

²⁴³ Ertan, a.g.m., s. 131-134.

²⁴⁴ BAŞ, a.g.m., s. 18.

²⁴⁵ BOA. MF. MKT.1136/7, C. 18, 1327 (7 Temmuz 1909).

olduğu belirtilmiştir.²⁴⁶ 1899 yılı verilerine göre Genç sancağında; Genç merkez, Valér (Çaytepe), Oğnut (Göynük) ve Mizak nahiyelerinde birer tane Hamidiye İbtidai mektebi bulunduğu belirtilmektedir.²⁴⁷

Tablo-16. Genç Sancağı Kaza ve Nahiyelerinde Okul Mevcudu. (1899-1901)²⁴⁸

KAZA	NAHİYE	KÖY		MÜDERRİS		DURUM
Genç	Merkez	Oğnut	Oğnut	--	0	Münhal
Genç	Merkez	Valir	Valir	Hacı İlyas Efendi	7	
Genç	Merkez	Mizan/k	Mizan/k	Mehmed Tahir Efendi	2	
Genç	Çabakçur	Pirhankök	Pirhankök	--	0	Münhal
Genç	Kulb	Ferkî	Ferkî	--	0	Münhal

Genç sancağının toplam 391 köyünün bulunduğu ancak bunlardan sadece 25 tanesinde ibtidai (ilk) mektep bulunduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen dönemde sancak geniş bir coğrafi alandan oluştuğundan, bu rakam normal olarak kabul edilmelidir.²⁴⁹ Sancak dâhilinde hatırı sayılır bir oranda Ermeni nüfus yaşadığı halde, Ermeniler veya diğer unsurlara ait herhangi bir azınlık okuluna rastlanmamıştır. Şüphesiz toplumların gelişmesinde ve çağı yakalamasında en önemli etken eğitimidir. Eğitim, toplumun temel problemlerinin çözümünde de en etkili vasıta. Genç sancağında 17 yıl gibi uzun bir süre görev yapan İbrahim Muhlis Bey 1905 yılında merkeze yazdığı bir raporda yukarıda özetlediğimiz birçok sorundan bahsetmiştir. Bahsi geçen raporda, sancakta eğitimin oldukça geri olduğunu, pek çok problemin kaynağının da eğitim kurumlarının eksikliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bölgede yaşanan birçok soruna çözüm olarak da eğitim sisteminin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İbrahim Muhlis Bey, bölge insanların farklı bir yapıya sahip olduğunu, uyumlu ve devlete sadık bir karakterde bulunduğunu da ekledikten sonra, bölgedeki problemlerin giderilmesi için eğitim, imar ve bayındırlık işlerine ağırlık verilmesi gerektiğini açıklıkla ifade etmiştir.

²⁴⁶ BOA. MF. MKT. 966-19.

²⁴⁷ *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Basım Yeri, Bitlis Vilayet Matbaası, 1310 (1902-1903), Ekler Kısmı.

²⁴⁸ Ertan, a.g.m., s. 131-134.

²⁴⁹ Nazmi Eroğlu, "II. Meşrutiyet'in Başlarında Bingöl ve Çevresinde Aşiret Alayları ve Yeni düzenlemeler", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu*, Bingöl, 2014, s. 102-105.

Eğitime ağırlık verilmesini, okulların çoğaltılarak, mevcudların ıslah edilmesini dile getirmiştir. Söz konusu olumsuzlukların giderilmesi hâlinde, bölgenin gelişiminde olumlu etki yapcağını, bunun da ülkenin gelişmişlik düzeyine büyük katkı sunacağını belirtmişir. Ayrıca halkın her alanda eğitilmeye muhtaç olduğunu, bunun sağlanması hâlinde hem ekonomik hem de sosyal anlamda ciddi gelişme ivmesi yakalanabileğini belirtmişir. İbrahim Muhlis Bey'in bu raporu ve tespit ettiği problemler sadece eğitimle alakalı değildir. Siyasi, askeri, ekonomik ve toplumsal birçok sorunları da birlikte dile getirdiği bu raporda, yapılması gereken çalışmaların bir neticeye varabilmesi için her şeyden önce bölgedeki eğitim düzeyinin her alanda iyileştirilerek halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini, aksi takdirde yapılacak yatırımların ve düzenlemelerin fayda sağlamayacağını ifade etmişir. Gerçekçi ve rasyonel bir dille yazılan bu rapor, Genç sancağının içinde bulunduğu durumu bütün çıplaklığıyla göz önüne sermektedir.²⁵⁰ Dönemin yönetici ve bürokrat kadrosu, farklı zaman ve dönemlerde tanzim ettikleri layiha ve raporlarla Genç sancağının eğitim sorunlarını kısaca şöyle özetlemişlerdir.

1- Bina Yetersizliği: Okulların binalarının olmaması, olan binaların da genellikle ahırdan veya eski evlerden bozma, çok kötü durumda binalar olması.

2- Sancakta Maarif Teşkilatı ve Yöneticinin Bulunmaması: Sancakta eğitim hizmetlerinin koordinasyon yürütmesini sağlayacak bir teşkilat olmaması. Hatta bu teşkilatın temsilcisi olan bir müdür dahi bulunmamaktaydı. Eğitim ehliyetsiz kişiler eliyle sevk ve idare ediliyordu.

3- Halkın Eğitime İlgisizliği: Bölge halkının eğitime duyarsız olması, halkın eğitim düzeyinin düşük olması, bölgedeki feodal yapının halkın bilinçlenmesini engellemesi.

4- Okul Sayısının Yetersizliği: Sancak genelinde sadece birkaç köyde okul bulunmaktaydı. Diğer yerlerde ise okul varlığından söz etmek mümkün değildir. 18.yy sonlarına kadar Genç sancağında bir iki sıbyan mektebi dışında okul mevcudiyeti hakkında fazla bir malumat yoktur. Yapılan okulların çoğunluğu da 19. yy.dan sonra yapılmışir.

²⁵⁰ Eroğlu, a.g.m., s. 108-110.

5- Öğretmen ve Personel Eksikliği: Sağlıklı bir fiziki ortamın olmadığı yerde, öğretmenin varlığından söz edilemez. Edilse bile verimli bir eğitim ve öğretimden söz edilemez. Öğretmen ihtiyacı medrese mezunlarından karşılanıyordu. İmamlar ve müezzinler de öğretmenlik görevini gönüllü olarak yapıyorlardı. Okulun memur ve hizmetli kadrosunun bulunmaması eğitim hizmetlerinin sağlıklı yürütülmesini engellemiştir.

6- Okulların Eğitim Materyali Eksikliği: Eğitim materyali olarak tamamen yerli imkânlardan faydalanılmıştır. Sıra masa gibi temel ihtiyaçlar bile yerel imkânlarla karşılanmıştır. Malzeme ve ders materyali konusundaki ödenek talebi yetersizlik gerekçesiyle rededilmiştir.²⁵¹

Bölgede görev alan üst düzey görevlilerin ekseriyeti, merkeze yazdığı raporlar ve layihalarda, bölgenin çok sarp ve engebeli olduğunu, bunun da yatırım imkânlarını engellediğini ifade etmiştir. Bu nedenle eğitim de beklenen gelişme ve sıçramayı bir türlü gerçekleştirememiştir. Sancak, emsali ve çağdaşı olan diğer yerlere nazaran hızla gerilemiş ve mini bir köy hâline gelmiştir. Uzun yıllar sancak, kaza ve vilayet kimliğini taşımış bir yerin daha mamur ve bayındır olması beklenen bir durumdur. 16. ve 17. yüzyıllarda sancaktaki eğitim durumu genel olarak iç açıcı değildi. Eğitim ibtidai şartlarda sürdürülmekteydi. İlk dönemlerde eğitim kurumlarının azlığı ve yetersizliğinden dolayı, halk bu ihtiyacını dinî mabedler olan cami ve tekkeler vasıtasıyla karşılamaktaydı. Köylerdeki dinî kurumlar aynı zamanda bir mekteb (okul) vazifesi görmüştür. Coğrafi yapının uygunsuzluğu, eğitim kurumlarına yapılan yatırımların yetersizliği, imkânların kısıtlı oluşu, eğitim vazifesini deruhte edecek kadroların bölgede görev almaktan imtina etmeleri, halkın ilgisizliği gibi sebeplerden dolayı eğitim hizmetleri beklenen seviyeye erişememiştir. Söz konusu dönemde Genç sancağı genelinde toplam okul sayısı 2,3'ü geçmemektedir. Bunlar da genel olarak ibtidai mektebler (ilkokul) olup, ortaokul (idadi) ve lise düzeyinde eğitim ortamından bahsetmek oldukça zordur.

Genç sancağı ve diğer yerlerde bulunan okulların sabit bir bütçesi ve geliri bulunmamaktaydı. Eğitim kurumlarının geliri, vakıflardan sağlanan gelirler, gayr-ı menkullerin kiralarından ayrılan eğitim payı, halktan toplanan öşür vergisinden

²⁵¹ Tekdal, *a.g.t.*, s. 444-446.

ayrılan eğitim payı ile hayırseverlerin yaptıkları yardımlardan oluşmaktaydı.²⁵² Meşrutiyet Dönemi'nde (1876-1908) Genç sancağının 391 köyünde toplam 25 adet sıbyan mektebi olduğu söylenmektedir. Şüphesiz bunların pek çoğu halkın kendi imkânlarıyla kurduğu, kamu yatırımlarından mahrum kuruluşlardır. Bu okullar genellikle bir cami veya bir medresenin kenarına iliştirilmiş bir-iki odalı yerlerden oluşurdu. Belirlenmiş herhangi bir programları veya müfredatları olmayan bu okullarda görev yapan öğretmenler, ilk zamanlarda merkezden gönderilen tecrübeli hocalardan seçilirdi. Fakat sonraki yüzyıllarda burada ders vermek için medrese mezunu olmak yeterli görülümüştür. Devlet planladığı sıbyan mekteblerinin yapım işinin de halkın yardımlarıyla yapılmasını talep etmiştir. Fakat halkın ekseriyetle maddi imkânlardan yoksun olması, aşiret yapılanmasının bir sonucu olarak feodal yapının eğitime yeteri kadar imkân tanımaması ve halkın belli bir kesiminin göçebe hayat tarzını benimsemesi gibi nedenlerden dolayı eğitim hizmetleri zayıf kalmıştır.

II. Abdulhamid Dönemi'nde yaptırılan ve sancak merkezinde yer alan 1 adet rüşdiye mektebi ise II. derece mekteb olarak addedilmiş ve "Muallim-i Sanilik" (II. derece öğretmenlik) ile idare edilmiştir. Tayin edilen öğretmeni de yine II. dereceden rütbeli bir öğretmendir.²⁵³ Daha üst öğrenim olan lise veya yükseköğretimden ise bahsetmek ne yazık ki mümkün değildir. Çünkü koca imparatorlukta birkaç yer dışında zaten lise ve yükseköğretim veren okul bulunmamaktaydı. Okul eksikliği ve şartların yetersizliğinin getirdiği olumsuz etkilere, bir de öğretmen (eğitici) sorunu eklenmiştir. 1830'lardan sonra bu okulların iyileştirilmesi için bazı çabalar sarfedilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler de beklenen faydayı sağlayamamıştır. Zira yukarıda sayılan olumsuz şartlar sebebiyle, öğretmenler de bu bölgeye gelmekten imtina etmiştir. Öğretmen ihtiyacı öncelikle yerel imkânlarla (müderrisler, hocalar ve medrese talebeleri) daha sonra ise merkezden karşılanmıştır. Bölgede okuma yazması olan, medrese tahsiline sahip şahıslar ya gönüllü veya çok cüzi bir maaş karşılığında bu işi yürütmeye çalışmışlardır. Bazı öğretmenler görevlerini yaparken zorluklarla karşılaştıklarını, maaşlarını dahi uzun süredir alamadıklarını, böyle devam ettiği takdirde bu görevlerini sürdüremeyeceklerini beyan etmişlerdir. Maaşlarına zam yapılması konusundaki talepleri ise tasarruf ve bütçe yetersizliği

²⁵² Hatip Yıldız, Diyarbakır Vilayeti Maarif Masraf Bütçeleri (1870-1920), *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Diyarbakır, 2009, s. 91.

²⁵³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 6.

gerekçesiyle merkezi hükümet tarafından reddedilmiştir. Bütün bu olumsuz şartların etkisiyle, Yüksek öğretmen okulundan (Daru'l-muallimin) mezun olan öğretmenlerin dahi, bölgeye gelmek istemedikleri anlaşılmaktadır.²⁵⁴ Bu olumsuz tablo eğitim kurumlarının genel durumuna da yansımıştır. Bitlis Vilayet merkezinden gönderilen rapor ve yazışmalarda eğitimin içinde bulunduğu kötü şartlar, ödenek yetersizliği, diğer maddi imkânların yetersizliği gibi pek çok sorundan bahsedilmiştir.²⁵⁵

Okullarda okuyan talebelerin genel cinsiyet dağılımına bakıldığında, mevcudun tamamına yakınının erkek öğrencilerden oluştuğu, kız öğrencilerin ise eğitim hayatında hemen hiç olmadığı bir ortam bulunmaktaydı. Bu durum hem Müslüman hem de Ermeni toplum için geçerliydi. Yani eğitimde bu geri kalmışlık, toplumun bütün katmanlarına yansımıştır. Eğitim-öğretimin en temel gereçleri olan sıra ve masa gibi ihtiyaçların dahi yerel imkânlarla karşılandığı bilinmektedir.²⁵⁶ Modern eğitim imkânları Osmanlı Devleti'nin ancak son dönemlerinde Genç kazasında görülebilmekteydi. Yeni okullar açılarak, öğretmenler tayin edilmiş, halkın bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Fakat halk tarafından bu işin sahiplenilmemesi, bu adımların da beklenen sonuçları vermesine mâni olmuştur.²⁵⁷ Sultan II. Abdulhamid'in yardımları sayesinde Genç'in Arduşen köyünde açılan ibtidai mektebe, Şehzade Burhaneddin'in adı verilmiştir. Sonraki dönemlerde açılan Rüşdiye mektebinin de ayrı açılmasına müsaade edilmeyip, idadiye bünyesinde bir şube olarak faaliyet yürütmesi istenmiştir. 1892 yılı verilerine göre Genç sancağı merkezinde bir adet rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. 1894 yılında Genç sancağındaki rüşdiye mektebinde 1 muallim ile 31 talebenin bulunduğu belirtilmiştir.²⁵⁸ Bu mektebe de Hamidiye mektebi adı verilmiştir. Bu durumdan memnun kalan sultan II. Abdulhamid, bu kurumların ihtiyaçları için bazı ayni ve nakdi yardımlar göndermiştir. Açılan bu mektebelerin birçoğu, ilkokul adını verdiğimiz sıbyan mektepleri idi. Bu mektebler daha çok mahalle aralarında ve cami bitişiğinde açılırdı. Küçük yaştaki çocukların Kur'an ve elif-ba öğrenmeleri için açılan okullardı. 1898'de II. Abdulhamid Dönemi'nde Genç sancağı tarihinin belki de en büyük eğitim yatırımı gerçekleşmiştir. Bu yıl yapılan planlamada sancağın muhtelif

²⁵⁴ Mustafa Hakkı Ertan, "18.-19. Yüzyılda Bingöl'de ilköğretim Mekteplerinin Eğitim Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu*, Bingöl, 2014, s. 131-134.

²⁵⁵ BOA. MF. MKT. 126/14, 02 B 1308.

²⁵⁶ Ertan, a.g.m., s. 131-134.

²⁵⁷ BAŞ, a.g.m., s.18.

²⁵⁸ BOA. MF. MKT.1136/7, 18 Cemaziyelevvel 1327, (7 Temmuz 1909).

yerlerinde 8 adet okul yapılmıştır. Aynı zamanda bu okullara öğretmen tayini yapıldığı belirtilmektedir. Fakat bu sayının yeterli olmadığı birkaç okula daha ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.²⁵⁹ 1899 yılı verilerine göre Genç sancağında; Genç merkez, Valér (Çaytepe), Oğnut (Göynük) ve Mizak nahiyelerinde birer tane Hamidiye İbtidai mektebi bulunduğu belirtilmektedir.²⁶⁰

Tablo-16. Genç Sancağı Kaza ve Nahiyelerinde Okul Mevcudu. (1899-1901)²⁶¹

KAZA	NAHİYE	KÖY		MÜDERRİS		DURUM
Genç	Merkez	Oğnut	Oğnut	--	0	Münhal
Genç	Merkez	Valir	Valir	Hacı İlyas Efendi	7	
Genç	Merkez	Mizan/k	Mizan/k	Mehmed Tahir Efendi	2	
Genç	Çabakçur	Pirhankök	Pirhankök	--	0	Münhal
Genç	Kulb	Ferkî	Ferkî	--	0	Münhal

Genç sancağının toplam 391 köyünün bulunduğu ancak bunlardan sadece 25 tanesinde ibtidai (ilk) mekteb bulunduğu tespit edilmiştir. Bahsi geçen dönemde sancak geniş bir coğrafi alandan oluştuğundan, bu rakam normal olarak kabul edilmelidir.²⁶² Sancak dâhilinde hatırı sayılır bir oranda Ermeni nüfus yaşadığı halde, Ermeniler veya diğer unsurlara ait herhangi bir azınlık okuluna rastlanmamıştır. Şüphesiz toplumların gelişmesinde ve çağı yakalamasında en önemli etken eğitimidir. Eğitim, toplumun temel problemlerinin çözümünde de en etkili vasıta. Bölgede görev alan üst düzey görevlilerin ekseriyeti, merkeze yazdığı raporlar ve layihalarda, bölgenin çok sarp ve engebeli olduğunu, bunun da eğitimde yatırım imkânlarını engellediğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle eğitim de beklenen gelişme ve sıçrama bir türlü gerçekleşmemiştir. Sancak, emsali ve çağdaşı olan diğer yerlere nazaran hızla gerilemiş ve zamanla mini bir köy hâline gelmiştir. Halbuki uzun yıllar sancak, kaza ve vilayet payelerine erişmiş bir yerin daha mamur ve bayındır olması beklenen bir durumdur. Fakat durum tam tersi yönde gelişmiştir.

²⁵⁹ BOA. MF. MKT. 966-19.

²⁶⁰ *Salname-i Vilayet-i Bitlis*, Basım Yeri, Bitlis Vilayet Matbaası, 1310 (1902-1903), Ekler Kısmı.

²⁶¹ Ertan, a.g.m., s. 131-134.

²⁶² Nazmi Eroğlu, "II. Meşrutiyet'in Başlarında Bingöl ve Çevresinde Aşiret Alayları ve Yeni Düzenlemeler", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu*, Bingöl, 2014, s. 102-105.

3.5. Genç'te İktisadî Durum (Ekonomik Yapı)

Doğu Anadolu coğrafyasının sarp dağlarının arasında sıkışmış, dış dünyayla ve hatta bağlı köyleriyle bile bağlantısı güç bela sağlanabilen bir merkez durumunda olan Genç sancağının, ekonomik durumu coğrafi şartlardan fazlasıyla etkilenmiştir. Coğrafyanın ekonomiyi, ekonominin de insan hayatını doğrudan etkilediği ve hayatın bu doğrultuda şekillendiği bilinen bir gerçektir. Genç sancağının ekonomik yapısını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Sancakta hem tarım hem de hayvancılık, oldukça kısıtlı imkânlarla yapılabilmektedir. Zaruri ihtiyaç temin edildikten sonra arta kalanları da ticari olarak değerlendirilmiştir.

Sancak coğrafi konum olarak engebeli ve dağlık bir yapıya sahiptir. İklimi sert karasal iklimdir. Dolayısıyla arazi yapısı ve iklim özellikleri genel olarak geniş iktisadi faaliyetlerin yapılmasına uygun değildir. Genç bölgesinin iklimi ve iktisadi hayatla alakalı tarihî belgelerden ve kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; sancakta büyük çaplı bir ekonomik canlılık gözlenememektedir. Uzun ve sert geçen kış mevsimi nedeniyle sancakta küçük çaplı tarım ve hayvancılık dışında geniş ekonomik etkinliklere rastlanmamaktadır. Tüm bu dezavantajlara rağmen, zengin su kaynakları, yeşil ve geniş ormanlık sahaları ve güzel ve bereketli yaylaları, sancağı komşu beldelere göre daha avantajlı kılmıştır. Tarımsal faaliyetlerle birlikte, el sanatları ve bazı zanaat grupları ile çeşitli atölyeler ekonomik faaliyetlerin temelini oluşturmaktaydı. Yine de bu durum sancağın ihtiyaçlarını tek başına temin edecek yeterlilikten uzaktı. Tarım daha çok günlük ve mevsimlik ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılırdı. Tarım alanları oldukça sınırlıydı. Ekilebilen topraklar, genellikle sulak alanlarda bulunan verimli topraklardır. Elde edilen ürünlerden 5'te bir (hums) veya 10'da bir (öşür) oranında vergi verilirdi. Sancak sınırları dâhilinde; buğday, arpa, çavdar, darı, pirinç, mercimek, nohut, üzüm, elma, alıç, kendir, pamuk, yonca, ceviz gibi ürünler ağırlıklı olarak yetiştirilirdi. Şemseddin Sami, "Kamusû'l-Alâm" adlı eserinde; Genç sancağında zeytin, fındık, incir ve nar gibi ürünlerin yetiştirildiğinden bahsetmektedir.²⁶³ Bu ürünlerin tazesı ve kurutulmuş olanlarının hem tüketimi hem de satışı yapılırdı. Bazı yerlerde çiriş (bir tür yapıştırıcı madde) ve meşe ağacından çıkarılan mazı önemli gelir kaynakları arasındaydı. Dut meyvesinin bol olmasından ötürü ipek böcekçiliği yapılmaktaydı. İpek kozasının ve

²⁶³ M.Emin Bozarlan, *Tarihte İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler*, Deng Yayınları, İstanbul, 2001, s. 128.

zeytinyağının ihracatı yapılırdı. İhraç edilen ürünlerden biri de meşhur üzümünden elde edilen şaraptır. Şaraplar gayrimüslimler tarafından üretilip satılmaktaydı. Genç sancağında pamuk yetiştiriciliği yapıldığı söylenmektedir. Tarım ürünlerinden öşür adı verilen şer'i bir vergi alınırdı. Pamuk diğer tarım ürünlerinden ayrı tutularak, vergi oranı öşür değil, hums yani beşte bir oranında alınmaktaydı. Bu vergi, arazinin sulak olup olmasına bağlı olarak farklı oranlarda da alınırdı. Bahçelerde yetiştirilen kavun, karpuz, salatalık, domates vb. ürünlerden 1 para vergi alınmaktaydı. Doğal olarak yetişen yabani meyvelerden ürün vergisi alınmazdı. Genç sancağı dâhilinde ciddi miktarda ceviz yetiştirilirdi. Sancağın Tavz, Seyfan, Muradan, Valir, Tarbaçur, Hacan, Şin, Parçaç gibi köylerde çokça ceviz yetiştirildiği ve tahsil edilen vergiler içinde cevizin ciddi bir yer tuttuğu biliniyordu.

Günümüzde olduğu gibi 16. yüzyılda da Genç ve civarlarında arıcılık faaliyeti yoğun olarak yapılmakta ve sancak ekonomisinde önemli bir yer tutmaktaydı. 1550 yılındaki Çapakaçur livası tahrir kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla; arıcılık, öşür vergisine tabi olacak kadar geniş olarak yapılan bir ekonomik etkinlikti.²⁶⁴ Genç sancağında arıcılık faaliyetleri genel olarak sancağın yüksek rakımlı yaylalarında (Çotla yaylası ve eteklerinde) yapılırdı. Zengin bitki varlığı, geniş ormanlık alanları arıcılık faaliyetleri için oldukça uygun bir ortam sunuyordu. Sancağın hemen her köyünde arıcılık faaliyetlerine rastlanmaktadır. Genel olarak Tavz, Zikte, Yehkik (Çevirme) taraflarında yoğun olarak yapılmaktaydı. O döneme ait arıcılık faaliyetleri ile ilgili olarak köy bazında kovanlardan alınan öşür vergisi şu şekildedir: Yehkik köyü (Çevirme ve Yayla civarları) 50, Erakil köyü (Arkél-Ardıçdibi) 20, Tarpaçur köyü (Tarçur-Sarısamın) 35, Mezra köyü (Mezré-i Solahan-Bayırlı) 30, Hacan köyü (Hajun-Şehittepe) 30, Gülşin-i Ulya köyü (Şin- Balgöze) 30, Tavz (Yenisu) köyünden 30 akçe öşür vergisi alınmıştır. Alınan bu verginin toplam hasılat vergisi mi yoksa kovan başına alınan vergi mi olduğu hakkında bir bilgi olmamakla beraber, bazı kanunnamelerde üretilen baldan, kovan başına 2 akçe vergi alındığı belirtilmiştir.²⁶⁵ Yukarıdaki verilerden hareketle; Genç sancağında 16 ve 17. yüzyılda arıcılık faaliyetleri kapsamında 250 kadar tespitli kovan olduğu söylenebilir. Kovanlardaki petek sayıları belirtilmemiş olmasına rağmen, verilerden

²⁶⁴ M. Mahfuz Söylemez ve Abdullah Demir, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakaçur Livası, Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2014, s. 15.

²⁶⁵ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 22.

hareketle petek sayısı ve üretilen bal miktarı hakkında tahminî bir sonuca varılabilir. Yapılan faaliyetlerden, bal kovanlarının ortalama 6 ila 8 petekten oluştuğu bilinmektedir. Bu rakamlar kayıt altına alınmayan diğer arıcılık faaliyetlerinin de dâhil edilmesiyle ciddi bir yekünü teşkil etmektedir. Kayıt altına alınmayan sayı ile birlikte, yaklaşık olarak 2.000-2.500 petek civarında bal üretimi yapıldığı söylenebilir. Her bir peteğin ortalama üç kilo geldiği varsayılır ise 7.500 kg bal üretimi yapıldığı anlaşılmaktadır. Genç sancağının nüfus yoğunluğu dikkate alındığında bu rakamlar o dönem için iyi bir rakam olarak kabul edilebilir. Sonraki yüzyıllarda arıcılığın daha yoğun olarak yapıldığı ve hem üretici hem de kovan ve petek sayısının arttığı bilinmektedir. Bu durum bize günümüzde bile hâlâ çok popüler ve değerli olan Genç yöresi balının kökeninin çok eskilere dayandığını, o dönemlerde bile önemli bir ekonomik etkinlik ve geçim kaynağı olarak görüldüğü söylenebilir. Bölgedeki arıcılık faaliyetlerinin yanı sıra pekmez üretimi de önemli bir yer tutmaktaydı. Birçok yerde olduğu gibi Genç sancağında da dut meyvesi yoğun olarak bulunuyordu. Dut ve üzüm bolluğu dolayısıyla pekmez üretimi de önemli bir yer tutmuştur. Genç civarlarında bala eşdeğer bir çeşit pekmez üretilirdi. Aynı zamanda dut ve üzüm pestili de yapılır ve satılırdı. Dut ve üzümünden elde edilen pekmezler, halkın temel besin maddelerinden biri olmakla beraber, aynı zamanda ticari olarak da değerlendirilirdi. Dut ağaçlarının bolluğu dolayısıyla ipek böcekçiliği yapılırdı. Bazı yerlerde bu ipekler işlenerek satılır, bundan ciddi gelir elde edilirdi. Sancakta gür ormanlar bulunmaktadır. Genç Sancağının %50'lik kısmı ormanlık alandır.²⁶⁶ Bu oran Doğu Anadolu Bölgesi'nde en yüksek orman oranlarından biri olarak kabul edilebilir. Bu orman zenginliğinden gereği gibi faydalanılamamıştır. Sancak yollarının çok kötü ve bozuk olması, birçok yerde yol dahi bulunmaması sebebiyle, orman ürünlerinin işlenebilme ve ticari amaçla değerlendirebilme imkânından yeteri derecede faydalanılamadığı anlaşılmaktadır. Sadece halkın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar kereste ve odun temin edilebilmekteydi. Zengin orman örtüsü sınırlı da olsa mobilyacılık ve marangozluk sektörlerinin gelişmesine olumlu katkı yapmıştır. Genç sancağının maden bakımından zengin bir yöre olduğu belirtilmektedir. Nitekim 1850'li yıllardan itibaren sancağın bazı yerlerinde simli kurşun (Galen: gümüş ve altın karışımı kurşun madeni) bulunmuştur. Bununla

²⁶⁶ <https://elazigobm.ogm.gov.tr/BingolOIM/Lists/bingolormanvarligi23/AllItems.aspx>, Erişim Tarihi, 16.09.2019.

birlikte demir ve krom madenlerinin varlığı da bilinmektedir. Fakat bu madenlerin coğrafi engeller ve teknolojik yetersizlikler nedeniyle çıkarılıp işlenemediği bilinmektedir. Bölgede ayrıca bakır, linyit ve kireç gibi başka madenlerin ve hatta yapılan sondaj çalışmalarında petrol yataklarının varlığına da rastlanmıştır. Sonradan Genç'e bağlanan ve maden bakımından zengin yataklara sahip olan Sivan (Servi) köyü ve civarlarında, günümüzde bazı madenlerin çıkarıldığı bilinmektedir.²⁶⁷ Hayvancılık için çok uygun coğrafi koşullar ve iklime sahip olan sancakta büyük ve küçükbaş hayvancılık yapılırdı. Özellikle Genç yaylaları hayvancılık için oldukça elverişliydi. Yaz mevsiminde yaylalara bölge dışından yoğun bir göçer akını olurdu. 18 ve 19. yüzyıllarda bölgede çok canlı bir ticaret bulunuyordu. Sancak, özellikle küçükbaş hayvan konusunda büyük bir potansiyele sahipti. Genel olarak Genç yöresinden yoğun bir şekilde Diyarbakır, Urfa, Halep, Şam ve Arabistan cild olmakla birlikte büyük baş hayvancılık da yapılırdı. Hayvan ürünlerinden elde edilen gelirler de sancağın ekonomik hayatının önemli bir parçasıydı. Dericilik, et ve süt ürünleri çok önemli geçim kaynağıydı. Genç sınırlarında yabani hayvan olarak geyik, karaca, sansar, tilki, yaban keçisi, yaban kedisi (vaşak), ayı, kurt, çakal, tilki vb. hayvanlara rastlanmaktadır. Bu hayvanların bazıları avlanıp, derileri ve yünleri ticari olarak değerlendirilirdi.²⁶⁸ Genç'te bu ekonomik faaliyetlerle birlikte, fırıncılık, kuyumculuk, demircilik, nalbantlık, ağaç oymacılığı, çömlekçilik, değirmencilik, taş ustalığı v.s. gibi meslek ve zanaat faaliyetleri de yapılmaktaydı. Ticari hayat daha çok canlı hayvan alım satımı ile tarımsal ve hayvansal ürünlerin satılmasına dayanırdı. Müslüman tebaa genel olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşırđı. Uzun süreli askerlik görevi ve her an sefere çıkılabileceği endişesiyle Müslüman tebaanın ekonomik faaliyetleri sınırlı kalmıştır. Gayrimüslim tebaa ise askerlikten muaf olduklarından, daha çok ticaret ve zanaat alanında faaliyet göstermiştir. Bu sebeplerden dolayı, faaliyetlerini daha serbest ve rahatça icra edebilmişlerdir. Dolayısıyla zanaat ve ustalık gerektiren işlerin büyük bir kısmı gayrimüslimlerin elindeydi. Özellikle demircilik, değirmencilik, ekmekçilik, taş ve ağaç oymacılığı kuyumculuk gibi hayati sektörlerin icrası genel olarak gayrimüslimler (Ermeniler) tarafından yapılmaktaydı. Bu durumun verdiği avantajı iyi kullanıp, ticari hayatın

²⁶⁷ Celaleddin Uzun, "Osmanlı Döneminde Palu Çevresinde Çıkarılan Maden Kaynakları", *Tarih Okulu Dergisi*, Ağustos, 2008, s. 85-95.

²⁶⁸ Söylemez ve Demir, *a.g.e.*, s. 30-74.

hâkimi hâline gelmişlerdir. Sancak sınırları içerisinde farklı köylerde kurulmuş değirmenler, demirci atölyeleri ve sanat atölyeleri mevcuttu. Zikte nahiyesinin merkezi konumunda olan Valir (Çaytepe) köyünde meşhur demirci ve değirmen ustaları ile taş ve ağaç işlemeciliği yapan ustaların varlığı bilinmektedir. Bu köyün hemen yakınında Dere-i Kuri (Demirciler Deresi) olarak bilinen mevkide adeta küçük bir sanayi sitesi tarzında atölyeler, değirmenler, demirciler ve başka bazı işletmelerin olduğundan bahsedilmektedir. Yine Cansor (Cansur-u Ulya-Çanakçı) köyünde Çömlekçilik yapılmaktaydı. Bu köyün çömlekleri eskiden beri hem sanatsal ve estetik yönden hem de sağlamlık bakımından meşhur olup, Genç ve Çapakçur bölgesiyle birlikte başka yerlere de satılmaktaydı. Son zamanlara kadar aranan ve tercih edilen bir marka değerine sahip Cansor çömlekleri, zamanla gelişen teknolojiye yenik düşmüş, yeni neslin de bu mesleğe ilgi duymamaları sebebiyle bu zanaat yok olmaya yüz tutmuştur. Unlu mamüller sektöründe de yine Ermeni ustaların öncülüğünde sancak dâhilindeki fırınlarda ekmekçilik, baklavacılık, börekçilik alanında faaliyetler yürütülmekteydi.²⁶⁹

Yün ve deri işlemeciliği de halkın ekonomik geçim kaynakları arasında önemli bir etkinliktir. Küçükbaş hayvanların derisi ve yünü işlenerek elde edilen ürünler diğer gelir kaynakları arasındaydı. Koyunyünü ve keçi kılından halılar, kilimler, seccadeler, şayak (İnce ve Kabaca Dokunmuş Kumaş),²⁷⁰ çorap, battaniye, kazak ve çul dokunarak dışarıya satılırdı. Kıldan yapılan keçelerle birlikte çul sergiler, “cacim” (koyun yününden yapılan yumuşak ve oturuşu rahat bir tür sergi) ve “pılas-palas” (Keçi kılından yapılır, oturunca daha sert ve kıllıdır.) yapımı da el sanatları olarak hemen her köyde görülürdü. Ulya (Çevirme) köyünün sebze ve meyve üretimi alanında zengin olduğu ve ürünlerinin de lezzetli olduğu söylenmektedir. Riz (Sağgöze) ve Kavar (Yazkonağı) köylerinin üzümü, cevizi ve balı meşhurdur. Ermeni tebaanın bulunduğu köylerde üzümünden şarap üretimi de yapılır ve dışarıya da satılırdı. Ustalık gerektiren işlerin çoğunda genellikle gayrimüslimler (Ermeniler) etkin pozisyondaydı. Tarımsal sulama ve diğer ihtiyaçlar için suyun temininde nehir, dere ve çay yataklarından faydalanılırdı. Bu alanlara yakın olan yerlerin haricindeki yerlerde sulamada ciddi sıkıntı ve sorunlar

²⁶⁹ H. Mehmet Atan, Genç-Dereköy, 1927 Doğumlu, Okur-Yazar, (Vefatı-2010).

²⁷⁰ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 728.

yaşanmıştır. Murat Nehri üzerinde salcılık yapılır ve ulaşım bu şekilde sağlanırdı. Nehirde yöre halkı tarafından “Kelek” diye tabir edilen, şişme botların üzerine serilen tahtalardan oluşan ve elle ittirilen bir tür ulaşım aracı kullanılırdı. Bu işi yapan insanlara “Kelekçi” denilirdi. Kelekler hem insan hem de her türlü canlı hayvan ve ticari emtianın taşınmasında kullanılan taşıtlardı. Aynı zamanda balık avcılığında faydalanılan bir ulaşım aracıdır. Murat Nehri’nde birçok balık türü bulunmaktaydı. Nehirde, Alabalıkla birlikte birkaç cins sazan ve iri boylarda turna balıkları avlanırdı. Balıkçılık halkın hem gelir kaynağı hem de beslenme kaynakları arasında yer almaktaydı. Diğer hayvansal ürünler de yine halkın önemli gelir kaynakları arasındaydı. 18 ve 19. yüzyıllarda sancakta ekonomik değeri yüksek olan bazı ürünlerin üretildiği ve nadiren de olsa bir kısmının dışarıya satıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum; sancağın ekonomik olarak çok kötü bir yerde olmadığını, kendisine yetecek bir döngüye sahip olduğunu, fakat bazı büyük kamu ve genel yatırımlar için yeteri kadar bütçe ödeneği ve imkânından mahrum olduğu anlaşılmaktadır. Genç sancağının gelirlerinin, giderlerini karşılayamadığı tarihî bazı belgelere de yansımıştır. Örneğin: Genç sancağı tahsilatının yetersizliğinden dolayı mübayaat (satın almalar) ve nakliyat-ı askeriye (askeri nakliye işleri) ile masarîf-ı mahalliye için defterdarlık makamı tarafından Maliye Nezaretinden (İçişleri Bakanlığı) 2.000 lira talep edilmesi hususundaki belgedir.²⁷¹ Arşiv kayıtlarında Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta Genç sancağına tahakkuk eden yıllık mahsulatın (ürünün) anbarlara teslim edildiği fakat mahsulatının ihtiyac-ı mahalliye (yerel ihtiyaçlara) yeterli olmadığından, yeteri kadar zahire bulundurabilmek amacıyla zahire mübayaası (satın alımı) yapılamadığı yazılmıştır. Bir diğer belgede yine Genç sancağına sağlık alanı ile ilgili memurlar gönderildiği, fakat sancak merkezi ile bazı kazalarda yeteri kadar tabib olmadığı ve tabib gönderilemeyeceğinden bahsedilmiştir. Genç’te yapılması düşünülen hastahane için, hastanenin daimî ihtiyaçlarını karşılayacak maddi imkânların bulunmadığı anlatılmaktadır.²⁷² Yine diğer bir arşiv belgesinde Genç’te yapılması düşünülen hükümet konağı ve cezaevi için yeterli ödenek bulunmadığından merkezi hükümetten yardım talep edilmesi veya mevcut ödeneğe

²⁷¹ BOA, DH. İ. UM. 41.

²⁷² BOA, DH. İ. UM. EK.21.

yerel imkânlarla bazı eklemeler yapılması istenmiştir.²⁷³ 12 Ocak 1908 tarihli İrade-i Seniyye ile Sultan II. Abdulhamid tarafından gönderilen emirle Genç Rüşdiye mektebinin kapasitesinin yetersiz olduğu, öğrenci mevcudunun fazla olduğu, mektebin onararak kapasitesinin artırılması ve yapılan masarifatın da merkezi bütçeden karşılanması hususundaki emirnamede de bu duruma değinilmiştir.²⁷⁴ Osmanlının son zamanlarında ekonominin bozulması, taşra teşkilatlarını oldukça olumsuz etkilemiştir. Gönderilen emirnameler ve talimatnamelerde, yerel ihtiyaçların mümkün mertebe yerel imkânlardan karşılanması ve merkezden ödenek talep edilmemesi istenmiştir. Sancağın gelirleri giderlerini karşılayamadığı için bazı ihtiyaçlar ve bazı kamu yatırımları için merkezden yardım gönderilmesi ve ilave ödenekler talep edilmesi hususundaki arzlar ve ricalarda bu durum açıkça dile getirilmiştir. İhtiyaçların yeteri derecede karşılanamadığı, kamunun taşınmaz ihtiyaçları için dahi ödenek yetersizliğinden dolayı, bazı kamu binaları için kiralama yoluna gidilmiştir. Ulaşım şartları çok kötüydü. Zira 1900'lü yılların başlarına kadar sancağın bağlı nahiyeler ve köylerle bağlantısını sağlayacak, doğru dürüst bir yol dahi bulunmamaktaydı. Yolun taşra yönetimleri için ne derece önemli olduğu, 1892 tarihli Bitlis Vilayet gazetesinde geçen bir haberde şöyle ifade edilmiştir. “*Tarik, cism-i memleketin arki mesabesindedir. Madde-i hayat arkdan, maye-i servet tarikden cereyan eder.*”²⁷⁵ Yani, nasıl ki hayatın idamesini sağlayan su, arklardan akararak geliyor ise servetin, zenginliğin ve ekonomik kalkınmışlığın da “Yol” ile mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Anadolu'nun uzak taşra yerleşimlerinde yollar genel olarak Selçuklular ve Beylikler Dönemi'nden kalma, halkın destekleriyle tamir edilmiş ve büyük oranda bozuk yollardı. Osmanlılar Dönemi'nde yapılan yeni yollar da genellikle askeri amaçlı olarak yapılmıştı. Çünkü yeni yollar çok masraflı olduğundan devletin bütçesi buna elverişli değildi. Bu yol sorunu beraberinde siyasi, ekonomik, ticari gerilemeyi de getirmiştir. 1864 yılındaki Vilayet Nizamnamesiyle ulaşım çalışmalarına ağırlık verilmesi kararlaştırılmış, memleketin birçok yerinde yeni yollar ve köprüler yapılmıştır.²⁷⁶ Bu nedenle sancak dâhilinde icrası lüzumlu olan devlet işleri, mesela; asayiş, emniyet, vergi toplama, yargı görevinin yerine getirilmesi gibi bazı resmi görevler dahi güçlükle yapılabilmekteydi. Ahali yol

²⁷³ BOA, DH. İD.136. 11.

²⁷⁴ BOA, DH. MKT. 1217.

²⁷⁵ BOA. MV. 70/26, 1 Zilhicce 1309, BVG, (*Bitlis Vilayet Gazetesi*), Sayı. 278.

²⁷⁶ Danyal Tekdal, *II. Abdulhamid Dönemi'nde Bitlis Vilayeti (İdari ve Sosyal Yapı)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli, 2018, s. 126-128.

olmadığından sancak merkezine bazen 12-13 hatta 16 saatte ancak ulaşabiliyordu. Özellikle kış mevsiminde yılın 6-7 ayının kar yağışlı olması liva merkezi ile olan ulaşımı ve irtibatı oldukça zayıflatmıştır. Ulaşım daha çok Patika ve Şose (genellikle taş kırıkları üzerine kum dökülerek yapılan yollardan sağlanmaktaydı. Sancak merkezinden geçen ve köylerle irtibatın sağlanmasında büyük sorun olan Murat Nehri'ni aşacak ve ihtiyaca cevap verecek doğru dürüst bir köprü dahi bulunmamaktaydı. Yöre halkının nehir ulaşımında ihtiyacını temin edecek; Nöriğ-Noreg (Solhan-Murat köyü) civarlarında, yarı kâgir asma bir köprü bulunmaktaydı.²⁷⁷ Köprü yayaların ihtiyaçlarına bile ancak cevap verebilmekteydi. Bahsedilen köprünün bugün hangi mevkide olduğu ve ne durumda bulunduğu hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Yine sancağa bağlı bağlı Canut (Nederan) köyünde de eski ve yıkılmaya yüz tutmuş bir köprünün varlığından bahsedilmektedir. Köprünün yapımı için yöre halkının kendi imkanlarıyla 8.200 kuruş para topladığı, hatta halkın hem canı hem malıyla büyük fedakârlıkta bulunduğu belirtilmiştir. Köprünün giriş ve çıkışının bir kilometrelik yeni yolla beslendiği de belirtilmiştir.²⁷⁸ Fakat bu köprünün de yıkıldığı ve merkezden gönderilen yeni bir ödenekle tamir edildiği anlaşılmaktadır.²⁷⁹ Buna rağmen ulaşım ve yol ağı yine de istenen seviyede değildir. Bu durum ulaşım, ticari hayat ve diğer ekonomik etkinlikleri olumsuz etkilemiştir.²⁸⁰ 23 Teşrin-i Sani 1239 (M: 5 Aralık 1824) tarihinde Genç sancağı merkezinin Darahini karyesine (köyüne) naklini teklif eden raporda ulaşım probleminde tafsilatlı olarak değinilmiştir. Raporda; Genç sancağı mevcut merkezinin havası, suyu ve ormanlık alanlarıyla ferah bir belde olduğu yazılmaktadır. Bununla birlikte; etrafındaki şehirlere çok uzak olduğu, bazı yerleşim yerlerinin 16-17 saat mesafede olduğu, yollarının taşlık ve bozuk, gidiş gelişlerin çok zahmetli olduğu, kış şartlarının çok şiddetli geçtiği sıklıkla merkeze yazılan ve rapor edilen hususlardır. Sancağın yukarıdaki sebeplerden dolayı coğrafi ve ticari konumunun da uygun olmadığı dile getirilmiştir. Sancak merkezinin daha uygun bir yer olan Darahini karyesine nakli hususundaki raporda bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir.²⁸¹

²⁷⁷ Yaşar Baş, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çapakçur (Bingöl) Çevresinde İmar Faaliyetleri (1866- 1916)", *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu*, Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl, 2014, s. 18-19.

²⁷⁸ BOA, BVG (Bitlis Vilayet Gazetesi), Sayı. 217.

²⁷⁹ Baş, *a.g.m.*, s. 19.

²⁸⁰ BOA, DH. TMIK. S. H-10-08-1322.

²⁸¹ BOA, DH. İ.U.M. EK.87.22. 002.

IV. BÖLÜM

MİMARÎ YAPILAR (TARİHÎ VE KÜLTÜREL MİRAS)

Genç Sancağı yukarıda belirtildiği üzere farklı medeniyetlerin hayat bulduğu bir mekandır. Doğal olarak tarihî ve kültürel miras bakımından da zengin bir içeriğe sahip olması da beklenen bir durumdur. Fakat maalesef kültürel miras konusunda bir envanter çalışması yapılmamıştır. Elde edilen bulgular ve yapılan sınırlı ve yüzeysel araştırmalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Tespit edilebilen tarihî ve kültürel eserlerin de zamanla yok olma durumuyla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir. Tarihî mirasın korunamamasının sebepleri genel olarak şöyle sıralanabilir: bölgede meydana gelen savaşlar, çatışmalar, sahiplenememe duygusu, depremselliğin etkisi, define kazıcıları ve doğa olaylar. Bölgedeki eserler içerisinde günümüze sağlam olarak kalabilen yapıların sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Bu tahribat hâlâ devam etmekte ve buna engel olmak adına maalesef yeteri kadar önlem alınmamaktadır. Bu durumun en sıcak ve en somut örneği olarak, ayakta kalabilen eserlerin en önemlilerinden birisi olan Genç Kaleköy Camii ve okulu, tarihî Kale köyü ile birlikte Kalehan Baraj gölü sularına gömülmüştür. Geri kalanların da durumları iç açıcı değildir. Acilen bir saha araştırması yapılarak, onarılabilecek durumdakilerin onarılması ve bu eserlerin turizme kazandırılması gerekmektedir. Bu hem tarihimize vefa adına hem de bölge turizmi ve ekonomisinin canlandırılması adına hayati derecede önemlidir. Aksi takdirde, çok uzak olmayan bir gelecekte evlatlarımız, bu eserlerin sadece isimlerini kitaplardan okuyarak teselli bulacaklardır. Genç bölgesinde bulunan ve günümüzde mevcudiyetlerinden haberdar olduğumuz belli başlı tarihî ve kültürel eserler şunlardır:

4.1. Genç (Kaleköy) Kalesi

Sûveydî Zaza beyleri tarafından yapılmış olan bu yapı, eski Ginc (Kaleköy) sancak merkezinin arka tarafındaki yüksek tepenin güney yamaçları üzerinde yapılmış gayet yüksek bir kaledir. Günümüzde sadece bazı parçalarından kalıntılar kalmıştır. Kale, Osmanlı Devleti Dönemi'nde yapılmıştır. Stratejik olarak hâkim bir noktadadır. Kale, Genç sancak merkezini hâkim bir tepeden görmektedir. Sancak merkezine gelebilecek dış tehlike ve tehditlere karşı adeta bir kalkan görevi görmektedir. Konumu itibarıyla Kale köyünün içinden geçen Murat Nehri'ni

panoramik olarak görmektedir. Güneyde bulunan kale kuzeyi tam karşıdan, doğuyu ve batıyı da her iki yandan görmektedir. Dolayısıyla Genç merkezine yapılacak saldırıları erken farketmek ve gelecek tehlikeleri savuşturmak adına mükemmel bir savunma konumuna sahiptir. Kalenin tam olarak ne zaman yapıldığı hakkında bilgi yoktur. Yapılan kazılarda Orta Çağ ve daha önceki dönemlere ait keramik kalıntılara da rastlanmıştır. Hem kale hem yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Kale içinde mezar kalıntılara da rastlanmıştır.²⁸² Genç Kalesi ile alakalı olarak Şerefname'de; Kale'nin, Abbasilerden kaçarak Genç ve Hançuk bölgesine yerleşen Bermekîlerin Sıweydiler kolundan Emir Mir Şahab tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Şerefhan; Bu beylerin Soylarının Süveydîlere dayandığını, ataları döneminde yapılan Kebh (Genç) Kalesi'nde her türlü tehlikeden emin olarak güvenlik içerisinde gayet mesud bir hayat sürdürdüklerini söyler. Emir Murad Bey'in oğlu Emir Süleyman Bey sancağın geri kalmışlığından sıkılarak, yeni bir sancak merkezi oluşturma çabalarına girer, bu minvalde Meneşkurd denilen yerde bir cami yaptırır. Fakat beklenen ilerlemenin sağlanamaması sebebiyle bu fikrinden vazgeçip tekrar Genç sancak merkezine geri dönmeye karar verir. Bu kalenin özellikleri Şerefname'de de aynen dile getirilmiştir.²⁸³ Kale, Murat Nehri havzasına yukarıdan panoramik olarak uzanmaktadır. Şerefhan, kaleyi tavsif ederken bu yönünü nazara vermektedir. Savunma ve düşmandan korunmak için mükemmel bir konumu ve sağlam bir yapısı olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer rivayette ise Evliya Çelebi; Büyük İskender'in başındaki çıbanlara şifa bulmak için geze geze ta Genç civarlarına geldiğini, burada içtiği sudan şifa bulup memnun kalınca, memnuniyetinin nişanesi olarak bu bölgede sağlam bir kale inşa ettirdiğini söylemektedir. Kalenin yapım aşamasının böyle başladığını, akabinde Genç beylerinin gayretleriyle tamamlandığını söylemektedir.

Genç kalesi, Murat Nehri kenarında hâkim bir tepeden göğe uzanmış, görülmeye değer bir yapıdır. Gayet ihtişamlı ve güçlü surları olan, oldukça sağlam, beşgen şeklinde eski bir yapı olduğu rivayet edilmiştir. Evliya Çelebi ayrıca kale içinde mini bir şehir bulunduğunu, bu şehrin içinde Cami, hamam, su sarnıcı ve cephane olduğunu, ayrıca kalede birçok görevlinin bulunduğunu ifade etmiştir. Duvarlarının kalın olduğunu, yüksekliğinin ise 12 zıra' (70-80 cm) olduğunu ve her

282 Soylu, *a.g.e.*, s. 105.

283 Bozarlan, *a.g.e.*, s. 122-124.

tarafının yüksek kayalıklardan oluştuğunu anlatmaktadır. Kalenin kuzey cephesinin Muş Ovası'na, güney cephesinin ise Meyyafarkin (Silvan) tarafına açıldığını ifade eder. Kalenin tarih boyunca çok el değiştirdiğini, 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra Suhran-Can adlı Süveydî Beyi'nin Bıyıklı Mehmet Paşa'ya bağlılığını bildirmesiyle Osmanlı yönetimine katıldığını belirtmiştir.²⁸⁴

(Kaleköy Kalesi İçin, Bkz: Fotograf. 9-10-11-12)

4.2. Genç (Kaleköy) Camii

Ginc (Kaleköy) camii olarak bilinen yapı, Genç Süveydî beylerinden Emir Murad Bey tarafından yapılmıştır. Fakat yapının onun zamanında tamamlanıp tamamlanmadığı konusunda net bir bilgi yoktur. Çünkü Kale Camii'nin üzerindeki kitabede hem Emir Murad Bey hem de oğlu Emir I. Süleyman Bey'in isimleri geçmektedir. Yapının Emir Murad Bey'in oğlu Emir Süleyman Bey tarafından yapıldığı rivayet edilmiştir. Yapının inşa tarihi Emir Murad Bey Dönemi'ne denk gelmektedir. Belki bu cami Murad Bey tarafından oğluna yaptırılmış da olabilir.²⁸⁵ Kale Camii kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla caminin H: 978 Receb (M: 2 Ekim 1577) yılında yapıldığı veya inşaatın o dönemde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Caminin giriş kapısının üstünde bulunan kitabesinde şunlar yazmaktadır:

*“Emere bi-imareti hazel mescid-il mubarek'eş-şerife, izzu'l-ekrem, sahibu'l-hayrat Süleyman Bey emir'ul-azam, sahibu't-tabl-ı vel âlem Murad Bey ğafferallahu Rabbuhuma fi tarih-i Receb sene 978 temmet”*²⁸⁶

Türkçe tercümesi: “Tabl-u âlem sahibi büyük Emir Murad Bey'in oğlu Süleyman Bey bu mübarek cami-i şerifi Rabbinin ihsanıyla yaptırılmasını emretti. Hayır ve ihsanda yarışan ve ve üstün dereceye ulaşan Süleyman ve Murad Beylere Allah mağfıret eylesin.”²⁸⁷

Birçok Caminin kitabesinde olduğu gibi, öncelikle yaptıranın adı ve unvanı, sahip olduğu sıfatlar ve özellikleriyle birlikte, medh ü sena bölümleri vardır. Son olarak yaptıranın adına edilen dua faslıyla kitabe son bulmuştur. Caminin avlusunda geniş bir tarihî mezarlık alanı bulunmaktadır. Fakat bu mezarlık alanı oldukça

²⁸⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II, s. 179.

²⁸⁵ Abdullah Demir a, “16. Yüzyılda Safevi ve Osmanlı Döneminde Genç Beyleri”, II. Bingöl Sempozyumu, Bingöl, 2014, s. 213.

²⁸⁶ Abdullah Demir b, “Genç Kale Camii ile Solhan Mizgeft Camii Hakkında Bazı Notlar”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 3, Bingöl, 2008, s. 57.

²⁸⁷ Demir, a.g.m., s. 58.

bakımsız ve mezar taşlarının çoğu kırılarak etrafa saçılmıştır.²⁸⁸ (Kaleköy Camii İçin Bkz: Fotoğraf. 1-2-3)

4.3. Genç Arduşin (Arduşen) Camii

Osmanlı arşivi kayıtlarında 30 Ekim 1891 tarihli bir belgeye göre, Genç Arduşin köyünde bir cami yapılması kararı alındığından bahsedilmiştir. Caminin merkezi bütçe yerine, sancakta görevli memurlar yerel ve halkın imkânları ile yapılacağı belirtilmiştir. Bir vefa örneği olarak camiye, dönemin padişahı Sultan II. Abdulhamid'in adına izafeten "*Hamidiye Camii*" adı verilmiştir. Hatta Arduşin'de açılan ilkokula da sultanın oğlu Şehzade Burhaneddin'e atfen "*Burhaniye Mektebi*" denilmiştir. Bu durum padişahın çok hoşuna gitmiş ve İstanbul'dan çeşitli hediyeler gönderip, caminin giderlerinin karşılanması için birkaç dükkân vakf etmiştir. Cami şu anda tamamen harabe bir hâldedir.²⁸⁹

4.4. Genç Kümbeti (Aşağı Kümbet)

Kimler tarafından ve hangi tarihte yapıldığı tam olarak bilinmemesine rağmen, Akkoyunlulardan kalma bir eser olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü yapı karakteri olarak Akkoyunlu Dönemi yapılarına benzemektedir. Yapının güneyindeki tepenin üzerinde benzer bir kümbet daha bulunduğundan bu kümbete Aşağı Kümbet veya Genç Kümbeti denilmiştir. Kümbet, Genç ilçe merkezine yaklaşık bir kilometre uzaklıkta, Sürekli köyü sınırları içerisinde, Genç-Çaytepe karayolunun solunda yer almaktadır. Şekil olarak daha çok ev şeklini andıran yapı, kümbet tarzının farklı bir versiyonu gibi durmaktadır. Kubbesi klasik kümbet kubbesinden farklı olarak cami kubbesi tarzında yapılmıştır. Kayıtlara kümbet olarak geçmiştir. Yukarısında yer alan Kuba kümbetinden de mimari olarak farklıdır. Yapının içerisinde herhangi bir mezar veya lahit izine rastlanmamıştır. Yapı dışarıdan yıpranmış olsa da, giriş kapısından iç kısımlardaki duvarlarına kadar oldukça sağlam bir hâldedir. İçeriden ışık almayı sağlayan küçük bir penceresi vardır. Kümbetin iç ve dış kısımlarında yapı hakkında bir fikir verebilecek herhangi bir yazı veya kitabesi bulunmamaktadır.

²⁸⁸ Kale köyü, 2017 yılında baraj havzasında su tutulmaya başlanmasından dolayı, içindeki tarihî ve kültürel mirasla birlikte baraj suları altında kalmıştır.

²⁸⁹ Baş, a.g.m., s. 17-18.

Rivayetlere göre Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan bahsi geçen bölgede Rum asıllı eşi Christina Despina adına bir saray yaptırmıştır.²⁹⁰ Eğer bahsi geçen saray bu yapı ise, söz konusu yapı oldukça küçük, dar ve saray olarak nitelendirilebilecek bir karakterde değildir. Konunun tam olarak aydınlatılabilmesi, yapılacak arkeolojik kazılar sonucu yapının etrafında saray mimarisini andıracak bir özellikte olup olmadığının anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Sonuç olarak, sahipsiz ve bakımsız olan kümbet hakkında söylenenlerin büyük çoğunluğu rivayet ve efsanelere dayanmaktadır. Çünkü bu güzide yapı hakkında ne yüzey çalışması ne de arkeolojik bir çalışma yapılmıştır. Bu sebeple kesin ve net ifadelerle yapıyı tanımlamak ve kimliklendirmek oldukça zordur. Define avcıları tarafından içinde ve dışında yapılan kazılardan dolayı yapı çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Yetkili mercilerin buna bir önlem alması ve gerekli ihtimamı göstermeleri gerektiğini bir kez daha hatırlatırız. Ayrıca sözü edilen kümbetin güneyindeki tepenin üzerinde çok büyük bir mezarlık yerleşkesi bulunur, bu yerleşkenin menşei ve zamanı ilçe halkı tarafından bilinmemektedir. Bu mezarlığa çok uzun yıllardan beri cenaze gömülmediği söylenmektedir. Hatta yaşlı insanlardan bazıları bu mezarlığın geçmişte çok daha büyük olduğunu, fakat zamanla tahribata uğradığını rivayet etmektedir. Mezarlık alanında bizzat yaptığımız inceleme neticesinde bilgi ve fikir verecek herhangi bir kitabe veya yazılı materyale rastlayamadık. Bu bölgenin, uzun yıllar boyunca yerleşime açık olduğu ve gözde bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Çünkü mevcut durum ve ortadaki maddi bulgular da bu durumu destekler mahiyettedir. (Aşağı Kümbet İçin Bkz: Fotoğraf. 15-16)

4.5. Kuba Kümbeti

Bu kümbet, Genç (Dara-Hini) ilçe sınırlarında yer alan kümbetlerden ikincisidir. Aşağı Kümbet'in yaklaşık beş yüz metre yukarısında, Sürekli köyü mezarlığı içinde yer alır. Kubbeli kümbet mimarisinin güzel bir örneğidir. Yapının kubbesinden dolayı, yapıya yöre halkı tarafından “*Kubba*” denilmiştir. Kubba kelimesi, yöresel dil Zazacada önemli bir kişiye ait türbe veya anıt-mezar anlamına gelmektedir. Bölgede genellikle kubbeli yapılar için kullanılan bu tabir, kubbeli olmayan başka anıt-mezarlar için de kullanılmaktadır. Yapının içerisinde bir mezar

²⁹⁰ Nebi Butasım, *Bingöldeki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010, s. 50.

sandukası olduğu söylenmektedir. Fakat yoğun birkaçak kazı talanına maruz kaldığından, yapının kendisi de mezar sandukası da tamamen tahrib edilmiştir. Kümbet yıkıntılarının arasında yapı hakkında bilgi veren kitabesi mevcuttur.²⁹¹ Sülüs karakterli yazı ve Osmanlı Türkçesiyle yazılan kitabede kümbetin kime ait olduğu hakkında bilgiler vardır. Fakat kritik önemdeki bazı kısımları tahrib olduğundan kitabe metni sağlıklı olarak okunamamaktadır. Kümbetin dış duvarlarının çok az bir kısmı ayakta. Fakat ayakta olan kısmından anlaşıldığı kadarıyla, güzel ve estetik bir yapı olduğu izlenimi vermektedir. Talan edilen yapının taşları, çevresinde dağılmış vaziyette durmaktadır. Kümbet yıkıntıları arasında bulunan kitabe sülüs yazısıyla yazılmış üç satırdan oluşmaktadır.

Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

“Buniye haze'l-merkad Muhammed ... bin el-merhum

Dara-Héni, fi evvel-i şehri-i şevval sene tisa ve mieh

Yerhamullahu fihi...Men yerham aleyhi.”

Günümüz Türkçesi: *“Bu merkad (kabir-mezar) Dara-Hénili merhum oğlu Muhammed tarafından dokuz yüz yılı şevval ayının başında yaptırılmıştır. Allah ona rahmet eylesin, kim ona rahmet diler ise”*²⁹²

Türbenin kitabesindeki tarihten, hicri dokuz yüz (900) yılı Şevval ayının (Miladi 1495) başında yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yapının inşası, Akkoyunlular Dönemi'ne denk gelmektedir. Kümbet üzerindeki tarih, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Dönemi'ne denk gelmektedir.²⁹³ Dolayısıyla Uzun Hasan'ın bu bölgeye geldiği, buralarda bayındırlık ve imar faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Son yıllarda ilçe halkı tarafından kümbet çevresi yoğun bir şekilde mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Kümbetin çevresi tamamen mezarlarla kuşatılmıştır. Bu durum belki de ileride yapılacak muhtemel bir yenileme çalışmasını imkânsız kılmaktadır. Genç ilçesinin sembol eserlerinden biri olan kümbetin onararak yeniden ayağa kaldırılmasıyla, ilçenin en güzide tarihî mirası yeniden hayat bulmuş olacaktır.

²⁹¹ 2008 yılında bir grup öğretmenle yaptığımız yüzey araştırmaları gezisi esnasında, bu kitabe şahsımızca bizzat müşahade edilmiştir. Araştırma ekibiyle birlikte kitabe yıkıntılarının arasından çıkarılıp, fotoğraflaması bizzat tarafımdan yapılmıştır.

²⁹² Ahmet Ali Bayhan, “Bingöl-Genç İlçesi Sürekli Köyündeki Kuba Kümbeti'ne Ait Bir Kitabe ve Düşündürdükleri”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bingöl, 2014, s. 14-15.

²⁹³ Bayhan, a.g.m., s. 16.

Çünkü taşlarının büyük kısmı etrafa dağılmış vaziyette ve hâlen mahalde durmaktadır. Yani tüm olumsuzluklara rağmen hâlâ onarılmasına imkân vardır.

(Kuba Kümbeti için Bkz: Fotoğraf. 13-14)

4.6. Kral Kızı Kalesi

Kral Kızı Kalesi, Genç ilçe merkezi ile Sürekli (Diyarbüğ) köyü arasındadır. Sözü edilen kale; Léý-Dız Çayı ile Kunsfer Çayı'nın birleştiği noktada bulunan büyükçe bir tepenin üzerine kondurulmuştur. Zazaca ve eski Farsçada "Dız" kale anlamına gelir. Etrafından geçen çaya ise kaleye atfen "Kale Çayı" ismi verilmiştir. Günümüzde sadece birkaç parça sur kalıntısı kalmıştır. Geri kalanı ise definciler tarafından adeta yok edilmiştir. Kalenin hangi yılda ve kimler tarafından yapıldığı net olarak bilinmemektedir. Fakat birçok kaynakta bahsi geçen ve yöre halkı tarafından anlatılan bir efsaneye göre bu kalenin; Dara-Hini şehrine ismini veren Pers Kralı II. Darius (Dara) tarafından çok sevdiği kızı adına yaptırıldığı söylenmektedir. Bundan dolayı yöre halkı kalenin adına "Kral Kızı Kalesi" "Kéyne-Kral" adını vermiştir. Kalenin tamamına yakını harab olduğundan, planı ve mimari şekli hakkında net bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak bulunduğu konum ve iki çayın ortasındaki bir tepeye konumlandırılması, bu yapının büyük bir kaleden ziyade, savunma amaçlı kurulmuş küçük bir karakol veya gözetleme kulesi olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Zira tepenin tam üstünden Murat Havzası'nın büyük kısmı geniş bir perspektiften izlenebilmektedir. Bu durum kalenin/kulenin buraya savunma amaçlı bir gözetleme yeri olarak inşa edildiğini göstermektedir. Zaten klasik şehir yerleşimli kalelere benzer bir görüntüsünün olmadığı görülmektedir. Kral Kızı Kalesi, yukarıda bahsi geçen her iki kümbetin bulunduğu mıntıkaya da oldukça yakındır. Aralarında çok kısa mesafeler vardır.²⁹⁴ Bu durum, birlikte düşünüldüğünde söz konusu bölgenin kadim bir yerleşim bölgesi olduğu ve farklı dönemlerde farklı kavimlere ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır.

(Kral Kızı Kalesi için Bkz: Fotoğraf. 17-18)

4.7. Sebeterias Kalesi

Genç ilçe merkezinin kuzeyinde yer alan, ilçe merkezine 2 kilometre uzaklıkta, Bingöl-Genç karayolu kenarında, eski Genç Köprüsü'nün Bingöl çıkışının

²⁹⁴ Soylu, a.g.e., s. 105.

hemen sağındaki tepeciğin üstündedir. Bingöl-Genç yol güzergâhından net olarak görülebilmektedir. Kalenin Urartular Dönemi'nde yapıldığı rivayet edilmektedir. Urartuların Van'dan Malatya'ya kadar uzanan hâkimiyetleri döneminde, Murat Havzası'nı kontrol edebilmek amacıyla birçok seyyar karakol ve kale yaptıkları bilinmektedir. Urartu kralı Menua Dönemi'nde Genç ve civarına Sebeteria (Şibeteria) ülkesi denildiği bilinmektedir. Palu Kaya Yazıtlarında bahsi geçen bu bölgenin Genç ve Palu arasında bir yer olduğu bazı tarihçiler tarafından söylenmektedir.²⁹⁵ Bu durumda Sebeteria ülkesi denilen bölge muhtemelen Genç ilçesi ve civarları, Sebeteria Kalesi de bu meşhur kaledir.

Nebi Butasım ve M. Zahir Ertekin, Genç Sebeterias Kalesi'ni konu alan makalelerinde, Kalenin Urartular Dönemi'ne ait olmadığını, Orta Çağ Dönemi'ne ait, savunma amaçlı inşa edilmiş bir yapı olduğunu söylemektedirler. Kalenin bilinen Sebeterias Kalesi olmadığını, çünkü Sebeteria ülkesinin Genç ilçesi değil Palu ilçesi olduğunu iddia etmektedirler. Sebeteria Kalesi'nin ise Palu'da olduğunu, Genç ilçesindeki kale ile bir ilgisinin olmadığını ileri sürmektedirler. Bu iddialarının dayanağı ise, kale ile ilgili ilk araştırma mahiyetinde olan rapordur. Bu rapor Veli Sevin ve M. Beşir Aşan (1986) tarafından yazılarak Kültür Bakanlığına sunulmuştur.²⁹⁶ Fakat buna karşılık “*Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M.Ö. II ve I. Binyılda Tunceli- Bingöl Bölgesi*” adlı doktora tezinde Serkan Erdoğan, Sebeteria bölgesinin Genç ilçesi, Sebeteria Kalesi'nin de Genç ilçesindeki kale olduğunu iddia etmektedir.²⁹⁷ Yine konu ile alakalı olarak Erdoğan, devamında şunları söylemektedir:

“Yerleşim ile ilişkili bilimsel bir araştırma yapılmamış olmakla birlikte kalenin önemi, Urartu kralı Menua Dönemi'ne ait Palu Urartu Yazıtı'nda geçen Şebeteria kentiyle özdeşliğinden kaynaklanmaktadır. Daha öncesinde yapılan Şebeteria kentinin Palu Kalesi'ne sınırlandırma çabaları, son zamanlarda tarihsel coğrafyaya ilişkin yapılan tespitler tarafından doğrulanmamıştır. Sebeterias

²⁹⁵ Tiryaki, a.g.t., s. 46-50.

²⁹⁶ M.Zahir Ertekin ve Nebi Butasım, “Bingöl-Genç (Sbeteria?) Kalesi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, C. 8, Bingöl, 2018, s. 115.

²⁹⁷ Serkan Erdoğan, *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M.Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli-Bingöl Bölgesi*, Doktora Tezi, Ankara, 2015, s. 193.

Kalesi'nin, Urartu öncesi en geç Erken Demir Çağı'nda kurulmuş olması gerektiğini Palu Urartu Yazıtı doğrulamaktadır."²⁹⁸

Tüm bu araştırma sonuçlarından şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Sebeterias kalesinin kesin olarak hangi bölge ve hangi şehirde olduğuna karar verebilmek için, Genç bölgesi başta olmak üzere civar yerleşimlerde bulunan tarihî eserlerle alakalı kapsamlı bir arkeolojik kazı yapılması gerektiği zaruridir. Buna rağmen yapı ile ilgili yapılan tespitleri ve diğer bilimsel çalışmaları baz aldığımızda, bu kalenin Genç ilçe merkezindeki Sebeterias Kalesi olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü bu bölgenin Genç bölgesi olmadığını iddia edenlerin ellerinde bunu ispat edecek güçlü delilleri ve bilimsel dayanakları bulunmamaktadır. Dolayısıyla bilimsel bir çalışma ve net bir veri ortaya konulana kadar bu bölgenin ve bu kalenin Sebeterias olduğu gerçeği kabul edilecektir. Kale hakkında ilk detaylı araştırma 1987 yılında Muhammed Beşir Aşan tarafından yapılmıştır. Aşan, Sebeterias Kalesi olarak bilinen Genç Kalesi'ni inceleyerek, yaptığı çalışmayı Kültür ve Turizm Bakanlığına sunuştur. Bu çalışmasının Kültür ve Turizm Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından kabul edilip, 1988 yılında yayınlanan envantere de bu şekilde kaydedildiğini belirtmiştir. İlgili çalışmada Muhammed Beşir Aşan, Genç Sebeterias Kalesi'nin sur duvarları ile ana görüntüsünün çizim planlarını da yayınlamıştır. Kalenin mevcut görüntüsünden daha büyük olduğunu, doğu-batı, kuzey-güney doğrultularında uzantıları olduğu, zamanla Murat Nehri'nin yaptığı tahribatlardan dolayı güney kısımlarının çöküp suya gömüldüğünü, büyük bir sur parçasının hâlâ suyun içinde net olarak görülebildiğini söylemiştir.²⁹⁹ (Sebeterias Kalesi için Bkz: Fotoğraf. 19-20-21)

4.8. Dız/Dızd Kalesi (Sivan)

Servi (Sivan) nahiyesinin kuzey taraflarında, Sivan merkezine yaklaşık bir kilometre uzaklıktadır. Tarihinin milattan önceki dönemlere kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Fakat kalenin kesin olarak hangi tarihte yapıldığı hakkında bir fikir yürütmek zordur. Bölge insanı kalenin Bizans Dönemi'ne tarihlendiğini ifade eder. Hatta bu konuda bazı efsaneler de anlatılmaktadır.³⁰⁰

Kalenin etrafında büyük bir yerleşim alanıyla, çok eski dönemlere dayanan bir mezarlığın olduğu, zamanla bu alanların tahrib edilerek bağ-bahçe hâline

²⁹⁸ Erdoğan, *a.g.t.*, s. 194.

²⁹⁹ Ertekin ve Butasım, *a.g.m.*, s. 119.

³⁰⁰ Hidayet Samuk, Servi Bölgesi ve Köyleri, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Bingöl, 2017, s. 13.

getirildiği söylenmektedir. Kale civarlarında bazı harabe yapı örneklerine rastlanmaktadır. Fakat bu yapıların tam olarak ne amaçla inşa edildikleri hakkında bilgi yoktur. Kale sert bir kayalığın üzerine inşa edilmiştir. Kayalıkların içinde düzgün mağara oyuklarına rastlanmaktadır. Kalenin sur duvarlarının bir kısmı hâlâ ayakta ve mimarisi hakkında az da olsa bir fikir vermektedir.³⁰¹

(Dız/Dızd Kalesi için Bkz: Fotoğraf. 26)

4.9. Sosun Kalesi (Sivan)

Sosun Kalesi, Urartular tarafından 700'lü yıllarda yapıldığı tahmin ediliyor. Eski Çağ'da adı Sevia veya Sivanja olarak geçen Sivan bölgesindeki bu kale, Sivan'dan yaklaşık 10 kilometre uzakta, bölgeye hâkim bir tepedeki kayalık üzerine inşa edilmiştir. Güncel ismi Şefik Dursun Mahallesi, eski adı ise Aktoprak (Vıllık) köyünün Sosun mezrasında bulunmaktadır. Oldukça uzun ve geniş olan tepenin etrafındaki kayalığa oyulmuş uzunca bir yol var. Kalenin etrafı boyunca oyularak yapılan bu yol olağanüstü bir görüntüye sahiptir. Ayrıca kalenin alt kısmından başlayarak tepeye kadar oyma merdivenler de yapılmıştır. Çevresinde çok sayıda kabartma ve oyma resimler bulunan Sosun Kalesi hakkında çok az bilgi mevcuttur. Çevresinde çok sayıda eski mezarlığın bulunduğu, mezarlıkların hepsinin aynı tipte olmadığı yani birbirinden farklı yapı ve tipte mezar mimarisine rastlandığı görülmüştür. Kalenin güneyinde, kaleye bitişik yerleşim yerlerinin kalıntıları mevcuttur.³⁰²

Heybetli bir duruşu olan Sosun Kalesi'nin, çok sayıda medeniyete ev sahipliği yaptığı tahmin edilmektedir. Urartular, Sasaniler ve Bizanslılar tarafından dönemine adlandırılabilir Sosun Kalesi'nin ismini de Sasanilerden aldığı tahmin edilmektedir. Kalenin ortasında yaklaşık 20 metre yüksekliği olan, birbirine yapışık kocaman dikili ikiz kayalar mevcuttur. Köylülerin ifadelerine göre, kalenin batısında Meydan Tepesi denilen yerde savaşlar yapılmıştır. Kale çevresinde savunma amaçlı olduğu tahmin edilen çok sayıda gözetleme kulesi göze çarpmaktadır.³⁰³ Kale 1479 rakımlıdır.

³⁰¹ Dinç, a.g.ç., s. 23.

³⁰² Samuk, a.g.m., s. 14.

³⁰³ www.genegazetesi.com.tr. 3 Kasım 2013 Tarihli Haberinden. Erişim Tarihi, 9 Ocak 2020.

Bu kale hakkında da herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Her ne kadar Sasaniler Dönemi'ne adlandırılrsa da kalede yapılan bir kazıda bu varsayımın geçersiz olduğu anlaşılmıştır. Kale etrafında yapılan kazıda, oda şeklinde bir mezar lahitine rastlandığı, bu lahidin içinde iki ucu yılanbaşı, bitişik olmayan bir süslemeli bilezik bulunduğu belirtilmektedir. Bu tarz yapılara daha ziyade Urartu medeniyetinde rastlandığı için bu kalenin Urartular Dönemi'ne ait olma olasılığı daha güçlü görünmektedir. Ayrıca kale surlarında ve civardaki kayalıklarda Urartu tarzı kaya oymacılığına da rastlanmaktadır. Ayrıca etraftaki harabelerden yola çıkarak bu bölgenin uzun yıllar yerleşime açık olduğu ve tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yaptığı söylenebilir.³⁰⁴

4.10. Servi Maden Köşkü (Sivan)

Sivan'ın Gözertepe (Avnik) köyü sınırları içerisinde yer alan tarihî bir yapıdır. Yapının tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Ama yapıda kullanılan bir çeşit beton ve seramik tuğlalar, yapının Bizans Dönemi'nde inşa edildiği izlenimini vermektedir. Avnik (Gözertepe) bölgesinin hem tarih boyunca hem de günümüzde maden bakımından zengin ve madencilik açısından gözde bir yerdi. Adına maden köşkü denilmesinin sebebi; yapının, madenciler tarafından yapıldığının tahmin edilmesidir. Urartular, Bizans ve Osmanlı Devleti gibi pek çok medeniyetin Avnik bölgesinde maden çıkarıp, bu madenleri işlediği bilinmektedir. Özellikle Osmanlı Dönemi'nde, 1730'lu yıllarda Gözertepe (Avnik) köyünde yeni madenler bulunduğu ve bu madenlerin nasıl işlendiği, hangi işlemlerden sonra Ergani madenine nakledildiği, nakil işleminin hangi vasıtayla ve nasıl gerçekleştirildiği hakkında ayrıntılı bazı arşiv kayıtları vardır³⁰⁵

Bu köşkün büyük kısmı harabe vaziyettedir. Köşkün ana yapı gövdesinin yaklaşık beşyüz metre karelik bir alan üzerine kurulduğu tahmin edilmektedir.³⁰⁶ Bu yapının bir konaklama yeri mi yoksa maden işlemeciliğinde kullanılan imalathane mi olduğu konusu netleşmemiştir. Yapılacak detaylı bir inceleme sonucunda bu yapının hangi amaçla inşa edildiği kanaatine ulaşılabilir. Ayrıca bölgenin madencilik bakımından önemi ortadayken, yapılacak detaylı bir bilimsel çalışma, bölgenin

³⁰⁴ Dinç, a.g.ç., s. 24-25.

³⁰⁵ Uzun, a.g.m., s. 88-90.

³⁰⁶ Dinç, a.g.ç., s. 42.

madencilik tarihini de aydınlatmaya yardımcı olacaktır. (Servi Maden Köşkü için Bkz: Fotoğraf. 27-28)

4.11. Güzeldere (Gaz) Köyü Mezar Taşları

Yazılı ve işlemeli mezar taşları Genç ve civarlarında çok sık rastlanan bir durum değildir. Hakikaten bu kadar araştırmalar sonucunda Eski Ginc (Kaleköyü) Camisi'nin avlusundaki birkaç yazılı mezar taşı hariç, bölgedeki tarihî eserlerin etrafındaki mezar taşları üzerinde yazı, süsleme veya işaretlere rastlanmamıştır. Bahse konu mezar taşları Servi (Sivan) nahiyesinin Güzeldere (Gaz) merkez köyü ile bu köye bağlı Arpalı (Çırrık) ile Görlek (Guért) mezarlarında bulunmaktadır. Konu ile ilgili bir araştırma-inceleme yapan Bingöl Üniversitesi öğretim üyelerinden Ömer Tokuş, bu mezar taşlarının farklı bir yapıda, gri tuf bir malzemeden yapıldığını, yazıların transkripsiyonundan anlaşıldığı kadarıyla mezarlıktakilerin köy ahalisinin dedeleri olduğunun anlaşıldığını ileri sürmüştür. Mezar taşlarından, mezarlık geçmişinin XVI ve XVII. yüzyıllara dayandığını ifade etmiştir. Mezar taşlarının üzerinde kılıç ve hançer motiflerine sıkça rastlandığını ifade eden araştırmacı, bunun kahramanlık veya yöneticilik vasfını ifade eden bir figür olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁷ Servi bölgesinin hem çok eski bir tarihî geçmişe sahip oluşu, hem de tarihî ve kültürel miras açısından zengin oluşu, bu bölgeyi daha da ilginç ve çekici kılmaktadır. Bugüne kadar herhangi bir araştırma yapılmaması da araştırmacılar için ayrı bir cazibe sebebidir. Oluşturulacak bir uzman ekip öncülüğünde yapılacak bir araştırmanın, bölgenin geçmişini ve tarihî köklerini aydınlatacağı muhakkaktır.

4.12. Zağ Mağaraları

Kepçeli (Gırnés) köyüne bağlı Kuşburnu (Zağ) mezarası ile Gökçeli (Talvare) köyleri arasında yer alır. Eski Çağ dönemine ait mağara yerleşim alanlarından biridir. Murat Nehri vadisinde yer alan kuşburnu (Zağ) mezarasında, sarp ve dik bir kayalık içine oyulmuş 3 katlı bir mağara yerleşimidir. Mağaranın yerden yüksekliği yaklaşık olarak 300 metre civarındadır. Mağara insan eliyle yapılmış olup, iç tarafları birbirine kademeli geçişlerle bağlantılıdır.³⁰⁸ Mağara girişi, kayaların oyulması suretiyle oluşturulan merdiven tarzı basamaklarla sağlanmıştır. Katlar arası geçiş

³⁰⁷ Ömer, Tokuş, "Güzeldere Mezar Taşları Üzerine", *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. I, (Eylül 2007), Bingöl, 2007, s. 113-119.

³⁰⁸ www.sozcu.com. Seyahat-Hayat (Şehir ve Gezi), Bingöl'ün Gezilecek Yerleri, Nisan-2018 sayısı, seyahat Eki. Erişim tarihi, 27.12.2019.

yuvarlak şekilli baca tarzı delikler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Odalara iç kısımdaki geniş kapılardan girilmektedir. Mağaranın her bir katı farklı bir amaç için kullanılmıştır. İlk katı daha ziyade zahire ambarı veya su kuyularına benzeyen çukurcuklardan oluşmaktadır. Orta katı oturma ve ibadet amaçlı kullanılmıştır. Üst katlarda ise dinlenme veya yatma odaları bulunmaktadır. Mağaranın İlk Çağlardan hangi döneme ait olduğu ve yerleşime ne zaman açıldığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat bazı araştırmalara göre, M.S. 5. yüzyıl başlangıcına, Hristiyanlığın ilk yayılma dönemlerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Hristiyanlığın serbestçe yaşanmadığı zamanlarda, Hristiyan toplulukların gizli yerleşim, yaşam ve ibadet alanı olarak kullanılmıştır. Zaman içerisinde doğal nedenler ve insan müdahalesi sonucu önemli oranda tahrib olmuştur. Günümüzde mağaranın 17 odası sağlam olarak varlığını korumaktadır.³⁰⁹

(Zağ Mağaraları için Bkz: Fotoğraf. 22-23-24-25)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Genç ilçesi, günümüzde Bingöl iline bağlı bir ilçe merkezidir. Konum olarak Diyarbakır-Bingöl-Erzurum yol güzergâhındadır. Bölge genel olarak karasal iklimin etkisindedir. Kış mevsimleri sert, yaz mevsimleri ise çok sıcak ve kuraktır. Bölge yüksek dağlarla çevrili, ulaşımın zor şartlarda sağlandığı, engebeli ve sarp bir arazi yapısına sahiptir. Türkiye'nin sayılı nehirlerinden olan Murat Nehri ilçe merkezinden geçmektedir. Düzlük ve ova alanları oldukça sınırlıdır. Tarım faaliyetleri için hem iklim hem de arazi yapısı çok uygun değildir. Genellikle hayvancılık ağırlıklı bir ekonomik yapısı vardır. Genç'te küçük çapta tarımsal faaliyetler de yapılmaktadır. Genç ilçesinin tarihî geçmişinden bahsetmek, yargılara varmak, kendi civardaki sair yerleşimlere nispeten zordur. Çünkü konu hakkında belgeler ve veriler oldukça sınırlıdır. Bu kısır ortamda yapılan çalışma, birçok noktadan önemli ve bir ilk olacaktır. Çünkü bugüne dek Genç ilçesinin tarihî geçmişini komple ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Elbette konu hakkında çok değerli bilimsel yayınlar ve makaleler yazılmıştır. Fakat bunların ekserisi müstakilen Genç ilçesine yönelik çalışmalar değildir. Bu çalışmada

³⁰⁹ Tiryaki, *a.g.t.*, s. 77.

temel olarak ilçenin kuruluşu, tarih öncesi dönemlerinden Osmanlı dönemine kadar olan süreç ve Osmanlı dönemi idari ve siyasi geçmişi ele alınmıştır.

Genç ilçesi tarih öncesi dönemlere dayanan, zengin bir geçmişe sahiptir. Bu çalışmada bu durum net olarak anlaşılmıştır. Fakat yapılan bu çalışma yetersiz olabilir. Daha kapsamlı bir çalışma yapılması gerektiği ortadadır. İlçenin önemli bir stratejik konumda olması, ilk çağlardan itibaren Anadolu'da yaşayan her medeniyet döneminde yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir. Med, Pers, Roma, Hitit, Hellenistik, İslam Devleti ile diğer Türk ve İslam Devletleri döneminde sürekli yerleşim yeri olarak tercih edilmiştir. Özellikle Artuklular, Akkoyunlular ve Osmanlılar Dönemi'nde bölgeye büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü Murat Vadisi'nin en güzel noktalarından birinde yer almaktadır. Bu durum yerleşim için, her daim bölgenin cazibesini arttırmıştır.

Osmanlı Devleti geniş sınırlarını daha rahat yönetmek ve kontrol etmek amacıyla ülkeyi eyaletlere ayırarak yönetmiştir. Günümüzdeki il merkezlerinden statü olarak daha geniş bir yetkiye sahip eyaletlerin, Osmanlı idaresi için büyük bir fonksiyonu olduğu bilinmektedir. Eyalet sistemi en önemli sac ayaklarından biri de sancaklardır. Osmanlı idaresinde eyaletlerin ve sancakların hepsi aynı statüde değildi. Kendi içlerinde yönetim bakımından farklılıklar arz ederlerdi. İlk dönemler Diyarbakır eyaletine bağlı olan Genç Sancağı, daha sonra Bitlis vilayetine bağlı bir sancak merkezi olmuştur. Genç sancağı Yurtluk-Ocaklık tarzı sancaklar grubundandır. Bu tarz sancaklar iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise merkezi idareye bağlıdır. Bitlis vilayetine bağlı Genç sancağı, bu ayrıcalıklı sancaklardan birisiydi. Yaklaşık elli yıl bu statüsünü devam ettiren Genç sancağı, 1900'lü yıllardan Cumhuriyetin ilanına kadar geline 20-25 yıllık süreçte, sürekli statü ve yer değişikliğine uğramıştır. Nihayet 1936 yılında çıkarılan bir kanunla yeni kurulan Bingöl iline bağlı ilçe merkezi haline gelmiştir. Genç sancağının ekonomik anlamda güçlü bir yapısının bulunmadığı, ciddi gelirleri olmadığı ve sancağın kendi ihtiyaçlarını karşılamakta dahi zorlandığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Hatta ekonomik yardımlar için genel idareye raporlar yazılarak yardımlar talep edilmiştir. Kamu yatırımları açısından da durumun iç açıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Sancak dâhilinde Sunni-Şafii Müslümanlar ve Ermeniler yaşamaktaydı. Nüfusun kahir ekseriyeti Müslümanlardan oluşmaktaydı. 19. yüzyılda sancağın Müslüman nüfus

oranı %85, Ermeni nüfus oranı %15'ler civarındaydı. Nüfusu zaman zaman farklılık arz etsede, 19. yüzyılın sonlarında Genç'in 35.000 civarında toplam nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Sancak içinde yaşayan topluluklar Ermeni isyanları başlayıncaya kadar, birbiriyle barış ve huzur içinde yaşamaktaydı. Diğer bölgelerde yaşanan şiddet hadiseleri bu bölgede nispeten hafif seyretmiştir. Sancakta eğitim durumu arzu edilen seviyede değildir. Sancak merkezinde ve köylerde, okuma yazma bilenlerin sayısı bir elin parmaklarıyla sayılabilecek kadar azdı. Kadınların eğitim hayatında yok denilecek kadar az olduğu anlaşılmaktadır. 19. yy.da Sancak genelinde devlet adına açılmış bir adet okul bulunduğu bilinmektedir. Sancak merkezinin nahiye ve köylere çok uzak olması, yollarının olmaması, halkın yeterince bilinç sahibi olmaması v.b. sebeplerle okullaşmada ve ticari anlamda istenilen düzeye ulaşamamıştır. Eğitime ayrılan ödenekler de yetersizdir. Okulların tamirata yapılamadığı gibi öğretmenlerin maaşlarının ödenmesinde dahi zorluk yaşanmıştır.

Dinî hayat genellikle Sunni-Şafii ağırlıklı bir yapıdadır. Dinî kurumlar olarak sancak merkezinde ve köylerde camiler, medreseler ve tekkeler bulunmaktadır. Bu kurumlar aynı zamanda halkın eğitim-öğretim ihtiyaçlarına cevap veren mekânlardır. Buralarda görev yapan görevliler, gönüllü olarak, maaş almadan çalışır, giderleri ise halk tarafından karşılanırdı.

Hemen her köyde cami bulunmakla birlikte, bazı köylerde medrese ve tekkelere de rastlanmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, bölgede İslam dininin yayılmasında, bu yapılanmaların büyük katkıları olmuştur. Genç sancağında, çeşitli dönemlerde görev yapan bazı sancak beyleri ve mutasarrıfların isim ve görev yılları bilinmektedir. Diğerlerinin ise arşiv kayıtlarına rastlanmamıştır. Sancak geniş sınırlara sahiptir. Sancağın bünyesinde 5 nahiye ve bunlara bağlı yüzlerce köy ve mezra bulunmaktaydı. Bu nahiye ve köylerin yönetiminde Müslümanlar ve Ermeniler birlikte yer almıştır.

İlçe sınırları içerisinde bulunan tarihî ve kültürel eserlerin büyük bir kısmı tahrip edilmiştir. Bu eserler günümüzde tanınmaz haldedir. Bundan dolayı haklarında sağlıklı bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür. Ayakta kalabilmeyi başaran birkaçı ise acilen onarım ve restorasyon için kendilerine uzanacak bir el beklemektedir. Tarihî ve kültürel miras olarak genellikle; camiler, okullar, kümbetler, köprüler, mezarlıklar, kaleler ve diğer sosyal, dinî ve toplumsal

donatılardır. Bunların korunması hakkındaki düşüncemizi daha evvel dile getirmiştik. Çalışmamızın başından sonuna kadar bilimsel yayın ve etik kurallarına riayet edilmiştir. Tecrübesizliğimiz eksiklik ve kusurlara sebebiyet vermiş olabilir. Tez çalışmamızın konusu “*Osmanlı Devleti İdari Yapılanmasında Genç Sancağı (XVI.-XIX. Yüzyıl)*” dır.

Yerel tarih alanında çalışmak ve bilimsel kaynaklara ulaşmanın zorluğu bilinen bir husustur. Çünkü her bakımdan sınırlı bir alanda çalışılacaktır. Yerel tarih tercihimizin sebebi ise yaşadığımız kentin ve çevresinin tarihsel süreçteki yerini tespit ederek açığa çıkarmaktır. Bu çalışmamızın hem yerelçok hem de ulusal tarihe katkı yapacağına ve bu konuda önemli bir açığı kapatacağına inanıyoruz. Kökleri mazinin çok derinliklerinde olan bir beldenin tarihinin gün yüzüne çıkmasında katkı sunarak, önemli bir görevi ifa etmiş olacağız.

MATERYÂL, METOD VE LİTERATÜR ÖZETİ

1. Materyâl

Araştırma konumuzun alanı olan Genç sancağının, tarih boyunca farklı eyalet ve vilayetlere bağlanması, coğrafyanın sık sık savaşlar ve çatışmaların yaşandığı yerlere yakın olması, yaşanan hadiselerin etkisiyle düzenli bir arşiv tutulmaması ve arşivin çok dağınık yerlerde bulunması araştırmayı zorlaştıran temel unsurlardır. Yazılı materyalin erişim güçlüğü, sözlü materyalin de kısıtlı ve sağlıklı bilgilerden oluşması, istenilen sonucun tam olarak elde edilmesini zorlaştırmaktadır.

Öncelikle konu hakkında yayınlanmış, arşivlenmiş veya çalışılmış yazılı ve basılı materyallerin büyük bir kısmı incelenmiştir. Arşivler taranarak konu ile ilgili birçok kaynak ve belge transkribe edilip, yapılan çalışmalarla birlikte değerlendirilmiştir. Üniversitemizin tertib ettiği bilimsel sempozyumlar, çalıştaylar, bilimsel dergiler, makaleler ve yayınlar tek tek incelenmiştir. Konu hakkında fotoğraflar, haritalar ve atlaslar geniş bir perspektif sunmuştur. Bölge ile ilgili kaynak ve veri taraması yaparken, sahil bilgilerine sahip, yaşça kâmil insanların tanıklıklarına ve bilgilerine başvurulmuştur. Zira yazılı tarih kültürünün gelişmediği bu coğrafyada, sözlü tarih halk arasında oldukça revaçtadır. Bundan dolayı bazı yerlerde kişisel mülakatlara da yer verilmiştir. Konumuza kaynaklık teşkil edebilecek mahiyette yazısız kaynaklar olarak adlandırılan anıtlar, türbeler, kaleler, kitabeler ve mezar taşları incelenmiştir. Yazılı ve yazısız her türlü bilgi/veri bir materyal olarak ele alınmıştır. Maddi kültür kalıntıları olarak değerlendirilen mimari yapıların şekli ve sanatsal karakteriyle ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir.

2. Metod

Bu çalışmada bilimsel bir çalışma için gerekli olan temel bilimsel metodolojiye uyulmuştur. Temel olarak yazılı ve sözlü kaynakların yanı sıra görsel materyallerden de faydalanılmıştır. Öncelikle ulaşılan kaynaklar bir araya getirilip, tek tek sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Kendi içlerinde bir kategori oluşturularak çalışmanın ana omurgasını teşkil edecek bilgiler derlenmiş ve çalışma somut hâle getirilmiştir. Bu belgelerin tahlili (ayrıntılı incelenmesi) yapıldıktan sonra bir araya getirilerek bir terkiib oluşturulmuştur. Nihayet ana hatlarıyla metinleştirme aşamasına geçilmiştir. Kaynakların alıntılı olduğu yayınlara dip not verme, tanık gösterme, fotoğraflama, yazılı ve basılı literatür taraması yapılmıştır. Bilimsel yayınlar ve etik

kurallarına uymaya özen gösterilerek faydalanılan tüm kaynaklar dip notlarda belirtilmiş ve akademik bir çalışmanın asgari koşulları oluşturulmaya gayret edilmiştir. Çalışmamız esnasında yaptığımız bilimsel inceleme araştırmalar için takip ettiğimiz temel prensipler ve metodlar aşağıda belirtildiği gibidir.

3. Literatür Özeti

Araştırmamızın ilk safhasında öncelikle kaynak taraması yapılarak, konu ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalar ve arşiv taraması sonucunda elde edilen veriler bir araya getirildi. Konu ile alakalı yayınlar, bilimsel tezler, makaleler, bildiriler, ansiklopediler ve döneme ait arşiv belgeleri değerlendirildi. Arşiv çalışmalarımızda, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivleri olmak üzere, Cumhurbaşkanlığı Arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Dâhiliye, Adalet, gibi kurum ve kuruluşların arşivlerinden faydalanılmıştır. Zaman zaman halk arasında yaş itibariyle kâmil ve tarihî olaylara vakıf insanların tanıklıklarına da başvurulmuştur. Çalışılan bölgeyi yakından tanıyarak ve ilçenin geçmişine duyduğumuz ilgi bizim için bir avantaj teşkil etmiştir. Konu hakkında yazılı ve basılı çalışmaların azlığı ciddi bir risk unsuruydu. Bugüne kadar kaynakların yeterince iyi tetkik edilmemiş olması ve mevcut bilgilerin derlenerek bir araya getirilememesi, en temel eksiklikti. Çalışmalarımıza başladıktan sonra elde edilen tüm bilgilerin işimize yarayacağı, arşiv kaynakları desteğiyle de güzel bir sonuç alınabileceği kanaatine vardık. Mensubu bulunmaktan gurur duyduğum Bingöl Üniversitesinin bu konudaki katkılarını ve hakkını teslim etmek gerekiyor. Zira azımsanmayacak derecede bilimsel etkinliklere imza atan Bingöl Üniversitesinin, Bingöl'ün geçmişi ile alakalı bilimsel faaliyetleri adeta tek başına bir literatür oluşturmuştur, denilebilir. Üniversitemizin Yerel Tarih ve Yerel Kültür alanlarında yaptığı bu bilimsel çalışmalar, yerel tarihimiz ve kültürümüz açısından oldukça değerlidir. Yapılan bu bilimsel etkinlikler, ilin bilinmeyen geçmişi hakkında çok kıymetli bilgilerin gün yüzüne çıkmasına zemin hazırlamıştır. İmkânların elverdiği ölçüde konu hakkında yapılan çalışmaların tamamına yakını tetkik edip, çalışmamız tamamlanmıştır. Her şeye rağmen, yapılan bu çalışmanın mutlaka eksik yönleri olacaktır. Eksik kalan kısımları da bir başka bilimsel araştırmanın konusu olarak tamamlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri.

BOA, DH. İ.UM. EK,110-4. (Dâhiliye İdare-i Umumiye Dairesi).

BOA, DH. ŞFR.125500. (Dâhiliye Şifre Kalemi).

BOA, DH. MKT.1397340. (Dâhiliye Mektubi Klaemi).

BOA, DH. MKT. 1399870. (Dâhiliye Mektubi Kalemi).

BOA, İ. DH. 12791006200. (İrade Dâhiliye).

BOA, Y. PRK. DH. 8270. (Yıldız Perâkende).

BOA, İ.TAL.189400. (İrade Talimatnâme).

BOA, İ.DH.1371380. (İrade Dâhiliye).

BOA, Ş.D.111080. (Şura-yı Devlet)

BOA, DH. MKT. 597360. Dâhiliye Mektubi Kalemi).

BOA İ. DUİT.421080. (İrade Dosya Usulu Talimatname).

BOA, DH. MKT. 792470. (Dahiliye Mektûbî).

BOA, DH. ŞFR.350900. (Dâhiliye Şifre Kalemi).

BOA, BEO. 27052028520. (Başbakanlık Evrak Odası).

BOA İ.TAL.416580.(İrade Talimatnâme).

BOA, İ.HUS.165700. (İrade Hususi).

BOA, DH. MKT.2689910. (Dâhiliye Mektûbi).

BOA, ŞD.189480. (Şurâ-yı Devlet).

BOA, ŞD.3062190. (Şurâ-yı Devlet).

BOA, BEO. 40833061680. (Başbakanlık Evrak Odası).

BOA, İ.DH.1499220. (İrade Dâhiliye).

BOA, DH. ŞFR.67560. (Dâhiliye Şifre Kalemi).

BOA, İ. DUİT 42720. (İrade Dosya Usulü Talimatnâme).

BOA, İ. DUİT. 421080. (İrade Dosya Usûlü Talimatnâme).

BOA, DH. İ.UM. EK. 87-22-2. (Dâhiliye İdare-i Umumiye Evrak Kalemi).

BOA, DH. MKT. 2881-13. (Dâhiliye Mektûbî Kalemi).

BOA, DH. İ. UM. EK. 107/79. (Dâhiliye İdare-i Umumiye Evrak Kalemi).

BOA, Y. PRK. KOM. 9/2. (Yıldız Perâkende Komisyonu).

BOA, D. DH. 1499/1331/1912/C-22. (Dosya Dâhiliye).

BCA, DH. V. İ. U. M. Nu. 11945. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dâhiliye Vilayet İdâresi umumi muhasebe).

BCA, DH. V. İ. U. M. Nu:1463. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dahiliye Vilayet İdâresi Umumî Muhasebe).

BOA, DH. İ.UM.41. (Dâhiliye İdâre-i Umumiye).

BOA, DH. İ.UM. EK.21. (Dâhiliye İdâre-i Umumiye).

BOA, DH. İD.136. 11. (Dâhiliye İdari Daire).

BOA, DH. MKT. 1217. Dâhiliye Mektûbî Kalemi).

BOA, MF. MKT.1136/7. (Maarif Mektûbi Kalemi).

BOA, BVG. S. 217. (Bitlis Vilâyet Gazetesi).

BOA, BVG. S.258. (Bitlis Vilâyet Gazetesi).

BOA, BVG. S.259. (Bitls Vilâyet Gazetesi).

BOA, MF. MKT. 966-19. (Maarif Mektâbi Kalemi).

BOA, DH. EUM. EMN. 73. 30-2. (Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umuiye Nezareti).

BOA, Y. A. HUS. 363. 152. (Yıldız Sadaret Hususi Evrakı).

BOA, D. DH. 1340. 1314. Ca-23. (Dâhiliye Nezareti Defteri).

BOA, D. TAL. 217. 1318. Ra-03. (Dâhiliye Taltif).

BOA, DH. TMIK. S.H-10-08-1322. (Dâhiliye Nezareti Tesir-i Muamelat ve Islahat Komisyonu).

BOA, DH. İ.UM. EK.87.22.002. (Dâhiliye İdare-i Umumiye Evrakı).

BOA, MF. MKT. 126/14, 02 B 1308. (Maarif Mektûbi).

BOA, DH. EUM. EMN. 73. 30. 2. Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Evrakı).

BOA, Y. A. HUS. 363. 152. (Yıldız Sadâret Hususi Evrakı).

BOA, TSMA E. 8333-1-2. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı).

BOA, D. DH. 1424. 1322. Ca-05. (Dâhiliye Dosya Evrakı).

BOA, DH. MKT. 915. 7. (Dâhiliye Mektubi).

BOA, DH. MKT. 936. 23. (Dâhiliye Mektubi).

BOA, DH.MKT., 1169. 45. (Dâhiliye Mektubi).

BOA, DH.MKT., 1217. 13. (Dâhiliye Mektubi).

BOA, DH. MKT. 1214. 23. (Dâhiliye Mektubi).

BOA, TSMA. No: E: 11696. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi).

BOA. DH. ŞFR. 96. 100. (Dâhiliye Şifre Kalemi).

BOA, DH. İD. 116. 7. (Dâhiliye İdari).

BOA, Y. PRK. A. 10. 4. (Yıldız Perâkende Arşivi).

BOA, MHM. No: 1, hkm 531, s. 67. (Mühimme Defteri).

BOA, MHM. No: 1, hüküm 852. (Mühimme Defteri).

BOA, MHM. No: 4, hüküm 2015. (Mühimme Defteri).

BOA, DFE. RZ. D. 86. S. 1196-1197. (Ruznmçe Defteri).

BOA, A. MKT. MHM. 620. 24. (Adliye Mektûbi Mühimme Defteri).

BOA, Y. MTV. 138. 60. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Defteri).

BOA, DH. MKT. 1181. 48. (Dâhiliye Mektubi Kalemi).

BOA, DH. İD. 116. 9. (Dâhiliye İdare Kalemi).

BOA, A. MKT. MHM. 620. 25. (Adliye Mektûbi Mühimme Defteri).

BOA, D. HR. 221. 12846. (Dosya Hariciye).

BOA, Y. PRK. TKM. 4. 35. (Yıldız Perâkende Evrakı Tahrirat-ı Ecnêbiyye ve Mabêyn Kalemi).

BOA, ZB. 423. 152. 274. (Zaptıye Nezâreti Belgeleri).

BOA, DH. MKT. 1448/64. (Dâhiliye Mektûbi Kalemi).

BOA, DH. MKT. 230. 73. (Dâhiliye Mektûbi Kalemi).

BOA, DH. MKT. 1439.3. (Dâhiliye Mektûbi Kalemi).

BOA, MV. 100. 1. (Meclis-i Vükêla Mazbataları Evrakı).

BOA, DH. MKT. 2073. 50. (Dâhiliye Mektûbi Kalemi).

BOA, DH. MKT. 223. 4. (Dâhiliye Mektûbi Kalemi).

BOA, DH. MKT. 237. 7. (Dâhiliye Mektûbi Kalemi).

BOA, A. MKT. MHM. 535. 1. (Sadâret Mektûbi Kalemi Mühimme Defteri).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi No: 30.11.10, Kutu No: 101 Dosya No:4, Sıra No: 6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 3011. 1, 1 Nisan 1936, 11945 Sayılı Kararname.

BOA, MV. 70/26, 1 Zilhicce 1309, Bitlis Vilâyet Gazetesi, Sayı. 278. (Meclis-i Vükêla Evrakı).

Muhasebe-i Vilâyet-i Diyârbekir ve Arab ve Zülkadiriyye, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 39, Ankara, 1998.

BOA, MVL. Nr. 711/58. (Meclis-i Vükêla Riyâseti Belgeleri).

BOA, A. MKT. MVL. Nr. 90/91. (Mektûbi Meclis-i Vükêla Riyâset Evrakı).

BOA, MAD. d. Nr. 5152. s.273. (Malîyeden Müdevver Defter).

Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu, (1-2 AĞUSTOS 2009), Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl 2014.

2. Araştırma Eserleri.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

AHMED, Feroz, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, Çeviren Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

AKBULUT, Yılmaz, *Bingöl Tarihi*, Kültür Bakanlığı Başvuru Yayınları, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995.

_____, *Ermeniler ve Bingölde Ermeni Tehciri*, Kültür Bakanlığı Başvuru Yayınları, Ankara, 1998.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Said Öztürk, *700.Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, C. II, İstanbul, 1998.

_____, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (Diyarbakır Eyaleti Kanunnameleri)*, C. III, İstanbul, 1996.

ARAS, İlhami, *Adım Şeyh Said*, İlke Yayınları, İstanbul, 1997.

AŞAN, Muhammet Beşir, *Elâzığ, Bingöl ve Tunceli İllerinde Türk İskân İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 1989.

ATAR, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı (Ortaya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

BOZARSLAN, M. Emin, *Tarihte İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürtler*, (Kamusu'l-Alam'dan alıntılar), Çev. Deng Yayınları, İstanbul, 2001.

BOZDAĞ, İsmet, *Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1997.

DAVİSON, Roderic H, *Osmanlı İmparatorluğunda Reform (1856-1876)*, I. Cilt, Çev. Osman Akınbay, Papirüs Yayınları, İstanbul, 1997.

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi*, I. Cilt, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

EMİROĞLU, Kudret-Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

ERDOĞMUŞ, Hatip, *Dara Héni*, (Coğrafya-Saniki-Meselayi-Vatéyé Verinan) Berdan Matbaası, İstanbul, 2018.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname: 4. Kitap*, Çev. S. Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

- FIRAT, M. Serif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Doğu ve Güneydoğu Ağzları Üzerine Düşünceler*, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1993.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, 2016.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye; Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. II, İstanbul, 2009.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992.
- KARAKAYA, Recep, Yücedağ, İsmail, *Osmanlı Arşiv Vesikaları*, 5. Baskı, İstanbul, 2017.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, 1983.
- _____ , *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul, 1991.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- NİŞANYAN, Sevan, *Türkiye Yerleşim Birimleri Envanteri*, İstanbul, 2011.
- NİYZAZİ, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.
- NURSİ, Bediüzzaman Said, *Münazarat*, Envar Neşriyat, İstanbul, 1993.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihine Giriş*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizan Devleti Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB. Yay., İstanbul, 1993.

RİŞVANOĞLU, Mahmut, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

SALNAME-İ VİLAYET-İ BİTLİS, 1308 (1889-1890).

SALNAME-İ VİLAYET-İ BİTLİS, Ekler Kısmı, Bitlis Vilayet Matbaası, 1310 (1902-1903).

SALNAME-İ VİLAYET-İ BİTLİS, İkinci Baskı, 1314 (1896).

SALNAME-İ VİLAYET-İ BİTLİS, Bitlis, 1316 (1898).

SALNAME-İ VİLAYET-İ ERZURUM- (SVE), (H:1318-M:1900).

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Basbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara, 2006.

SOYLU, Hasbi, *Bingöl İli Turizm Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, İstanbul, 2004.

SÖYLEMEZ, Mahfuz, Abdullah Demir, *1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çapakçur Livası Nüfus ve İskân*, Bingöl Belediyesi Kültür yayınları, Bingöl, 2014.

ŞAHBAZYAN Hagop, *Kürt-Ermeni Tarihi*, Ermeniceden Çev., Ferit M. Yüksel, Kalan Yayınları, Ankara, 2005.

TIZLAK, Fahrettin, *Osmanlı Devletinde Madencilik*, Osmanlı, C. 3, Ankara, 1999.

ŞEREFHAN-I BİDLİSİ, *Şerefname-Kürd Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarıslan, Deng Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 1998.

TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, TTK. Yay., XIII. Dizi, Ankara, 1995.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK. Yay., VIII. Dizi, Ankara, 1988.

YAPICI, Süleyman, *Palu-1841 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Elâzığ, 2016.

YILDIRIM, H. Osman, Nazım Yılmaz, Y. İhsan Genç, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, II. Baskı, İstanbul, 2000.

YILDIZ, Âdem, *Türkiye'nin Parlamenter Sisteminde Hükümet*, Murat Kitabevi, Ankara, 2012.

3. Ansiklopedi Maddeleri.

AKŞİT, Niyazi, "A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi", C. I ve II, Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı, Ankara, 2004, ss. 276-277.

CANATAR, Mehmet, "Kethüda", *DİA*, C. 25, Ankara, 2002, ss. 332-334.

EMECEN, Feridun, "Osmanlılar", *DİA*, C. 33, İstanbul, 2007, ss. 482-496.

GENÇ, Mehmet, "İltizam", *DİA*, C. 22, İstanbul, ss. 154-158.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Diyarbakır" *DİA*, 9. Cild, İstanbul, 1994, ss. 464-469.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Naib" *DİA*, C. 32, İstanbul, 2000, ss. 312-313.

KAZICI, Ziya, "Hisbe", *DİA*, C. 18. İstanbul, 1998, ss. 143-145.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Dizdar" *DİA*, C. 9, İstanbul, 1994, ss. 480-481.

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Mutasarrıf", *DİA*, C. 31, İstanbul, 2006, ss. 377-379.

ÖZ, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, C. 39, İstanbul, 2010, ss. 425-429.

ÖZKAYA, Yücel, "Mütesellim" *DİA*, C. 2, İstanbul, 2006, ss. 203-220.

ŞAHİN, İlhan, "Sancak", *DİA*, C. 36, İstanbul, 2009, ss. 97-99.

4. Dergiler ve Makaleler

ACAR, Abdurrahman, "Klasik İslam tarihî Kaynaklarına Göre Bingöl ve Çevresi", *III. Bingöl Sempozyumu, Bingöl Belediyesi Yayınları*, Bingöl, 2014, ss. 191.

ALTAŞ, Nurullah, "Bingöl ve Çevresinde Yaygın Din Öğretimi Üzerine Değerlendirmeler", *II. Bingöl Sempozyumu, 25-27 Temmuz 2008, Bingöl*, 2014. ss. 712-716.

ALANOĞLU, Murat, “17. Yüzyıl Ortalarında Varto (Yerleşim, Nüfus, Vergi ve Aşiretler)” *History Studies*, 12/13, Haziran 2020, ss. 1443-1175.

APAK, Âdem, “Cezire Fatihi İyaz b. Ganm”, *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi Sempozyumu*, Diyarbakır Valiliği, 2015. ss. 147-149.

ARMAĞAN, Abdullatif, “XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 18, S.1, Ankara, 2011, ss. 273-293.

AVCI, Vedat-ESEN, Fatma-KIRANŞAN Kemal, “Bingöl İli'nin Fiziki Coğrafya Özellikleri”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, Bingöl, 2018, ss. 10-23.

AZİMLİ, Mehmet, “Klasik İslam Tarihlerine Göre Abbasilerden Osmanlılara Bingöl'ün Siyasi Tarihi”, *I. Bingöl Sempozyumu (10-11 Haziran 2006)*, Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Bingöl, 2007, ss. 20-35.

BALUKEN, Yusuf, “Eyyübiler Devrinde Bingöl”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S.1, Bingöl, 2007, ss. 47-50.

BAŞ, Yaşar, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Çapakçur (Bingöl) Çevresinde İmar Faaliyetleri (1866-1916)”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu*, Bingöl Belediyesi Yayınları, Bingöl, 2014. ss. 274-275.

BAŞ, Yaşar, *Osmanlı Tarihi I (1299-1774)*, *Siyasi Tarih, Kültür ve Medeniyet, İkinci Bölüm*, Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul, 2019, s. 274-275.

BAŞARIR, Özlem, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konar-göçer Topluluklar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* S. 54, C. 2 (2014), ss. 251-284.

BAYHAN, Ahmet Ali, “Bingöl Genç İlçesi Sürekli Köyündeki Kuba Kümbeti'ne Ait Bir Kitabe ve Düşündürdükleri”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Bingöl, 2014, ss. 14-15.

BEKİ, Abdulaziz, “Klasik Medrese Eğitiminin Bingöl'ün Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı”, *II. Bingöl Sempozyumu, 25-27 Temmuz 2008*, Bingöl, 2014, ss. 698-99.

BİLGİN, Şemsettin, “Mevlâna Halid-i Bağdadi ve Halidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerinde Etkisi” (*Ulusal Sempozyum*), Bingöl, 2017, ss. 127-129.

BİNGÖL İl Yıllığı, (1995).

BOZKURT, Gülnihal, “İslam Hukukunda Zımmilerin Hukuki Statüleri-Kudret Ayter’e Armağan”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3.1-4, Ankara, 1987, ss. 155-156.

ÇAĞLAYAN, Ercan, “Osmanlının Son Döneminde Çabakçur ve Çevresinde Demografik Yapı (1880-1914)”, *III. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl, 2013. ss. 462-468.

DEMİR, Abdullah, Bingöl ve Çevresinde Kaybolan Tarihi Varlıklar ve Vakıflar, *Cumhuriyet Döneminde Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl, 2016, ss. 33-58.

DEMİR, Abdullah, “Genç Kale Camii İle Solhan Mizgeft Camii Hakkında Bazı Notlar”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, S. 3, Bingöl, 2008, ss. 57-58.

_____, “16. Yüzyılda Safevî ve Osmanlı Döneminde Genç Beyleri”, *II. Bingöl Sempozyumu, 25-27 Temmuz 2008*, Bingöl, 2014. ss. 209-216.

EROĞLU, Nazmi, “II. Meşrutiyet’in Başlarında Bingöl ve Çevresinde Aşiret Alayları ve Yeni düzenlemeler”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu, 1-2 Ağustos 2009*, Bingöl, 2014. ss. 102-105.

ERPOLAT, Mehmet Salih, “1550 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Çabakçur Sancağı”, *I. Bingöl Sempozyumu, 10-11 Haziran 2006*, Bingöl, 2014, ss. 91-93.

ERTAN, Mustafa Hakkı, “18.-19. Yüzyılda Bingöl’de İlköğretim Mekteplerinin Eğitim Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Arşiv Vesikalarına Göre Bingöl Kollokyumu, 1-2 Ağustos 2009*, Bingöl, 2014, ss. 131-134.

ERTEKİN, M. Zahir, Butasım, Nebi, “Bingöl-Genç (Sebeteria?) Kalesi”, *Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 8, C. 8, Bingöl, 2018, ss. 113-126.

KAYA, Ali, “Tarihte Zazalar ve Zazaca”, *II. Uluslararası Zaza Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2012*, Bingöl, 2014. ss. 88-89.

KILIÇ, Orhan, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1999, ss. 120-132.

MEMİŞ, Abdurrahman, “Kur’an ve Sünnet Işığında Mevlâna Halid-i Bağdadi’nin Tasavvuf Anlayışı ve Bu Anlayışın Bingöl ve Çevresindeki Etkisi”, *Halidilik Sempozyumu*, Bingöl, 2017, ss. 252-262.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Çeribaşılık Müessesesi”, *Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, İstanbul, 1991, ss. 196-203.

PARLAK, Bekir, “Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Taşra Yönetimine İlişkin Anayasal-Yasal Gelişmeler ve Cumhuriyete Yansımaları”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 11, Kasım, 2001, ss. 37-45.

SAMUK, Hidayet, “*Servi Bölgesi ve Köyleri*”, *Bingöl Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Bingöl, 2017, ss. 9-40.

SEVİN, Veli, “Bingöl: Türkiye Arkeolojisinin Az Keşfedilmiş Bir Yöresi”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Eylül 2007, ss. 280-283.

TERZİ, Mehmet Zeki, “İlk Dönem İslam Fetih Siyaseti”, *İslam Tarihinin İlk Asrında Diyarbakır ve Çevresi Sempozyumu*, Diyarbakır, 2015, ss. 122-124.

TOKUŞ, Ömer, “Güzeldere Mezar Taşları Üzerine”, *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, S. 1, Bingöl, 2007, ss. 113-119.

UZUN, Celaleddin, “Osmanlı Döneminde Palu ve Çevresinde Çıkarılan Maden Kaynakları”, *Tarih Okulu Dergisi*, Ağustos, 2008, ss. 85-95.

ÜNAL, Mehmet Ali, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdarî Statüleri”, *Ziya Gökalp Dergisi*, Aralık 1986, ss. 44-57.

YILDIZ, Hatip, “Diyarbakır Vilayeti Maarif Masraf Bütçeleri (1870-1920)”, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 1, Diyarbakır, 2009, ss. 91-92.

5. Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

ALİMOĞLU, Celal Hakan, *Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Yönetimlerin Kalkınmasındaki Rolü: Bingöl Tavz-Der Örneği*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl, 2019.

APAN, Ahmet, *Türkiye’de Mülki İdare: Tarihsel Gelişimi ve İşlevsel Dönüşümü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2014.

BUTASIM Nebi, *Bingöldeki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2010.

ÇAĞLAYAN, Ercan, *Bingöl (Çapakçur) ve Çevresinde Ermeni-Müslüman İlişkileri, (1856-1914)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.

DİNÇ, İbrahim, *Sivan Tarihi*, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, Bingöl, 2015.

ERDOĞAN, Serkan, *Yazılı ve Arkeolojik Verilere Göre M.Ö. II. ve I. Binyılda Tunceli-Bingöl Bölgesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2015.

HATUNOĞLU, B. Yalçın, *İdris-i Bitlisi'nin Selimnamesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1998.

TİRYAKİ, Sırrı, *Bingöl'ün Eski Çağ Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2008.

YILDIZ, Zübeyr, *Ortaçağda Bingöl'ün Tarihi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014.

6. İnternet (Web) Siteleri ve Erişim Tarihleri

www.bingol.ktb.gov.tr. (03.02.2019).

www.bingol.gov.tr. (07.03.2019).

www.bingol.bel.tr. (18.09.2019).

www.genc.gov.tr. (13.10.2019).

www.ogm.gov.tr. (20.10.2019).

www.havadis12.net.tr. (07.11.2019).

www.capakcugazetesi.com.tr. (07.11.2019).

www.gencinsesi.com.tr. (09.11.2019).

www.bingolgencmazisi.com.tr. (12.11.2019).

www.gencekspres.com.tr. (02.12.2019).

www.bingolonline.com.tr. (02.12.2019).

www.bingolsayfasi.org. (03.12.2019).
www.kelimecim.com. (04.12.2019).
www.tarihnotlari.com.tr. (04.12.2019).
www.tarihvemedeniyet.com.tr. (08.12.2019).
www.gencgazetesi.com.tr. (03.01.2020).
www.nisanyanmap.com/indexanatolicus, 2019. (16.07.2019).
www.semskiasireti.com.tr. (22.02.2020).
www.sozcu.com.tr. (15.04.2019).
www.tarihnotlari.com.tr. (26.07.2019).
<https://www.turkcebilgi.com>. (Erişim Tarihi, 10.07.2020)

7. Kaynak şahıslar

ATAN, Abdulmuttalip.

ATAN, Mehmet.

AYTAR, Feyzi.

BERDİBEK, Ali.

ÇELİK, Ali.

ÇELİKER, Veysel.

DEMİR, Abdullah.

DİNLER, Abdulmenaf.

ERDOĞMUŞ, Mahmut.

İÇLİ, Yılmaz.

KALKAN, Nazım.

METE, Mehmet Sait.

MUTLU, Edip.

ÖLMEZ, Sabri.

SATIK, Hamit.

SOLMAZ, İsmail.

SOYSAL, Murat.

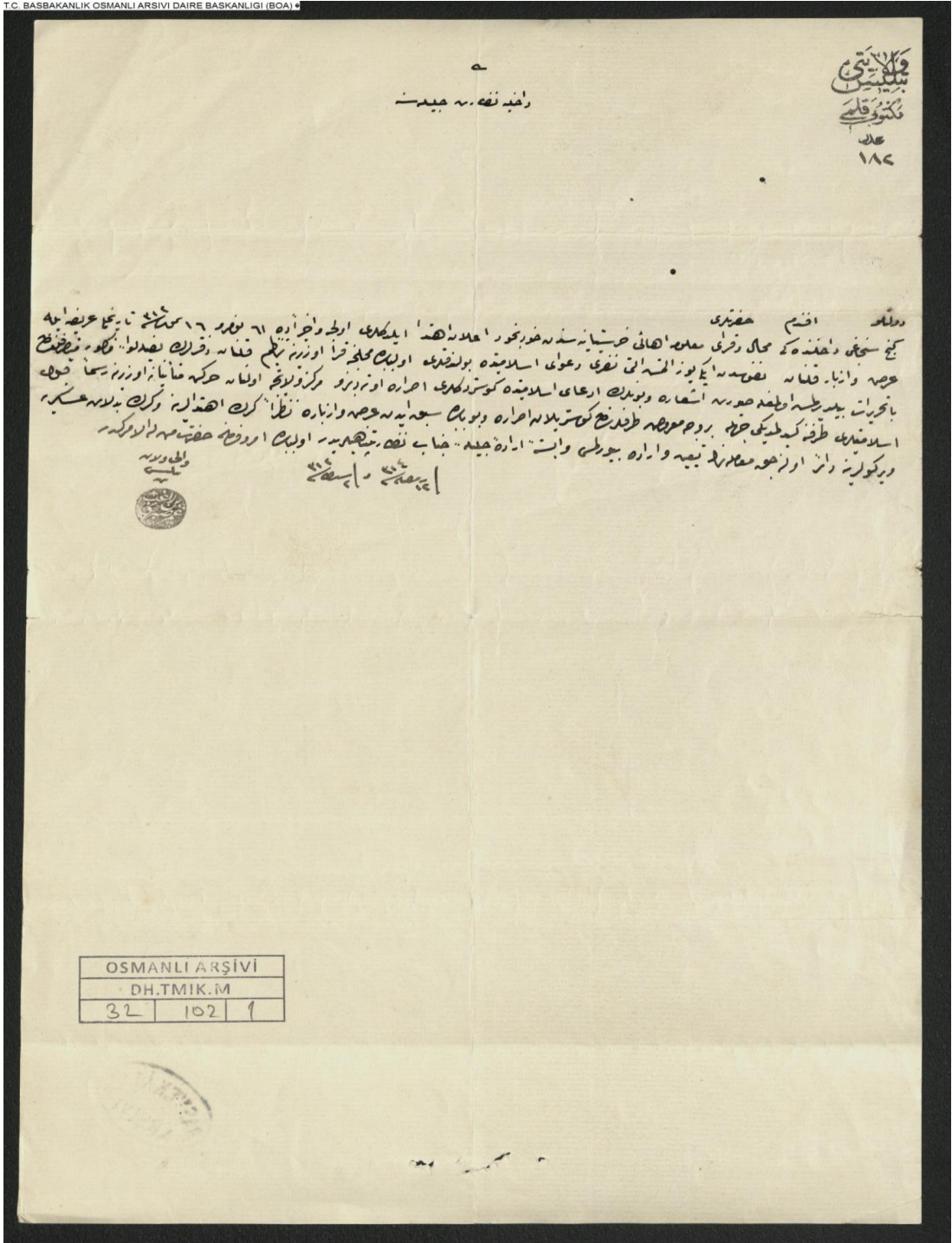
SÜZER, Fahrettin.

EKLER
(ARŐIV BELGELERİ, HARİTALAR, FOTOĞRAFLAR)

Belge-1: Transkripsiyonu

Maarif nezareti celilesine.

Genç sancağı meclis idaresi azasından mühürdar ağanın meskun bulunduğu yehkiyg nahiyesine tabi darahini kazasında ... çıkarmak üzere karye-i mezkurede hazır ettirdiği bir mevkide bir atıye-i atıkada kapu ve pencereleri için üç desi siva üstüne inşa edilmesi ber kayd-ı tasavvur ederek üzerindeki su tahliye ve ihraç edilmesiyle tuğla üzerine kerpiç ile atılması ve sıvayla memlu üç kıyye daha tasavvur etse ve bunlarda takdir olundukta her birine dördünden bir iki insan kafa ve kemikleriyle bazı meyyit parçalarına tesadüf olunmuş ettiğinden kesbiyle hedm ebniye-i mezkurede ne büyük hizmet edilip edilmemesi ... ve teferruat-ı sairesine dair Bitlis vilayeti vekaletinden murur-u tahrir ile kazaen irsali su-i nazar takınmaları katia olmağla ne yolda muamele olunacağı lazım geleceğine vilayet-i müşarun ileyhe takdim olunmak üzere iş'ar ve iblası hususunda hükm-ü aliye-i dadiyelerince müsaade buyurulmasına.

Belge-2 Transkripsiyon

Devletlü efendim hazretleri.

Genç sancağı dahilindeki mahalle ve karye-i malume ahali-i hristiyaniesinden hud hur ilan-ı ihtida ettiklerinden evvelce ve ahiren de 21 numara 12 şevval sene 216 tarihli ariza ile arz ve izhar kılınan nüfusdan iki yüz altmış altı nefer davay-ı İslamiyette buldukları ol babda mahallınca ikrar üzerine tanzim kılınan ikrarlarla liva-i mezkur mutasarrıflığına ba tahrirat bildirilmiş olmağla civarlarda işara ve bunların ed'ay-ı İslamiyette gösterdikleri ısrara ve öteden beru merkez-i vilayette olan hareket –i hainane üzerine resmen kuvvet-i İslamiyetleri tarafına gidildiği cihetle ber vech-i malum tarafından gösterilen ısrara ve bu babda böyle ırsa ve ezbere nazaran gerek ihtidalarına ve gerek bedel-i askeriye ve vergilerine remz olunacak muamelenin tayin ve irade buyurulması elbette idare-i celile-i cenab-ı nezaret penahileridir. Ol babda emr-u ferman hazret-i men-leh'ul emrindir..

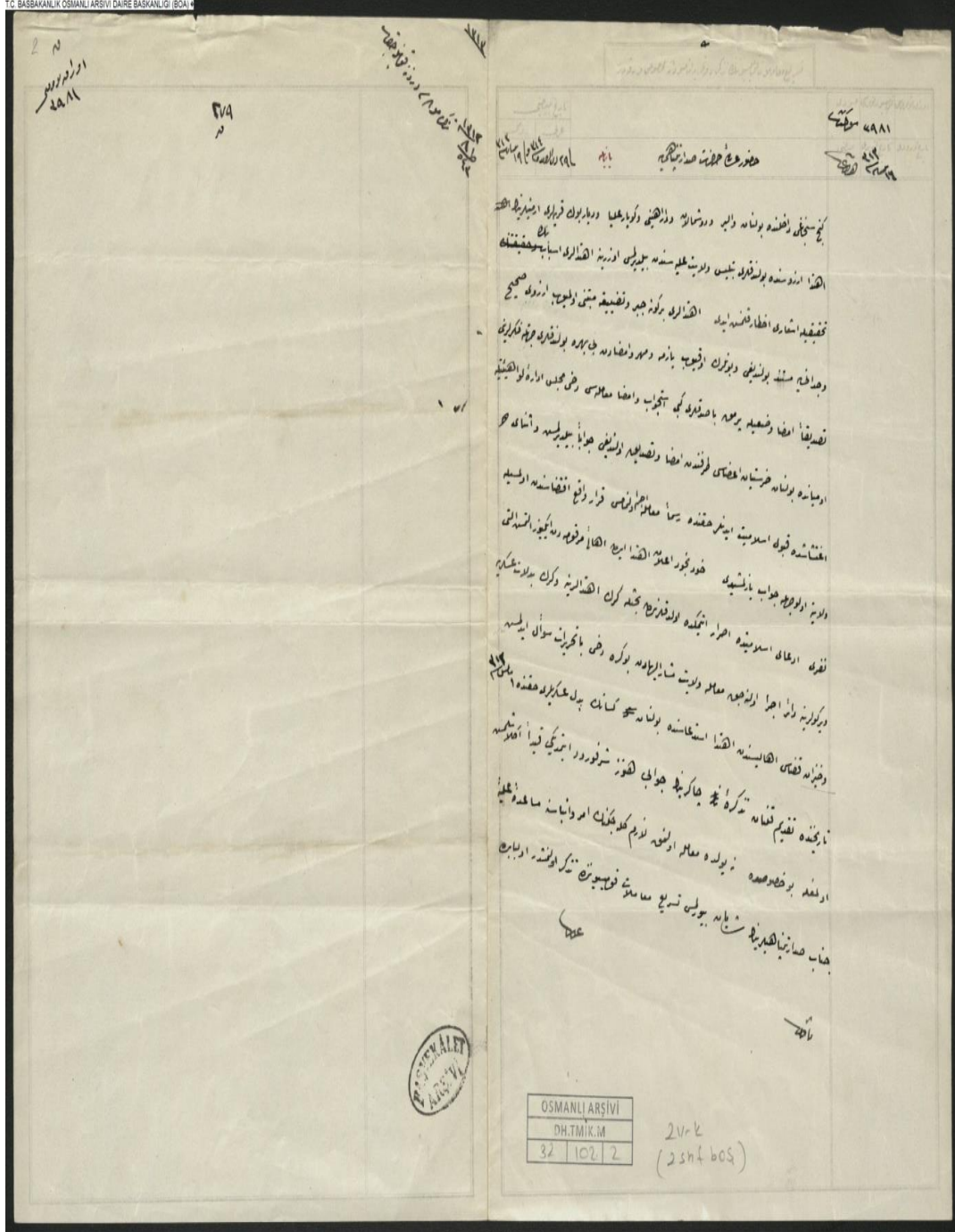
Vali-i Vilayet-i Bitlis

MÜHÜR: Rağıb bin Ömer Sabri

12 Ramadan, sene 214

Belge-3

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BDA)

OSMANLI ARŞIVI
DH.TMİK.M
32 102 2

2V-6
(2 sh4 bos)

DH.TMİK.M.00032.00102.002

Belge-3 Transkripsiyon

Huzur-u Ali-i Hazret-i Sadaret-Penahiye Yazıla

Genç sancağı dahilinde bulunan Valir, Duşmalan, Darahini ve Küpar-ı Ulya ve Diyarbük Ermenilerinin ihtida arzusunda buldukları Bitlis vilayet-i aliyesinden bildirilmesi üzerine ihtidaları esbab ve hakikatinin tahkikiyle iş'ari ihtar kılınmış idi. İhtidaları bir guna cebr ve tazyike mebni olmayup arzuy-u sahih ve vicdaniyeye müstenid bulunduğu ve bunların okuyup yazma ve mühür ve imzadan bi behre buldukları cihetle fikirlerini tasdiken imza ve daiye parmak bastıkları gibi isticvab ve imza muamelesi dahi meclis-i liva heyetiyle o meyanda bulunan hristiyan azası tarafından imza ve tasdik olunduğu cevaben bildirilen ve esnay-ı iğtişâda kabul-i İslamiyet edenler hakkında resmen muamele icra olunması karar vaki iktizasından olmasıyla vilayete o livaca cevab yazılmıştı. Hud be hud ilan-ı ihtida eden insan-ı merkumeden iki yüz altmış altı neferi ed'ay-ı İslamiyette ikrar etmekte olduklarına bahisle gerek ihtida edenlerine ve gerek bedelat-ı askeriye ve vergilerine icra olunacak muamele vilayet-i müşarun ileyhe bu kerre dahi ba tahrirat sual edilmiş ve hizan kazası ahalisinden ihtida istid'asında bulunan kimesnenin bedel-i askeriyeleri hakkında 10 Mayıs sene 213 tarihinde takdim kılınan tezkire-i çakirine cevab.....serfurud etmediği kayden anlaşılmış olmağla bu hususta ne yolda muamele olunacağı emr-i zatiyesine aliye-i cenab-ı sadaret-penahilerine şayan buyurulması tasdi-i muamelat komisyonuna tezkire olunmuştur ol babda şukka (devamı niteliğindeki diğer 2 sayfa boş).

Evrak Numarası: 2981

Sene: 212

Belge-4. Transkripsiyon

BİTLİS VİLAYETİ TAHRİRAT KALEMİ

DAHİLİYE NEZARETİ CELİLİYESİNE

HULASA: VİLAYET DAHİLİNDE MEVCUDA ALAKATEN TEŞKİLİ LAZİM GELEN NEVAHİY HAKKINDA

UMUMİ:8870

HUSUSİ:72

Devletlü Efendim Hazretleri

Vilayet dahilinde mevcud nahiyelere ilaveten nerelerde kaç nahiye teşkiline ihtiyaç bulunduğuna dair sarf-ı varid olan 23 teşrin-i evvel 239 tarihli telğrafname-i ali-i sadaret-penahileri üzerine mülhakatta harbiye idare-i muhabereye naziren Muş sancağı dahilinde mevcuda ilaveten dokuz ve Genç sancağında günlük dokuz ve Siird dahilinde üç ve hizan dahilinde iki nahiye daha teşkiline lüzum gösterilmesi ile de vilayette ikiliki mücaviz olan kara ... noktasında huvz jandarma karakolu inşa ve tesis olunması ve her biri yer altına doğru temdid edilmesi birer odadan ibaret olup şimdiki hâlde mevcud nahiyelerin hükümet dairesince ittihaz edildikleri mahaller dahi şeref-i maliye-i hükümete münasib olacağı surette güç hal ile kiralanması öyle birer odadan ibaret olması bu nahiyelerin teşkilinde kaza merkezlerinde mevcud jandarma kuvvetinden tahmili neticesinde ikişer üçer kişi nefer yol alınırca bir müdürleri yoktur az bir kuvvetle nüfuz-i hukumeti teşmil ve muamaelat-ı umumiye-i idareye teshil-i inhaları etba-ı kabil ise de icraat ve muamelat-ı mülkiye ve adliyyeyi takibi için iş bu yerde kaza ve liva merkezinden kuvve-i azami hâlinde iş görebilmesi kabil olması cihetiyle nahiye müdürlerinden teşkilat-ı müdiresinden mülken ve idareten ve derece-i matlubede iştiara mahal olmamıştır. İdare-i vilayetin kanunname-i müdüriyesinden ve nevahi müdüriyeti ve mahallince vezaif tayin edilmesi ve bunlara aldıkları vazife talik eden eski mahkeme maliye kanunundaki çıkarılan sa'y kanunuyla izhar-ı tatbikatta düşen ve yeni sa'y kanunnamesi yalnız nahiye müdürlerine ve bilhassa vezaif-i taksimatı ile de nahiye müdürlerinden hizmetlerini teminen adem-i kifayet dermar bulunduğu gibi eski idare-i vilayet kanununun yüz kırk sekizinci maddesi mucibince idare-i umumiye-i vilayet nizamnamelerinin ahkamı mensuh olması hasebiyle vezaif-i nevahi için

hâlen...istidlal kalmamıştır. Vilayet jandarma kuvve-i umumiyesinin icraen vaki olan amel ve ırkası alınıp bunların usul-u mukarrere vechiyle talim ve tertip edildikten sonra nevami-i mevcudenin kuvve-i inzibatiyesi kabil-i teksir olduğu cihetle nevahiden zabt ve rabta memul olan istifadeden emsal-i husule gireceği şüphesiz ise de nevahi müdürü ve mahhalelinin vazifesine dair nazar-ı mahalliyesince yapılmakta olan kanunnamesi mevcut nevahide tatbik ile şimdi mutasarrıf-ı iktisaf edildikten ve ber vech-i meşruh icab eden noksanlara jandarma karakolları inşa ve tesis olundukta ve mahalli imkanla nevahiy hükümet konakları vücuda getirildikten sonra nevahiy teşkilatının tezyidi daha münasib olacağı bidlis va mahallesince lüzum görülen teşkilat-ı cedidenin icrası beyhude yerde masarif-i hazineye mucib olacağı hurmetle zaidir. Ancak bu sene meclis-i umumiye-i harbiyede edilen müzakerattan lüzum gösterildiği ve mahallinden rah-ı sab şifa bildirildiği üzere temin-i inzibat noktasında Mutki kazasının kerd (kürd) mıntikasında ve hurmuz karyesinde bir ve hizan kazasının numaralı köylerinden hizan merkezine ba'det-tabı ve Pervari kazasına kurbiyeti hasebiyle bu köylerden ifraz ve pervariyeden de birkaç köyün en kısa (avrad) namiyle biydar karyesinde bir ve malazgird kazasında nurelddin karyesinden günlük merkez kazaya baiden ve nahiyenin cihakına tabi bir kısım Karain ifrazıyla zikdeh karyesinde bir nahiyeye teşkili lüzum-u mahmiye-i muhteşem olduğu anlaşılmasıyla ve Genç sancağının darahini karyesinde de bir nahiyeye teşkili zaten 29 teşrin-i evvel 239 tarihli tahriratla arz kılınmış olduğu şimdilik yalnız burada nahiyeye birinci sınıftan olmak üzere teşkilatıyla iktizası icab-ı Tefvik ve maslahata muvafık olacağı ... teşkilat-ı cedideye daire-i muhabere ve muamele evrakı dahi leffen takdim kılındığı arz olunur. Ol babda emr-u ferman hazret-i men leh'ul-emrindir.

14 muharrem 1223

3 kanun-u sani, sene: 239

Bidlis Valisi

Belge:4-1 Transkripsiyon

BİTLİS VİLAYETİ TAHRİRAT KALEMİ

HULASA

DAHİLİYE NEZARETİ CELİLESİNE

UMUMİ: 9750

HUSUSİ: 823

Vilayet taksimat-ı mülkiyesinin ekseriyetle isabetsiz olduğu ve bazı mahallerin tahavvuli daire-i mülkiye müfettişliğinden mütekaddim raporun bu hususta mteferrik fıkraları suretinde ve idare-i umumiye-i dahiliye müdüriyeti ifadesiyle şerflu idareyle 12 kanun-u sani 239 tarihi ve teşrin-i saninin iki mahsus numaralı tahrirat-ı aliye nezaretpenahilerine mütalaa olundu taksimat-ı mülkiyede bazı isabetsizliklerin vücud bulması bu sene ictima edilen meclis-i vilayet-i umumiyece mevzubahs ve müzakere olmuştur. O vaka-i itizalede bazıları tarafından bahsedilen mütalaa-i malume ve ahiren mukabele olunması hasebiyle kamilen atacağı eybabı düşünülen ve her birinin münasebetine göre yolunda bir taksimat yapılabilirse,Cemi malumatına mebni kararlaştırıldı.Yalnız bitlise merbut şatak nahiyesinin on pare karesine kendiliginden merbut simak nahiyesine merbutiyeti anlaşıldığından tahvil-i irtibatlarına mahallince tasvirine mukarrer olmasından dolayı idare-i vilayet kanununa tevfikeyen icab-ı ibka olduğu gibi mahal-i mezkurece cereyan edilen müzakeratta lüzum gösterilen tahavvül-ü irtibatları mahallince tasvibine mukarrer olmasından dolayı idare-i vilayet kanununa tevfikeyen icab-ı ibka olunduğu gibi mahal-i mezkurece cereyan eden müzakeratta lüzum gösterildiği ve mahallince rah-ı cevabdan bildirildiği üzere netice-i inzibat noktasında Mutki kazasında kürd mıntıkasında ve hurmuz karyesinde ve hizan kazasından ve hizan merkezinden budiyeti ve Pervari kazasına kurbiyeti hasebiyle bu köylerin afaz ve pervariye birkaç köy almakla ve avran namiyle bidar karyesinde ve malazkird kazasının nurelddin nahiyesine kendiligi merkez kazaya bağlı nahijemebni bir takım ifrazın münakaşası üzere gösterilen zikre kasabasında bir iki üç nahiyenin teşkili muvafik görülerek keyfiyet 3 kanun-u sani 239 tarihli yedi yüz otuz dokuz numaralı tahrir ile cenab-ı sami-i nezaret penahilerine arz kılındı.ERZURUM vilayetine mahut ve esasen bu vilayetin bulanık kazasına mülhak olan kuy karyesiyle iki mezrasında bulunan nefer-i muhafaza Erzurum vilayetiyle sermaye-i say muharebe üzerine icab-ı halli 5 kanun-u evvel 239 yediyüz yetmiş üç

numaralı tahrirat ile nezaret-i celile'ye yazılmıştır.Genç sancağı merkezinin Darahini mevkiine nakli hakkında mülkiye müfettişinin dermay eylediği musaade icabınca ve münasebet-i mevkie etraflıca edilemediğinden mebhasen ve çünkü otuz sene evvel liva merkezi ittihaz ve o vakitten beri bias-i imkan-ı resmi ve hususunun inşasıyla kabulüne ifrağ edilse arduşin mevkiine liva merkezine sekiz on saat mesafede ve liva kısmından naklen müntehasına bulunan darahini mevkiine nakli denildiği gibi birkaç mahalleye bölmek gibi hukumet ve mahalle ahalisince dersi müstelzim olacağı üç ay mukaddem liva-i mezkure ile mulhakatında devren vaki olan tedkikat ve teftişat-ı acizanem neticesinde kanat-ı kaviyye hasıl olmasına ve Erzurum ve Diyarbekir tariki üzerinde vaki olan Darahini karyesindeki müsaade-i mevkiye nezaret kılınan ve küçük bir teşkilatla vücuda getirilmesinden fevke-el memul-i aliyyede el-yevm küçük bir karyeden ibaret olan bu mevkiide liva merkezi ittihazına esbab hasıl olunacağı dernar bulunmasına mebni eser-i terakki göstermek istidadında bulunduğu anlaşıldığı takdirde ileride kaza merkezi yapılmak üzere şimdilik darahinide bir nahiye teşkili zaten 24 teşrin-i evvel 1239 tarihli tahrirat ile nezaret-i Celilelerine iş'ar olunmuş olduğu ve kemalcesine meclis-i umumiyemizin taksimat-ı mülkiye hakkında ittihaz olunacak mukadderattan arzuy-u tabii bulunduğu maruzdur.

Ol babda emr-u ferman hazret-i men leh-ul emrindir.

Bitlis Valisi.

Belge: 4.2. Transkripsiyon

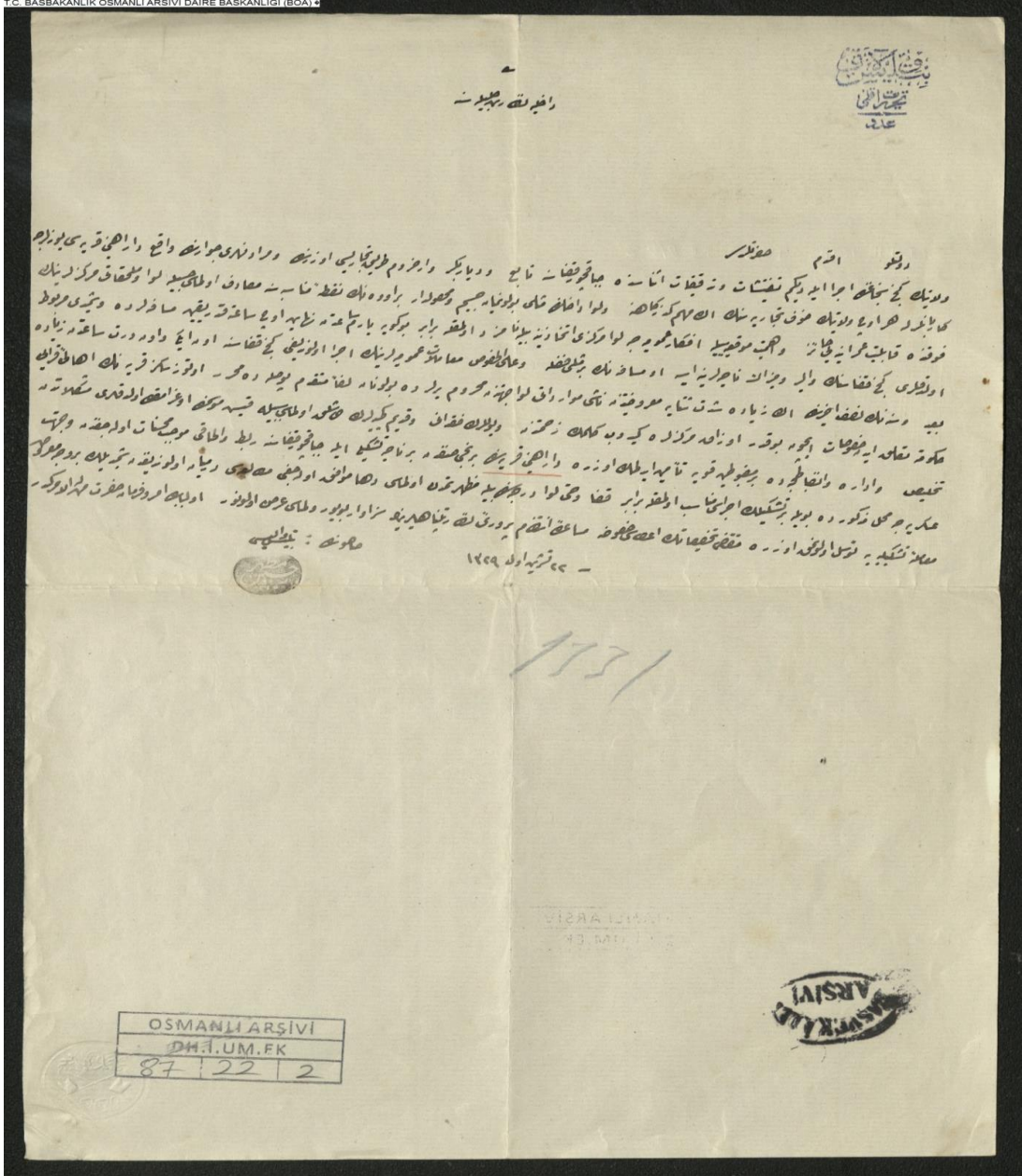
Devletlu Efendim Hazretleri

Genç sancağı merkezine ait devr ve teftişat neticesini bundan evvelki rapor ile arz etmiştim. Teşrin-i evvelin onuncu günü gençten hareketle ertesi gün Çapakçur kazası merkezine muvasalat eyledim. Bu kaza ecnasi münbit ve mahsuldar ve muvakkaten latif ve havadar olduğu ve hudralu terakkiye kabiliyeti bulunduğu hâlde maalesef şimdiye kadar bir eser-i imarat görmemesi ve merkez-i livadan bu kazaya giden yollara dest-i temas etmediği surette kadim ve ibtidai bir hâlde ve şu arusa sebebiyle umur ve murur-u muhasaraya maruz kalmakta itdiği anlaşılmıştır. Evvelki raporda arz olunduğu üzere varidat-ı hususiye-i vilayetin müsaadesi dairesinin bu gibi yolların peyderpey izale-i muhataratına çalışılacağı tabii bulunmuştur. Kaza hükümet konağı kasabanın bir nokta-i merkeziyesine mebni olmasından ve kasaba bunun aşağısında olduğu hâlde bir yol çalışması bulunmadığından dolayı memurin ve ahalinin ve bilhassa erbab-ı mahallin daire-i hukumete gidip gelmek için takriben ber çare-i yek misafirlik yolu takib mecburiyetinde kaldıkları ve vaziyet-i mevkiye icabınca kış mevsiminde daha ziyade düçar-ı müşkülât oldukları cihetle daire-i hükümetle kasaba arasından laakal dört metre genişlikte ve dörtyüz metre uzunlukta bir şosenin inşası zikrolunan müşkilatı izale etmekle beraber muvakkaten fevaid-i eyleyeceği ve hizmet-i inzibatiyeye kesb-i suhulet etmesine mucib olacağından iş bu şosenin masarif-i inşaatıyesini kasanın müstemilat-ı dahiliyeye müteallik olunmasıyla daire-i belediyeye ait etdüğünden imkan-ı muhalatı....belediyenin masrafı olan sene-i maliye bütçesinden altı yedi bin gürüştan ibaret olmak üzere tahminen merkum bulunan varidattan az masraf kalacak kısmından mahallince bir eser tesisi düşünülerek vuku bulan hesap üzerine liva belediyesine varidatın tahsisi derecesinde kaza-i eyalette vuku bulduğu ve livadan şu suretle daha bir miktar akçe atıye beklemekte olduğu anlaşılabilir buna varidat ve ihtiyacat-ı haliye müsaade olmadığına ondan sarf-ı kitali mahal-i masarifattan bu kereye mahsus sarf olunmayan kısım-ı mütebakisinden bin yedi yüz gürüş kadar bir meblağın sarfiyle mezkur şosenin tasdi-i inşası ve mahall-i mezkurun kifayet etmeyeceği mahsus olması cihetinden memleketin sakal-ı şerif ve umera-i bari olan şu emr-i hayra ahali-i memlekette bedenlen ve bedelen ba rıza iştirak eyleyecekleri memul-u kavi olmasıyla hukümetin bila teşviş buna muvafakat gösterdikleri takdirde yerlerine ..nam alınarak mahbus

şosenin şoselik hululundan evvel ikmalî kaimakanlığa tebliğ ile beraber taraf-ı acizanemdem başkaca vaki olan tesvikat inayat kırk amele ücretinin itası suretiyle gösterdikleri tezahurat üzerine memuriye ve muhayyize ve ahali-i mahalleye levazım-ı muaveneti ifaya ve..... olmasıyla heman ameliyat-ı inşaaiyey itibar olunursa orada bulunduğum esnada kırk elli metrelik mahalli açılıp bakiyesinde o esas dahilinde ve az zaman içinde yapılması te'mir kılınmıştır. Kaza mahpushanesinin icra kılınan muayenesinde mahpusine ve mevkufine ta'yinat verilmemekte olduğu hâlde ve burada tayinatın derece-i kifayette verilmemekte olduğu ..anlaşılmaqla mahpusin ve mevkufinin ihtiyacı resmen tahakkuk edenler ilanihaye verilmemesi ..havalenamesinin sarihen celb ve esnay-i isyana tevessül olunması ve genç mutasarrıflığına yazılsa takibi icabı tabii bulunmuştur.13 teşrin-i evvelin 1239 tarihli ve şifreli telgrafiyla arz olunduğu üzere kaimmakam kazaya birkaç ay evvel elan tasarrufta bulunan ve tahkikat va muhakemesi şimdiye kadar ikmal edilmesi bazı eşhasın ahz-ı kafadan celb ve istimainâ lüzum görülmesinden ileri gelmesi evvela tahfi mevkuf hakkındaki muamelenin takib-i icabatı memuriye addesine tebliğ kılındığı gibi mahkeme-i adliye baş katibi Hamdi efendi ahaliye bazı menfaatperestler ile hem fikr-i evveleden bade isyanla aleyhine tertib takibatta bulunmak ve memurin arasında nazar-ı ilka eylemek gibi bulunduğu mahall-i memuriyet adliyesi kendisinden tenfir ve efkar-ı umumiyece hüsn-ü hal ile gayr-ı maruf tahkikat ve istilaat vakıa cümlesinden bulunmağla subut eden işar üzerine mumaileyh genç sancağı adliyesine azl eyleyerek yerine diğeri tayin olunması, biri çapakçurda bulunan polis komiseri muavini Muhammed Vehbi ve polis memuri rüşdi efendinin yeni mahkemeye girmiş olmaları sebebiyle vazifey-i inzibatiyelerince ve bhusus kaimmakamın uğradığı takibat keyfiyetine adden tahkikatın icrasınca mevkufinin hakları görülmekle merkez-i vilayete nakl ettirilmiştir.kaimmakamın cirm-i hanesinden güya hırsızlık için giren ve mevkuf bulunan şahıs tarafından ika olunduğu ve esnay-i iş'te bir cirm-i maasi olmadığı muhakkak ise de imtizac etmediği bir iki eşraf-ı mütegalibenin tertib-i hafisi eseri olduğu mütevatir bulunduğu şu noktanın tahkikiyle derece-i subuta isali ve ona göre cirm ve tebdiline te'dibi teşkilat-ı cedide eseri olarak yeni gelmesi ve her türlü tesirat-ı tarafgiriyyeden azade bulunması evvela memur-u adliyeye ihtar olunması ve kaimmakamın nizakah-ı tabii hasebiyle muamelat-ı kanuniyenin umuma tevsiine temayul (tahayyul) ve

Bitlis

Belge: 4.3.

DH.İ.UM.EK.00087.00022.002

Belge: 4-3. Transkripsiyon

Bitlis Vilayeti Tahrirat Kalemî Aded

Dahiliye nezareti celilesine

Devletlu efendim hazretleri

Vilayetin Genç sancağında icra eylediğim teftişat ve tedkikat neticesinde çapakçura tabi ve Diyarbakır ve Erzurum tarık-i ticarisi üzerinde ve murad nehri civarında vaki darahini karyesi yüzlerce kerbanlarla her üç vilayetin mevki-i ticariyesinin en mühim güzergahında ve liva dahilinde misli bulunmayan mühim ve mahsuldar bir avvanın nakten münasebetine mesarif olunması hasebiyle liva ve mülhakatı ve merkezlerinin fevkinde kabiliyet-i Ormaniye haysiyeti ve ehemmiyet-i mevkiyesiyle ve efkar-ı umumiyece liva merkezi ittihazına bile namzed olmakla beraber bu köye yarım saatten ziyade üç saat kadar yakın mesafelerde ve şimdi merbut oldukları Genç kazasının Valir ve Mizag nahiyelerine ise o mesafenin bir misli fazla ve alel-husus muamelat-ı umumiyelerinin icra olunduğu Genç kazasına on iki ve on dört saatten ziyade baid ve senenin nısf-ı ahirinde en ziyade şiddet-i şitaya maruziyetinden naşi medar-ı rayi liva cihetinden mahrum yerlerde bulunan leffen takdim pusulada muharrer otuz sekiz Karyenin ahali-i karyeyi hükümete taalluk eden hususat için bu kadar uzak merkezlere gidib gelebilmek zahmetine ve yollarda fıkdanı ve kadim göçebelerin taşlık olması sebebiyle kış mevsiminde uğramakta oldukları müşkilatla tahlis ve idare ve inzibatiyede bir makbuliyet-i karye müheyya edilmek üzere darahini karyesinden birinci sınıf bir nahiye teşkili ile Çapakçur kazasına rabt ve ilhakı mucib-i muhsenat olacağına ve cihet-i askeriyece mahal-i mezkurede böyle bir teşekkülün icrası münasib olmakla beraber kaza ve hatta liva derecesinde mazhar-ı tasdik olması daha muvafık olacağı mütalaa olunduğuna şimdi böyle ber vech-i hususat muamaeley-i teşkiliyeye tevessül olunduğu üzere miktar-ı tahsisatın i'tası hususu müsaade-i intizam perverde-i şah-ı risaletpenahiden sezadar buyurulması arz olunur.ol bab'da emr-u ferman hazret-i men leh-ul emrindir.

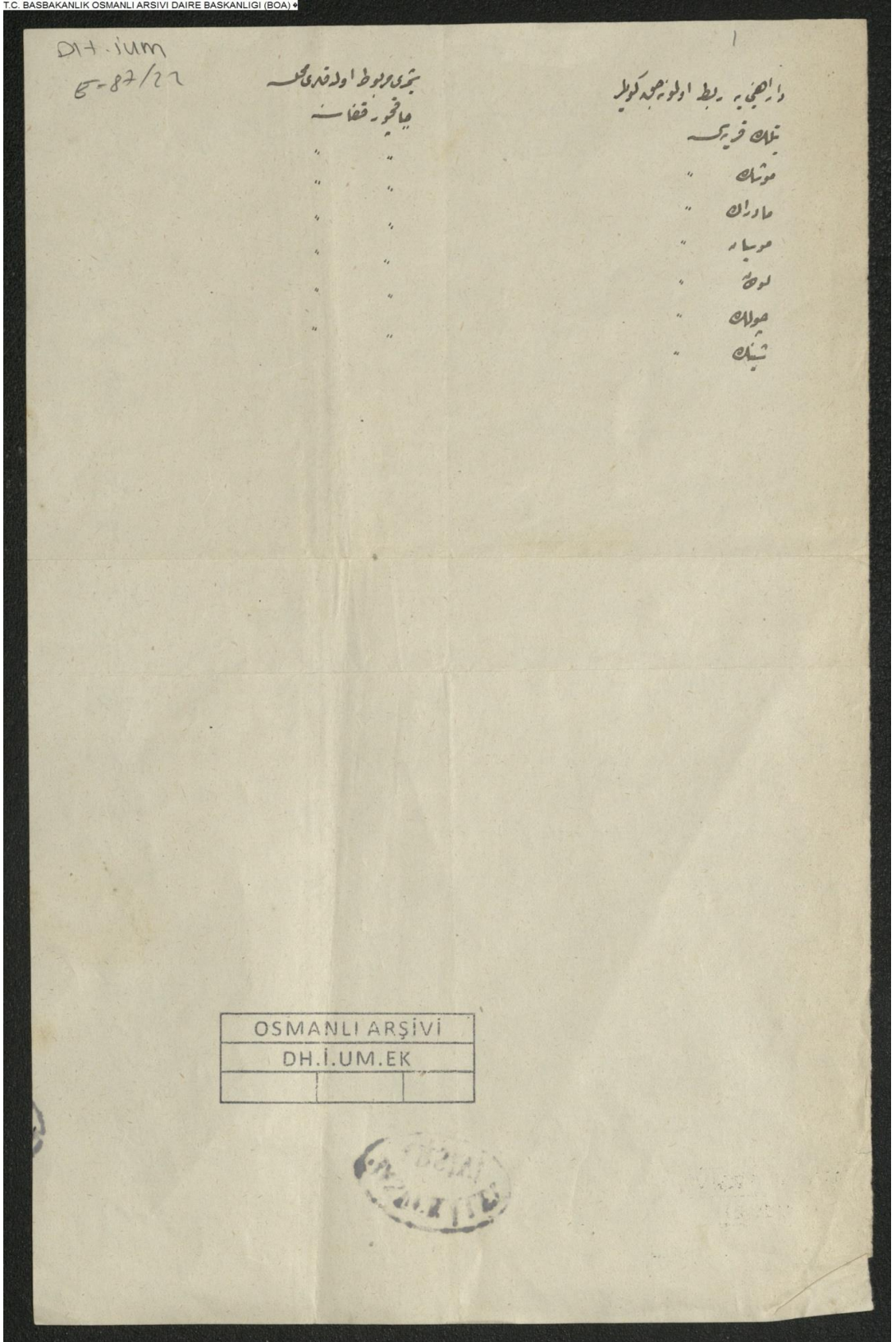
23 teşrin-i evvel 1239

Maruze: Bitlis valisi

Mustafa Hüseyin

Belge: 4.4.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

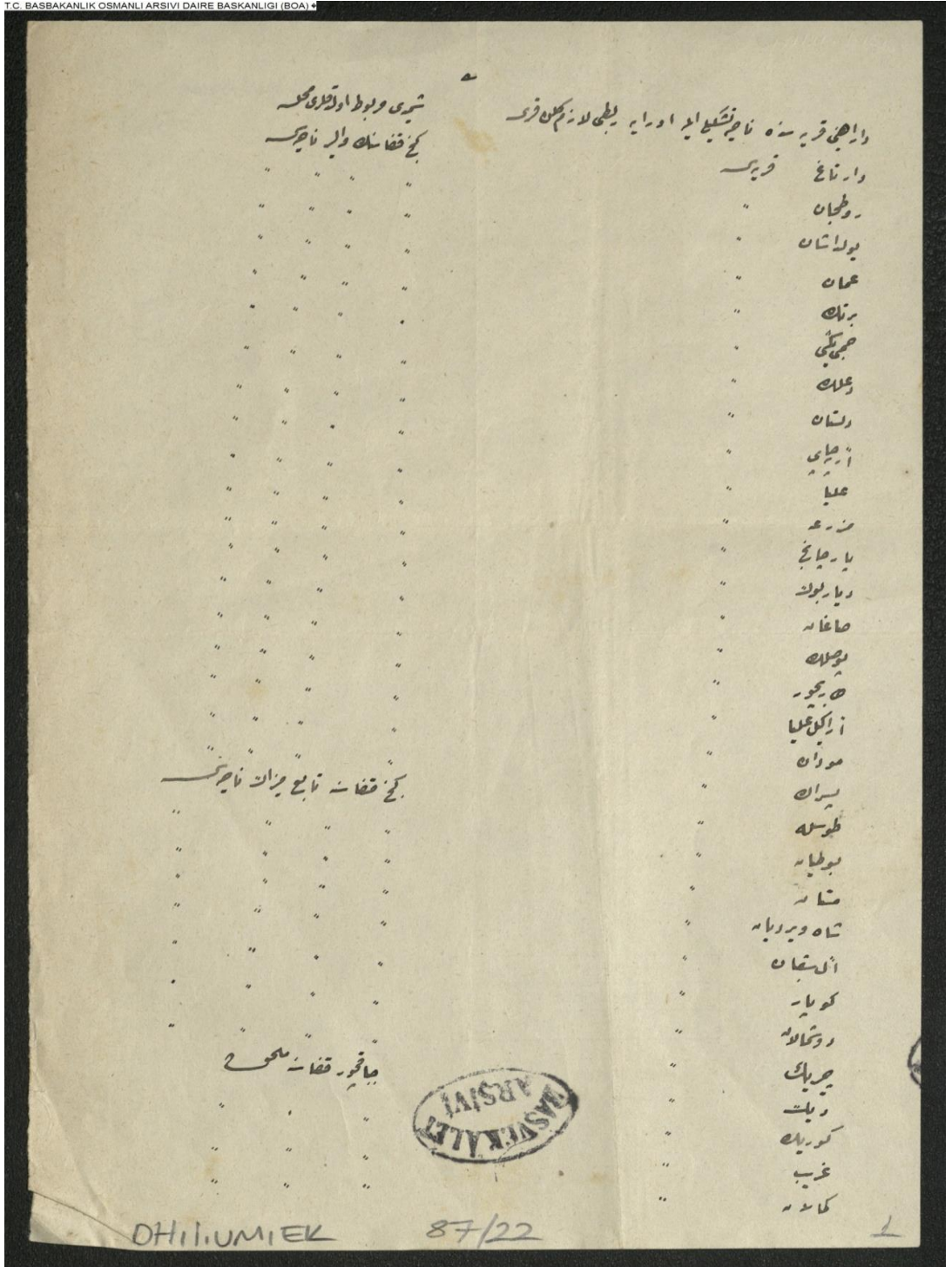
DH.İ.UM.EK.00087.00022.001

Belge: 4.4. Trankripsiyon

Darahiniye Rabt Olunacak Karyeler (Köyler)

Şimdiki merbut oldukları mahal

Teyrek karyesi	Çapakçur kazası
Muşek	“ ”
Madrag	“ ”
Musyan	“ ”
Lutan	“ ”
Çövlek (Çevlik)	“ ”
Şiynek	“ ”

Belge: 4.5. Transkripsiyon

Darahini Karyesinde Nahiye Teşkili İle Oraya Rabtı Lazım Gelen Karye

Şimdi merbut oldukları mahal	Genç kazasının valir nahiyesi
Vartağ karyesi	“
Rutcan karyesi	“
Yoldaşan	“
Emman	“
Bırnek	“
Yehkik	“
Da’lek	“
Dilistan	“
Erpi çayı(herpi çayı)	“
Ulya	“
Mezra	“
Parçañ	“
Diyarbük	“
Sağın	“
Pusrek(pısrak)	“
Tarbeçur	“
Arakil-i ulya	“
Modan	“
Pusreg	“

Belge: 4.5. Devamı

Genç kazasına tabi mizag nahiyesi

Tavsale (Tavsale-i Riz)

“

Buvtiyan (Botyan)

“

Mıstan

“

Şahverdiyan

“

Al-i sıbkan

“

Belge: 5 Transkripsiyon

Maarif Nezareti Celilesine.

Genç sancağı meclis idaresi azasından mühürdar ağanın meskun bulunduğu Yehkiyg nahiyesine tabi darahini karyesinde çıkarmak üzere karye-i mezkurede hazır ettirdiği bir mevkide zuhur eden atıye-i atikadan kapu ve pencereleri için üç desi sıva üstüne inşa edilmesi ber kayd-ı tasavvur ederek üzerindeki su tahliye ve ihraç edilmesiyle tuğla üzerine kerpiç ile atılması ve sıvayla memlu üç kıyye daha tasavvur etse ve bunlarda takdir olundukta her birine dördünden bir iki insan kafa ve kemikleriyle bazı meyyit parçalarına tesadüf olunmuş ettiğinden kesbiyle hedm ebniye-i mezkurede ne büyük hizmet edilip edilmemesi ... ve teferruat-ı sairesine dair Bitlis vilayeti vekaletinden murur-u tahrir ile kazaen irsali su-i nazar takınmaları katia olmağla ne yolda muamele olunacağı lazım geleceğine vilayet-i müşarun ileyhe takdim olunmak üzere iş'ar ve iblası hususunda hukm-u aliye-i dadriyeleri müsaade buyurulmasına.

Belge: 6. Transkripsiyon

Arduşin karyesindeki hükümet konağının kapı ve pencereleri olmadığı müfreze tarafından icvab ittihaz edildiği ve bunun böylece taharri edildiği onaltı bin ğuruşla tamir ve altı mah mukaddem bir kar altında bulunması memuriyet için hadim bulunmadığı ve idarede müşkilat-ı fevkalade bulunduğu ve livaya aslen elverişli olmadığı ve terakkiyat-ı garbiyede bulunmadığı vevasıta görünmekte ise de zabıta olmadığı ve Diyarbük livaya elverişli olduğu anlaşılmıştır.Adliyece tahkikatı çend miktar akçenin zammıyla arduşinde hükümet fevkinde bir hükümet elde edileceği ve memuriyeti istiab edecek hane bulunmadığı yakın bir muhitte terakkiyatı bir vilayete muadil bulunacağı me'mul bulundukta ve haritaca vusta bulundukta livayı tanzime Bitlis,Erzurum,Diyarbakır vilayetlerine götürülmekte bulunduğu keşfiyata... gösterildiği ihtiyar olunmaktadır.Arduşin karyesindeki hükümet konağı tanzim edilip kısmen bir noksaniyeti yoktur.yine yirmi dört ve altı adet pencere camı verilirse toprakla sıvaya muhtac bulunduğu ve memurin için ihtiyac hane ve muvakkat bir taş ev bulunan livaya vasıta bulunduğu evvelce arz edilmiş idi.Ardüşen livası altı mah karın altında bulunması ed'a olmakta ise de Bitlis, Erzurumdan Muş'a muadil bulunduğu böylece malumdur. Diyarbuk karyesine tahsisat olunan altı haneden ibaret olunanhevbat muhalif olarak barınmakta ders ve livanın en son yer göstermesinde olup diyarbekir veyahut palu hududuna iki saat

Belge: 7

کتابخانه آیت الله العظمی شاکر الدین ایچیزه اویزه بره سنه ایلد قلنا انما تعلیمینا مبه جودله
اوجین سنه

ردیف	اسم	تاریخ	محل	ملاحظات
۱	محمد الیاس آقچه زاده لولوب افند	۹	۱	۰
۲	علا محمد زاده محمد صبح افند	۸	۰	۶
۳	صهه اوفعل عبد العیزه افند	۸	۰	۶
۴	یوسف اوفعل صهه افند	۷	۰	۶
۵	یحیی علی زاده سیاحه افند	۸	۰	۶
۶	سوره اوفعل علی افند	۷	۰	۶
۷	رشید اوفعل ابراهیم افند	۱۰	۵	۷
۸	علا محمد زاده شاکر افند	۶	۰	۶
۹	رفیق اوفعل علی افند	۱۰	۵	۷
۱۰	مطهر اوفعل صهه افند	۱۰	۵	۷
۱۱	محمد اوفعل عبد القیل افند	۷	۰	۶
۱۲	صهه اوفعل عبد القیل افند	۵	۰	۶
۱۳	صهه اوفعل سلیم افند	۵	۰	۶
۱۴	یوسف اوفعل صهه افند	۵	۰	۶
۱۵	فقیر صهه اوفعل محمد افند	۶	۰	۶
۱۶	محمد اوفعل صهه افند	۶	۰	۶
۱۷	فقیر علی اوفعل شاکر افند	۶	۰	۶
۱۸	علی اوفعل محمد افند	۶	۰	۶
۱۹	سید اوفعل محمد افند	۶	۰	۶
۲۰	فلاسه اوفعل علی افند	۹	۰	۶
۲۱	بسیه اوفعل سیاحه افند	۶	۰	۶
۲۲	سید اوفعل عبد العیزه افند	۷	۰	۶
۲۳	محمد اوفعل محمد افند	۸	۰	۶
۲۴	محمد اوفعل علی افند	۷	۰	۶
۲۵	زوال اوفعل محمد افند	۱۰	۰	۶
۲۶	فقیر محمد اوفعل صهه افند	۸	۰	۶
۲۷	صهه اوفعل محمد افند	۶	۰	۶

ایچیزه اویزه بره سنه حقیق و ابراهیم کلب آیت الله شاکر الدین ایچیزه اویزه بره سنه ایلد قلنا انما تعلیمینا مبه جودله
۱۷ مساعی لایح

تبرجد لک نه جات نوضه حقیقتا لولوب لولوب لولوب لولوب

مکتبه اسلامی

BELGE-7. Transkripsiyon

Valir Mekteb-i İdadisi Şakirdlerinin 317 Senesinde İcra Kılınan İmtihan-ı Umumiyelerini Mübeyyen Cedveldir.

Üçüncü Sene.

Sıra Numarası	İsmi	Kur'an-ı Kerim	Akaid	İlmihal	İmla	Kıraat	Hesab	Hat	Mecmu-u Numarası	Mülhaza
1	Hacı İlyas Efendizade Abdulvahap Efendi									
2	Molla Muhammedzade Mehmet Sabri Efendi									
3	Hasan Oğlu Abdulaziz Efendi									
4	Yusuf Oğlu Hasan Efendi									
5	Şeyh Alizade Süleyman Efendi									
6	Sadun Oğlu Ömer Efendi									
7	Reşid Oğlu İbrahim Efendi									
8	Molla Muhammedzade Şükrü Efendi									
9	Rızk(G)a Oğlu Ömer Efendi									
10	Mustafa Oğlu Hasan Efendi									
11	Muhammed oğlu Abdulcelil Efendi									
12	Hüseyin Oğlu Abdulkerim Efendi									
13	Hasan Oğlu Selim Efendi									
14	Yusuf Oğlu Said Efendi									
15	Fakih Hasan Oğlu Mahmud Efendi									
16	Mehmed Oğlu Hüseyin Efendi									
17	Fakih Ali Oğlu Şerif Efendi									
18	Ali Oğlu Mehmed Efendi									
19	Şemdin Oğlu Mehmed Efendi									
20	Molla Said Oğlu Abdulgafur Efendi									
21	Yasin Oğlu Süleyman Efendi									

22	Şemdin Oğlu Abdulferit Efendi																			
23	Mehmed Oğlu Mahmud Efendi																			
24	Mehmed Oğlu Ali Efendi																			
25	Zaven oğlu Ahmed Efendi																			
26	Fakih Mehmed Oğlu Husni Efendi																			
27	Hasan Oğlu Mehmed Efendi																			

Üç yüz on yedi senesinin muhasebatı Valir Nahiyesi mekteb-i ibtidaiyesi şakirdanının imtihan-ı mahsubemizden bil-icra kazandıkları numaraları (Notları) biladen gösterilmiş olmağla ol babda...

Mekteb-i Mezkur Mallim-i Sanisi

(Mühür: İlyas Efendi)

Şahid-i cedvelce Münderecatın Muvafık-ı hakikat olduğu tasdik olundu

NOT: Cetvelde Talebelerin aldıkları Notlar ve genel toplamları şahıslara olan saygının bir ifadesi olarak transkribe edilmemiştir. Cetvelin münderecatında mevcuttur.

(H:7 Ağustos 1317-M:20 Ağustos 1901)

Belge: 8. Transkripsiyon

DEVLET-İ OSMANIYE

POSTA VE TELGRAF VE TELEFON NEZARETİ

Takrib-i karib olduğu makam-ı cedidesiyle münasebatdar en eski olan bir hükümet yerini tayin ve tesbitiyle yad ederek altı kömden ibaret ve kupar-ı eski karyeliği altında diyarbukte serbestane medh-u celileye ... diyarbuk darahini karyeleri mebusu Mehmed Emin Efendinin ve asar-ı hesap İsmail ağanın taht-ı tasarrufundadır. Genç livasının Diyarbekire nakli icra edilir ise bir karye aracılığıyla beraber Hacı İsmail Ağa tarafından Mehmed Emin Efendiye terk ve ailesinin imkanatına dair fevkan yerlerin inşasını Hacı İsmail Ağa vad etmiştir ve bunlara delil mebusumuz Mehmed Emin Efendinin Der-Saadette ve sair mahallerde bazı rüesalara livanın Diyarbük ve Darahiniye nakli münasib olduğuna cemaat ve akrabasıyla hanesine alan Hacı İsmail Ağanın tedbirinde bulundurulması layıktır. Livanın Diyarbuke naklinden dolayı nüfusa sehl ve ulviyetle muamele edilmesi kapuratları tebdil ve ihzar-ı hazineye ait ahvalatın mutasarrıfiyete bani olacağını bahsedilen dört mesele teşkil edilmiş olan bir hükümet-i şerifeyi ketm, diyarbük gibi bir karyeye peder ve maderinin ziyade medhi livanın kazaiyeye kuvvetlendiği hesap edilmekte 739 üçyüzer yirmi sekiz sene iki eylül mahalleri harıka vuku bulan münasebet üzerine Bitliste tahkim edilen livamız mahal-i umumi samiyeleri marifetiyle Madrak, Meneşkurt, Hraba ve Darahini merkezi yeni bir mahall-i liva

Belge: 9.1.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

تلفرافامه

رقعه رقم ۱۰۱

مخروج	نومروسی	کلمسی	تاریخی	دائرة اوقاف و امور خیرات	آلندیقی عمل	تاریخ	ساعت	امضا
۱۰۱	۶۰۰	۶۰۰	۱۰۱	حکومت تلفرافامه مجازاندن طولای برکونا مسئولیت قبول اجزا	کشیده اولاندیقی عمل	۱	اول	اول

مخروج: ۱۰۱
نومروسی: ۶۰۰
کلمسی: ۶۰۰
تاریخی: ۱۰۱

دائرة اوقاف و امور خیرات

حکومت تلفرافامه مجازاندن طولای برکونا مسئولیت قبول اجزا

کشیده اولاندیقی عمل

تاریخ: ۱

ساعت: اول

امضا: اول

رقعه شماره ۱۰۱

OSMANLI ARŞIVI
DH.İ.UM.EK
47 | 47 | 1-1 (3 shf boş)

DH.İ.UM.EK.00047.00047.001

Belge: 9.1. Transkripsiyon

Genç memuriyet-i hükümet merkezi sabıkına umumiyetle taht-ı muhaberede olduğu işitildi halbuki livamızın ... bir müddet sonra vaziyetin arzına ve münasebet-i mevkide katiyen nazar-ı dikkate alınmayarak hiçbir emr ve karara itimad ettirilmeyerek keyfane bir surette merkez ittihaz edilmiş olan arduşin karyesi hakikat-ı hâlde yüminsiz ve ... noktasında bulunduğu cihetle hükümetçe intizam-ı muamelat ve mülhakatla tesis-i münasebet şöyle dursun mümanaat vardır deyu tahmiye ve tasvirin fevkinde ıslah olunursa ... kuvvece bir livaya merkez hakikat-ı hâlde heyet-i umumiyesinin yetmişle seksen arasında kalması ve her türlü asar-ı tariki ve imardan mahrum bulunması ve sair yerlerden bu'diyeti şimdiye kadar da hasb'el vaki bi taraf ve mutat hâlindeki bu meseleye

Belge: 9.2.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

تلغرافنامه

	ساعت	تاریخ	آلندیقی محل	<p style="font-size: 1.2em; font-weight: bold;">دولت عثمانیه</p> <p style="font-size: 0.8em;">حکومت تلغراف بخارا سندن طولای برکونا مشتولت قبول انجمن</p>	تاریخی	کلمه سی	نومرو سی	نخبر سی
	اول مکره		کشمیده اولندیقی محل		اول مکره	ساعتی مکره		

تلغرافنامه

خدمه اداری ای برات تینا و کله ایتمه معوضه انقرون تور اولجا سورده عقیق تاید
ایده هیز اسلای اولر کدر بایره ناله استبداده بر منفذ کتفه بیکده عسود اولر
قباه ایتمه منه بایله ادمه سمیه یه نقره ایفا سوبوریه بو کتفه عسود
موند رخاد سلطان ادمه الریند کتفه نعلیه انجمنه تکلمه و الله شکی و کدر
بر باده قازر حوزاه عسود ادمه نقره برفه منفذت منفذت نایره بقه بر نایره
بیه اولر بیه انکار احوالده منفذت منورند برانک مرز انکاره رکن اسلای عسود
ایسیه یه کوزره ناله لوزر لاری یوخ بویله اولسوه مشهور شهاده نقره قطع اعلا
اولس کالمه عسود لفظا کوزرده بخاره بیه نقره اهلده نایره و عسود عسود و نایره

نمونه مکر ۸۰۱

OSMANLI ARŞİVİ

DH.İ.UM.EK

67 67 1-2

مطبعة عامه

DH.İ.UM.EK.00047.00047.001

Belge: 9.2. Transkripsiyon

Ne de idaresi hiçbir asar-ı katiyette ve fiiliyatta irae edememesi hususan etbaimızın nezd-i evliyay-ı umurda sadakatını teyid edecek esbabı öyle gerektir. Mamafih zaman-ı istibdatta bir mutasarrıfın keyfiyetine büyüklerce ... ve ihmaline kurban edileceğine yapılan o muamele şimdi de bila teyid ifa edebilirse bu muhite ait malik ve milletin refah ve saadetine itimaden ekseriyetin hukuken kabul ettiği tekrardan ve illa müşteki mahalden sonra başka bir çaremiz kalmaz çünkü hükümet-i Avrupa naklen birkaç müteğallibenin menfaatlerinin teminen başka bir faideyi mucib olacağına istiar usuldendir. Maksud-ı umumiyemiz şuranın buranın merkez ittihazını ve külli esbaba hususen ellisiyle bin geride kalan livamızın yeri bundan böyle ... şehre terakkiye hitama imdat olması hadisesinden ibarettir. Esasen hükümetle ba muhabere kazamız dahilinde münasib ve hukuk-u umumiyeye münafi

Belge: 9-3. Transkripsiyon

Diyarbakir...

Bundan neticeten irsal-i cihetten kafil olabilecek bir mahallin merkez ittihazına ve bu surette tamamiyle itmamiyesi mümkün olmadığı icab ederse, bir mahalle bir asayiş ... ittırası ile keşfiyat ve tedkikat-ı icraatte inayet buyurulması selamet ve menfaat-ı memleket namına isti'da ve istirham eden;

Peçar Umerasından Mahmud Beg, Peçar Umerasından Mustafa Beg,

Peçar umerasından Salih Beg, Mizag Nahiyesi ahalisinden Şeyh Molla Muhammed

Botyanlı Mehmed Kadir, Mıstanlı Fekih Hüseyin, Mergli Hacı Said,

Şatoslu Muhtar Mehmed, Mezraa-i kal'a dan Veli, Guértli Muhammed,

Nederanlı Aziz, Murtezan Muhtarı Emin, Tarbaçor Muhtarı Ahmed,

Pısraklı Hacı Mehmed, Amanlı Hacı Emin, Eşraf ve Ebrardan Kadir,

Huzur Muhtarı Mehmed, Kulb Kazası Ahalisi Namına Halid, Çölyegli Hacı Hamid, Vazananlı Haydar, Eşrafdan Mehmed.

Belge: 10. Transkripsiyon

MALİYE NEZARETİ

Dahiliye Nezareti Celilesine

Dersaadet

Varidat Müdüriyet-i Umumiyesi Aşar ve Ağnam Kalemi

Devletlu Efendim Hazretleri

12 safer sene 25 tarihinde ahali mukarrer olan Genç livasına merbutu malum olan hiysab-ı karye aşarına Lice kazasında talib bulunduğu kaza-i mezbure mal müdürlüğünden bildirildiği hâlde o sırada kat olunan telğraf hatlarının tamirine değin müddet-i müzayedede tahdid edilmeyen ihalenin icra kılınmamış olduğu Bitlis vilayeti defterdarlığından mürsel evrak-ı tahkikiye münderecatından anlaşılmıştır.ve kıra-i mezkure aşarı gerçi Bitlis ve esbakına katiyyen fazla bedellerle ihale olunan emir-i telgraf muhaberatının inkıtasından ve vilayet-i halef kaza-i mezburenin müzayedesinin tehir edilmesi mucib-i mesuliyet-i ahvalden bulunmuş olduğundan bu babda ahkam-ı kanuniyeye riayet etmeyen raiyyet-i ahaliden ihalenin bu neticesiyle malumat-ı itası temin olunur. Ol babda emr-u ferman hazret-i men leh'ul-emrindir.

Maliye Nezırı Namına: Müsteşar

Belge: 11.

TC BAKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

۸

راهنمای حلیه

مجلس ویرایش کتب مطبوعه

سوق و لا کتب مطبوعه	<p>نومرد: ۷۷۹</p> <p>تاریخ: ۱۳۱۱</p> <p>دقیقه: ۱۱</p> <p>ساعت اول کتدن (۱) مکره: ۱۱</p> <p>مأمور امضای: <i>حالیه</i></p>	<p>بسم الله الرحمن الرحیم</p> <p>مکاتیب عثمانیہ</p> <p>مکاتیب عثمانیہ</p>	<p>نومرد: ۷۷۹</p> <p>تاریخ: ۱۳۱۱</p> <p>دقیقه: ۱۱</p> <p>ساعت اول کتدن (۱) مکره: ۱۱</p> <p>مأمور امضای: <i>حالیه</i></p>
---------------------	--	---	--

عروج قلب نومرد ۷۷۹ کت ۵-۹ تاریخ ۱۳۱۱ اول کتدن (۱) طریق اشارات معنله

اوچون ادرت برسنه سبب طرطنه روشنک تفری حیدر لوانر کتدن قولده تقاضا دیجیار
 ناهیه سنه نقل اولدی مقدمین اردو لرزنک سبب غی ساید سنه دشمه کیرد کتدن یکن لاطرد
 کتدن برنور قوالدی استخبارت نظر لوانر بیوی محمد امیه اقدینک محمد من محمد کتدن اول
 حرب ساید سنه برنوبی ثورته مالک اولان دامادری دراهم فریدی حاجه اسمین دریمیار بکری
 کتدن بار بون و دراهم نفی ایچونده قتل قضاة اهالی نامه تفراده مرافعه برنور
 لوانر قتل محمد علی بک ابره بکی کتدن لوانر احوال تمامیل واقف دکلدر ادرتدن
 کتدن مأموریت ادره بر طاقم رؤسای مأموریه حقه منفعت شخصیلری ایچونده محمد امیه دراهم
 امانت کتدن نصیب اکتده درلر بوکونه دکل لوانر بالعموم روشنک استخبارتدن برنور

(۱) اول دلا مکره کتدن لرین ری ایجاب کوره چولش اولدیله

مطبعه طبر

OSMANLI ARŞIVI	476 (35 haf kaş)	
DH.İ.UM.EK		
47 52 1-1		

DH.İ.UM.EK.00047.00052.001

Belge: 11. Transkripsiyon

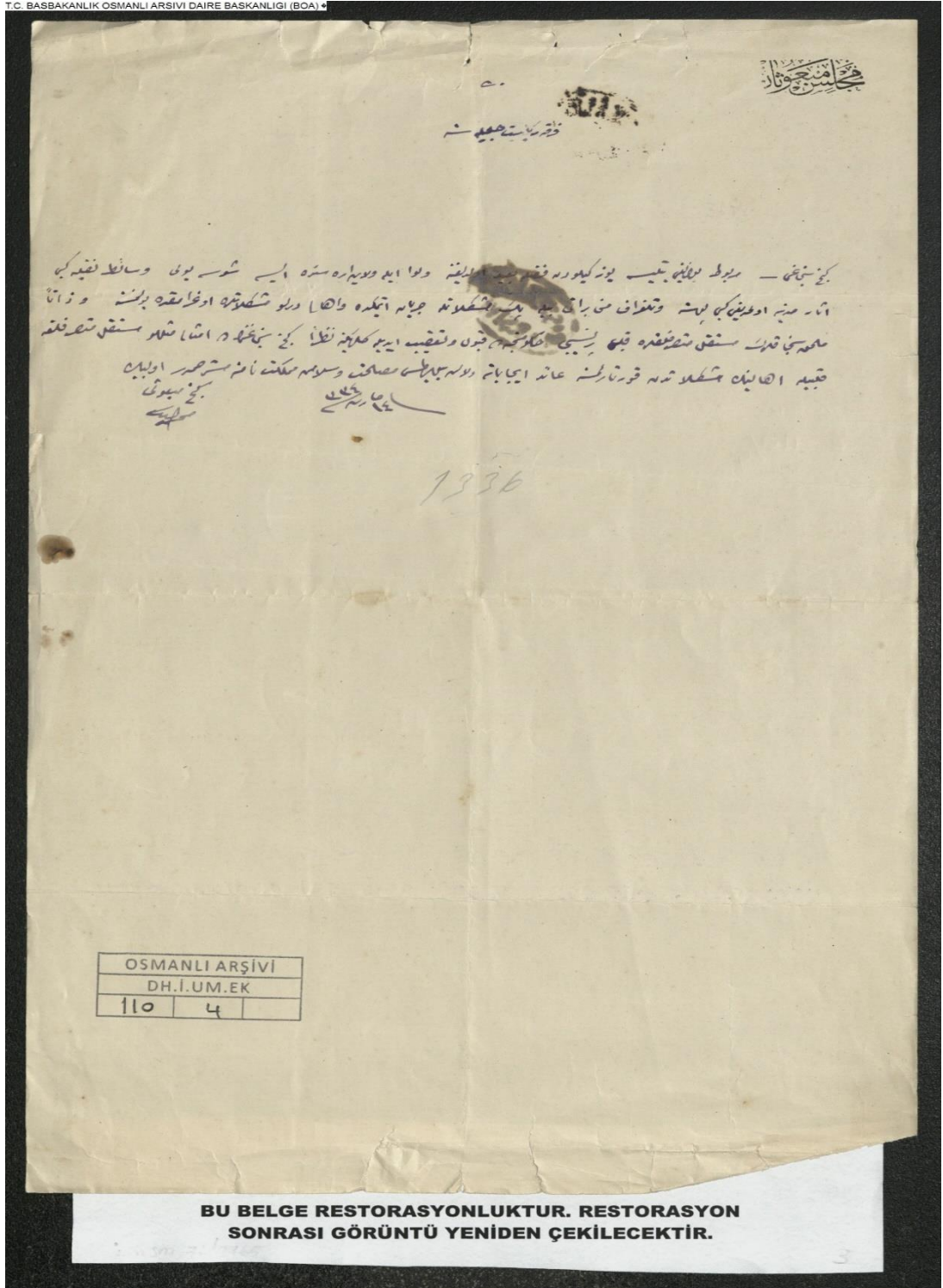
Mahreci: Kulb

Dahiliye Nezaeti Celilesine

337 Senesi şubatı zarfında düşmanın takribi hesabıyla livamız hukumeti kulb kazasından Peçar nahiyesine nakil olundu. Mukaddes ordularımızın sancağı sayesinde düşman geri çekilerek lehulhamd şimdilik bir korku kalmadı. İstihbarata nazaran livamız mebusu Mehmed Emin efendinin mahdumu Muhyiddine inha ile harb sayesinde bir hayli servete malik olan damadları Darahini karyeli hacı İsmail ve peçar begleri, hükümetin Diyarbük veya Darahiniye nakli için hilaf-ı hakikat-ı ahali namına telğrafla müracatta bulunmuşlardır. Livamız mutasarrıfı Muhammed Ali beg yeni gelmiştir. Umur-u livanın ahvaline tamamiyle vakıf değildir, öteden beri Genç'te memuriyet eden bir takım rüesay-ı memuriye menfaat-ı şahsiyeleri için Muhiddinin ve hacı İsmail Ağanın fikrini takib etmektedirler. Bu gün değil burası bilumum düşmanın istila ettiği yerler.... (Belgenin diğer 3 sahifesi boş)

Belge: 12.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BAŞKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞIVI	
DH.I.UM.EK	
110	4

BU BELGE RESTORASYONLUKTUR. RESTORASYON SONRASI GÖRÜNTÜ YENİDEN ÇEKİLECEKTİR.

DH.I.UM.EK.00110.00004.001

Belge: 12. Transkripsiyon

Meclis-i Mebusan

Fırka-i Siyaset celilesine

Genç Sancağı-merbut bulunduğu Bitlise yüz kilometreden fazla baid olduğu ve liva ile vilayet arasında ise şose yolu, vasıta-i nakliye gibi asar-ı medeniyye olmadığı gibi, posta ve telgraf hattı beratı bile pek müşkilatla cereyan etmekte ve ahali dürlü müşkilatlara uğramakta bulunmaktadır. Ve zaten mahall-i sancağın müstakil mutasarrıflığa kalbi... hükümetçe kabul ve takib edilegeldiğine nazaren Genç sancağının emsali müsatkil mutasarrıflığa kalbiyle ahalinin müşkilattan kurtulmasına ait icabattan müsaade buyurulması maslahat ve selamet-i memleket namına müsterhemdir. Ol babda...

Genç Mebusu

14 safer sene 224

Muhammed Salih

Hicri 1336

Belge: 13-1

Elazığ'ın Sivan Nahiyesinin köyleriyle birlikte Bingöl'ün Genç İlçesine bağlanması.

Nº 12094

Gelen	Tarihi	Durum
Evrakın	Numarası	
Müsvit	P. R.	Reisicümhur Hazretlerinin Yüce Huzurlarına
Tesvit tarihi	24.3.976	
Muavin		Dahiliye Vekâletinden 23.3.976 tarihli ve 1463 numaralı tezkere ile gönderilen ve liffen takdim olunan latta Kararname tasvibi Riyasetpenahilesine arz olunmuş efendim.
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi	24.3.976	Başvekil yuce araminiza sunulmuşdur. Dahiliye Vekâletine 23.3.976 tarihli ve V. T. M. M. 1463 numaralı tezkere cevabıdır.
Mukabele edenler		
Sadıra	Umumi 2 Hususi 4963	Reisicümhur tarafından tasvip buyrulmuş olan Kararnamenin suret liffen takdim olunmuştur efendim. lilece gönderilmiştir.
No.		
Merbutatı	3	Başvekil N. Müsteşar
Sevk tarihi	30-7-76	
Mukayyidin imzası	2-4-76	

Basvekilat Metbaası

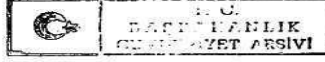
030 11 1 103 11 11

Belge:13.2.

T.C.
BAŞVEKÂLET

Yazı İşleri Müdürlüğü

Sayı: 4769 3

Reisicümhurun Yüce Katına

Dahiliye Vekilliginden 23/3/936 tarihli ve 1463 sayılı tezkere ile gönderilen kararname yüce onaminiza sunulmuştur .

K-9-

Başvekil

H. İsmail

J - 2193

Başvekâlete

İlişik kararname imza edlerek geri gönderildi

- 1 Nisan 1936

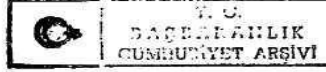
Reisicümhur

K. Atatürk

030	11	1	102	11	11
-----	----	---	-----	----	----

Belge: 13.3.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. i. U. M.
S. 2. M.
Sayı

Hulâsa:

Kararname

N: 12094

Madde 1 - Elâzizin Palu kazasına bağlı Sivan nahiyesi ilişik listede - yazılı bütün köyleriyle birlikte bu kazadan alınarak Bingöl vilâyetinin Genç kazasına bağlanmıştır .

Madde 2 - Bu kararnâmenin icrasına Dahiliye vekili memurdur .

- 1 Nisan 1936

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

BASVEKİL

DAHİLİYE VEKİLİ

J. İsmi

S. Kaya

Cevaben yazılacak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesile yazıldığına derecelenmesi riht olunur

030	11	1	103	11	11
-----	----	---	-----	----	----

Belge: 13.4.

T. C.
Dahiliye Vekâleti

V. İ. U. M.
S. 2. M.
Sayı

1463

19

Başvekâlet Yüksek Makamına

Ankara
19/3/936

Hulâsa: 27
Sinan nahiyesinin Genç
kazasına verilmesi. H:

Sinan nahiyesinin, Paludan alınarak Genç kazasına bağlanması -
hakkında tanzim olunan kararnamenin, esbabı mucibe lâyihasıyla birlik-
te iliştilererek sunulduğunu saygılarımla arz ederim .

M. S. Kaya

N. 8

Dahiliye vekili

S. Kaya

BAŞVEKÂLET EVRANI		
Resmî	No	Lev
24236	1463	9

Cevabı yazılacak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarası ile ilgili daire ve şube ifadesiyle yazıldığına derouması rica olunur

030 11 1 103 11 11

Sivan nahiyesi

<u>Köyün ismi</u>		<u>Köyün ismi</u>
I Vatrakum		24 Mahmudan
2 Molla İbrahiman		25 Kurçıyan
3 Bazıyan		26 İbrahiman
4 Haydan		27 Gülikan
5 Gevıran		28 Meteran
6 Alattin		29 Haylan
7 Hunıyan		30 Hacıyan
8 Kasan		31 Şeyh İsmailan
9 Abdalan		32 Avnik
10 Sair		33 Kel hisi
11 Zillek		34 Kaşan
12 Halveliyan		35 Haraba
13 Hemek		36 Hepsur
14 Gaz		37 Hesenan
15 Puñıyan		38 Büyük köy
16 Gayt		39 Gavil
17 Şelli Haydan		40 Tinik
18 Dirinan		41 Rizvan
19 Melekân		42 Letan
20 Diri		43 Servi
21 Zimak		44 Sosin
22 Horsik		45 Vilik
23 Vişkûçur		46 Seyyar Benizüger

030 11 1

Belge: 13-6

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
S. Z. M.
Sayı

Hulâsa:

Esbabı Mucibe Lâyihası

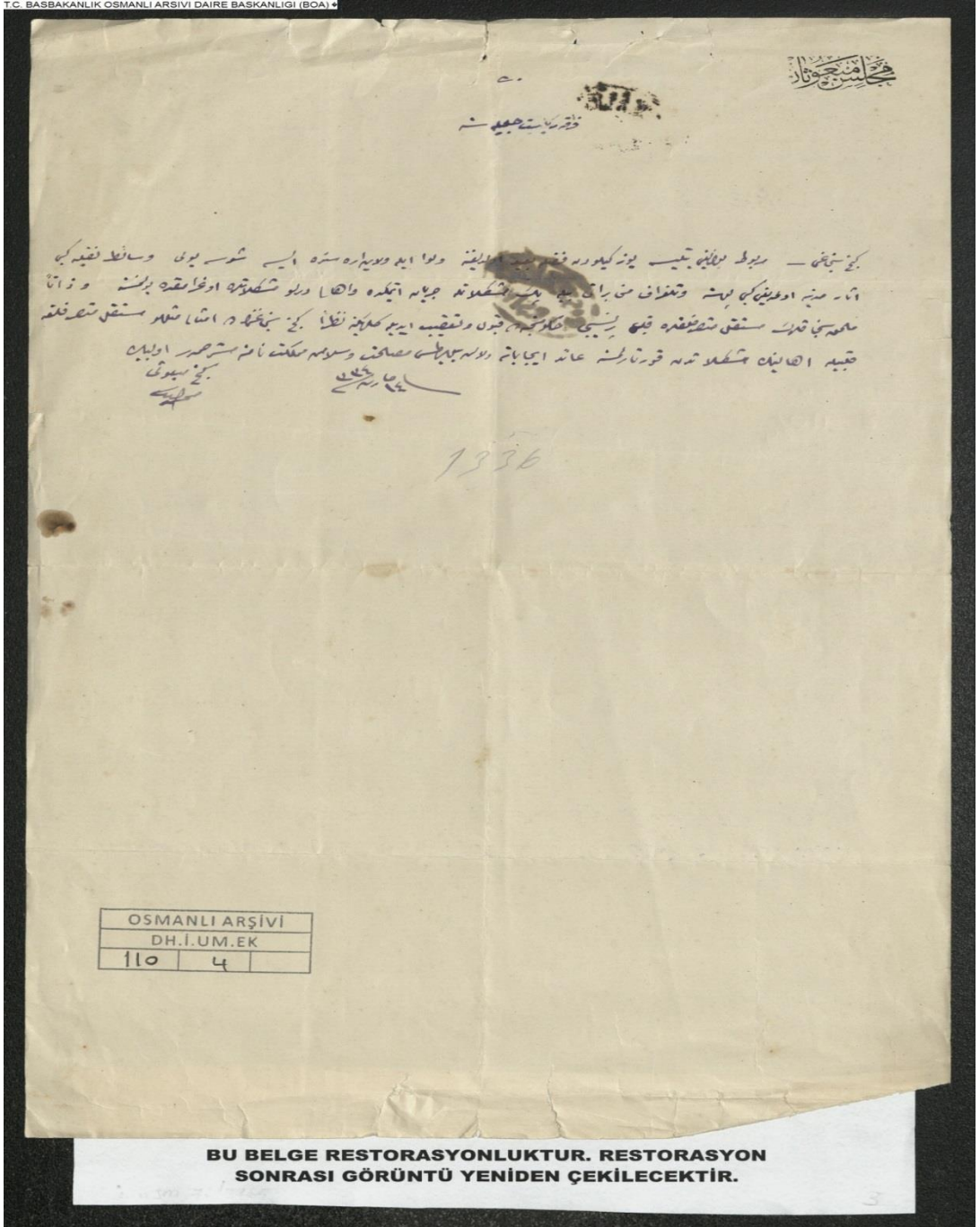
Halen Palu kazasına bağılı olarak idare edilmekte olan Siman nahiyesinin coğrafi durumu, idari, inzibati ve ekonomik işleri bakımından daha ziyade Genç kazasıyla münasebettar bulunduğu anlaşıldığından ilgili vilâyetlerin daimî encümen ve idare heyetlerinde bu yolda ittihaz olunan kararlar vilâyet idaresi kanununun 2 inci maddesine uygun görülmüş ve ilişik kararname bu maksatla hazırlanmıştır.

Cevaben yazılmak Evrakı: Cevap olduğu muharreratın tarih numarasıyla bağılı datre ve sube ifadesiyle yazıldığına deroholunması rica olunur.

030 11 103 11 111

Belge-14.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

DH.I.UM.EK.00110.00004.001

Belge: 14. Transkript

Bitlise bağı Genç sancağının mustakil bir mutasarrıflığa kalbi talebi

Meclis-i Meb'usan

Fırka-i vilayet celilesine

Genç sancağının merbut bulunduğu Bitlis'e, yüz kilometreden fazla baid olduğuna ve liva ile vilayet arasında ise şose yolu ve Vasıta-i nakile gibi asar-ı murabıta olmadığı gibi posta ve telgraf muhaberatı bile pek müşkilatla cereyan etmekte ve ahali türlü müşkilatlara uğramakta bulunmasına ve zaten mebusanın kararen müstakil mutasarrıflığa kalbi ber muceb-i hükümetce kabul ve takib edile geldiğine nazaren Genç sancağının emsali misüllu müstakil mutasarrıflığa kalbiyle ahalinin müşkilatlardan kurtulmasına ait icabata ve öyle buyurulması maslahat ve selamet-i memleket namına müsterhemdir. Ol babda...

Genç mebusu -Muhammed Salih

14 safer sene 224 H:1336

Belge: 15-Transkript

Genç Sancağının Bağımsız Olarak İdare Edilmesi

Kararname

Madde-3: Genç sancağı müstakilen idare edilecektir.

Madde-4: Tatbiki tarihinden itibaren mer'î olacak olan iş bu kanunun icra-i ahkâmına heyet-i Vekile memurdur.

İmzaların sahibleri:

Hariciye Vekâleti Vekili	Dâhiliye vekili namına	Adliye vekili namına
Müdafaa-i Milliye Vekili	Şer'îyye Vekili	Büyük Millet Meclisi Reisi
Harbiye-i Umumiye Vekili	Sıhhiye Vekili	İktisad Vekili
Nafia Vekili namına	Maarif Vekili	Maliye Vekili.

Belge:16.1.

Bingöl'ün Genç İlçesi merkezinin Kupar köyüne nakli ve Yayla adıyla yeni bir nahiye kurulması.

No. 11945

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı:

Dosya işaretleri

Gelen	Tarihi	
Eorukın	Numarası	
Müsevoit		
Tesvit tarihi	29.1.1936	
Muavin		
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi	29 "	
Mukabele edenler		
Sadira	Umumi	2
No.	Hususi	4613
Merbutatı		3
Sevk tarihi	30-1-36	
Mukayyidin imzası		

un Yüce Katına
Reisicümhur Hazretlerinin Yüksek Huzurlarına

Dahiliye Vekâletinden 17.1.1936 tarihli ve 510 sayılı numaralı tezkere ile gönderilen ve leffen takdim olunan kut'a Kararname tasvibi Riyaset-i Bahriyeye arz olunmuş efdendir. Yüksek onamınıza Başvekil

Dahiliye Vekâletine

17.1.1936 tarihli ve V.İ.U.Md: 510 sayılı numaralı tezkere cevabıdır.

Reisicümhur H. tarafından tasvip buyrulmuş onaylanmış olan Kararnamesinin sureti bileddiften takdim olunmuştur efdendir. gönderilmiştir.

Başvekil N.
Müsteşar

9-2-36

M. C. K.

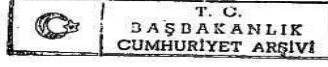
19-1-36

Başvekilat Matbuası

330	11	1	101	4	6
-----	----	---	-----	---	---

Belge: 16.2.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı: 2
4613

29.1.1936

Reisicümhurun Yüce Katına

Dahiliye Vekilliğinden 17.1.1936 tarihli ve 510 sayılı tezkere ile gönderilen Kararname Yüksek onaminize sunulmuştur.

K.g.

Başvekil

Türkiye
CUMHURİYETİ

J. İnönü

2-638

Başvekillete

İlişik kararname imza edilerek geri gönderildi

8 1 Kasım 1936

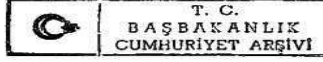
Reisicümhur

K. Atatürk

101	4	6
-----	---	---

BELGE: 16.3.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
Ş. 2. M.
Sayı

№. 11945

Hulâsa:

K A R A R N A M E

Madde 1 - Bingöl vilâyetine bağlı Genç kazası merkezinin şimdiki bulunduğu Varamerik köyünden kaldırılarak Kupa köyüne götürülmesi ve bu kaza içinde, merkezi Varamerik olmak ve ilişik cetvelde yazılı Yedi köyü ihtiva etmek üzere (Yayla) - adıyla yeni bir nahiye kurulması tensip edilmiştir .

Madde 2 - Bu kararnamenin icrasına Dahiliye vekili memurdur .

31 Kasım 1906

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

BAŞVEKİL

F. J. İsmail

DAHİLİYE VEKÂLETİ VEKİLİ

C. Soyut

Cevaben yazılacak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarası ile hangi daire ve şube Hadesine yazıldığına derc olunması rica olunur

101 4 6

BELGE: 16.4.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
S. 2. M.
Sayı

9/4
510

17/1/936

Hulâsa:
Genç kazası merkezinin
değiştirilmesi ve bir
nahiye teşkili H:

Başvekâlet yüksek makamına

Bingöl vilâyetine bağlı Genç kazası merkezinin Kupar köyüne nakli ve bu kaza içinde (Yayla) adıyla yeni bir nahiye teşkili hakkında tanzim olunan kararnamenin esbabı mucibe layihasıyla birlikte ilâştirilerek sunulduğunu saygılarımla arz ederim .

u. c.
N. →

Dahiliye Vekâleti Vekili

C. Şayan

S. Şayan

Bu belge yazılacak Evrakın Cevap olduğu muharreratın tarih numarası hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığına dikkat olunması rica olunur

030	11	1	101	4	6
-----	----	---	-----	---	---

S.

BELGE: 16.5.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
Ş. 2. M.
Sayı

Hulâsa:

Esbabı Mucibe Lâyihası

Genç kazası merkezinin bu günkü bulunduğu Varamerik köyünün imar ve inkişafına kabiliyeti olmaması sebebiyle kaza merkezinin buradan kaldırılarak umumî güzergâha yakın ve idare, inzibat ve ökonomi bakımından kaza merkezi ittihazına elverişli bulunan Kupar köyüne götürülmesi ve Varamerik köyü merkez olmak ve ilişik cetvelde yazılı köyleri ihtiva etmek üzere Yayla adıyla yeni bir nahiyeye teşkil edilerek bu nahiyenin Genç kazasına bağlanması hakkında Birinci Umumî müfettişin yerinde yaptığı tetkikat üzerine vilâyet idaresi kanununun 2 inci maddesine tevfikân Elâziz vilâyeti idare heyeti ve genel kurul tayınca ittihaz olunan kararlar kanuna uygun görüldüğünden ilişik kararname ona göre tanzim edildi .

S.

Cevaben yazılacak Evrakta : Cevap olduğu muharreratin tarih numarasıyla hangi daire ve şube ile yazıldığına dercelenmesi elzâm olusur

101	11	1	101	4	6
-----	----	---	-----	---	---

BELGE-16.6.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
S. 2. M.
Sayı

Hulâsa:

Varamerik nahiyesini teşkil eden köyler
(köyleri gösterir cetvel)

	<u>Köyün adı</u>
1	Tavasla (Varamerik)
2	Rotçan
3	Ulyan
4	Mestan
5	Şatos
6	Bülükkan
7	Riz

Cevaben yazılacak Evrakta: Cevap olduğu muharreratin tarih numarasıyla hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığına dair bilgileri

101 4 6

Belge-17. Transkript

Dahiliye Nezareti Celilesine

Genç sancağının merkezine bir saat mesafede, hâlen Murad nehri üzerinde vaki olan yedi metre açıklığında seyahattar köprünün tamirat ve tahkimatı bil-icra surur ve abdur temin edilmiştir.ve mail-i inhidam olan Canut köprüsünün de inşasına ibtidar kılınması hususunda bu vesilelerle de ummam tarafından zat-ı akdes-i hazret-i hilafet-penahiye daavat-ı hayriyeye isti'caline muvaffakiyet hasıl olunmasına ve vaziyet-i itimad-ı abidane ile maruzattır.

Fi 1322-10-Şevval

Bitlis Valisi - Ferid

Belge:18.1.

Genç, Muş, Siirt Vilayetlerinin Mülki Taksimatına Dair Muş Milletvekili Osman Kadri ve Arkadaşının Verdiği Önerge

توزیر
داخلی امور
قانون و عدالت
بازو
قانون و عدالت
مجلس

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

یاغین

۲۲۹-۱۱-۴۹

توزیران محترم قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۱- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۲- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۳- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۴- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۵- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۶- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۷- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۸- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۹- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -
۱۰- در خصوص امور قضاة قضاة برای باره فرمایند که [البیروکراسی غیر مؤثر است] -

مجلس اراده و تدبیر و مراقبت
بجز قطعیه ایجابی تصویب فرزند

مجلس اراده و تدبیر و مراقبت
بجز قطعیه ایجابی تصویب فرزند

مجلس اراده و تدبیر و مراقبت
بجز قطعیه ایجابی تصویب فرزند

مجلس اراده و تدبیر و مراقبت
بجز قطعیه ایجابی تصویب فرزند

030	10			6	33	12
-----	----	--	--	---	----	----

اصد مطابقه - ۱۶/۴ ۱۹۹۰

مجلس اراده و تدبیر و مراقبت
بجز قطعیه ایجابی تصویب فرزند

Belge-18.1. Transkript

Riyaset-i Aliyeye

Genç vilayetinden mahlul Kulb kazasının birkaç pare karyesi vardır ki (elyevm bekiran aşireti meskundur) Muş vilayetinden mahlul sasun kazası merkezine üç ve kulb kazasına on iki saat mesafede vakıdır. Ahali kış günlerinde on iki saatlik mesafeyi ettiğinden sarfınazar bir vaka zuhurunda kulb merkezine malumat verememekte ve bu sebeple işleri dahi ehemmiyetini gaib eylemektedir. Ber vech-i saika şöyledir ki hükümet-i sakıta zamanında bu köylerin kulb kazasından ka't-ı irtibatıyla Sasun'a ilhakı kabul edilerek...tebliğat yapılmış olduğu hâlde muamele-i kanun ve rabıtası elan imza edilmemiştir. Ahali de müşarün ileyhe murakabat ve istintak etmektedir.

Muş Mebusu

Ali Rıza

Muş Mebusu

Osman Kadri 6/33/12

Aslına mutabıktır.

NOT: Bu belge iki paragraftan oluşmaktadır. Diğer paragrafı Muş ve Bitlis vilayetleri ile alakalı olduğundan transkribe edilen kısmı burada dercedilmemiştir..

Belge: 18.2.

آغزه
۲۲۹-۱۳۳۱

تورکيا
قوانین و مقررات
باشکانتی

شماره
۷
۹۹

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

باسمہ وکالت جلدیہ

کچھ، سود و حوسہ و لا تدریجہ تفسیرات ملکیتہ دائرہ حوسہ معنوی عمائد قدریہ
در ضیق طرفہ ویرایوبہ کھیت مجموعہ مقام وکالتاھدینہ تودوی تفسیر اولانہ
تم تفریری صورت ولسوقی لقا تقدیم ایستہ افندم
تورکيا بویونلرک مجلیس برنجی رئیس کوی

مستند

۱۳۳۱

اسمہ رقمہ
۲
۱۳۳۱

۰۳۰	۱۰			۶	۳۳	۱۲
-----	----	--	--	---	----	----

وریلجک جوابده قلم . تاریخ و نومرد ذکری موجود .

2

Belge-18.2. Transkript

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti – Baş kitabet - Kavanin müdüriyeti

İmza: 16.06.1239

Baş Vekâlet-i Celileye

Genç, Siird ve Muş vilayetlerinin taksimat-ı mülkiyesine dair Muş mebusu Osman Kadri Beg ve refiki tarafından verilip hey'et-i umumiyece makam ve kitabet heyetlerine tevdi tensib olunan hükmün takdiri suret-i musaddıkası leffen takdim edilmiştir efendim..

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birinci Reşit Vekili.

Muhammed Said

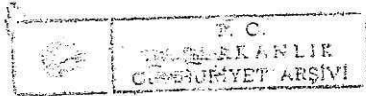
Başvekâlet.

Belge: 18.3.

آئقرو
۱۸۱۴-۶

تورکيا بويوتک ملت مجلسی
اجرا وکیللری هیئتی ریاستی
علم مخصوص مہمیری
۶-۶

راضیہ کات بھینہ

کون
۶
۶۶۶

بئج بھردا دھوہ ولایتینک تقسیم سیدہ وڈر کھ
صدی عثمہ قضا تب و - فقہ طرفہ درینویدکیا بیرون قضا
یا - سیدہ ک ۱۸۱۴ تا ۱۸۱۶ و ۱۸۱۷ لھور
تذکرہ سہ با سہ کات کونہ تقیب صحت صدتی
ایضا تقیب سیدہ ک تقیم تقسیم
با سہ ک

۱۸۱۴ / ۱۲ / ۳۳ / ۶

جواباً باذہلیق اوراقہ : جواب اولیہی محرراتک تاریخ ونومروسک درجی دجا اولور .
- 3 -

Belge- 18.4. Transkript

Genç, Siirt, Muş vilayetlerinin mülki taksimatına dair Muş Milletvekili Osman Kadri ve arkadaşının önergesi.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti

Ankara 229-12-4

Dahiliye Nezareti Celilesine

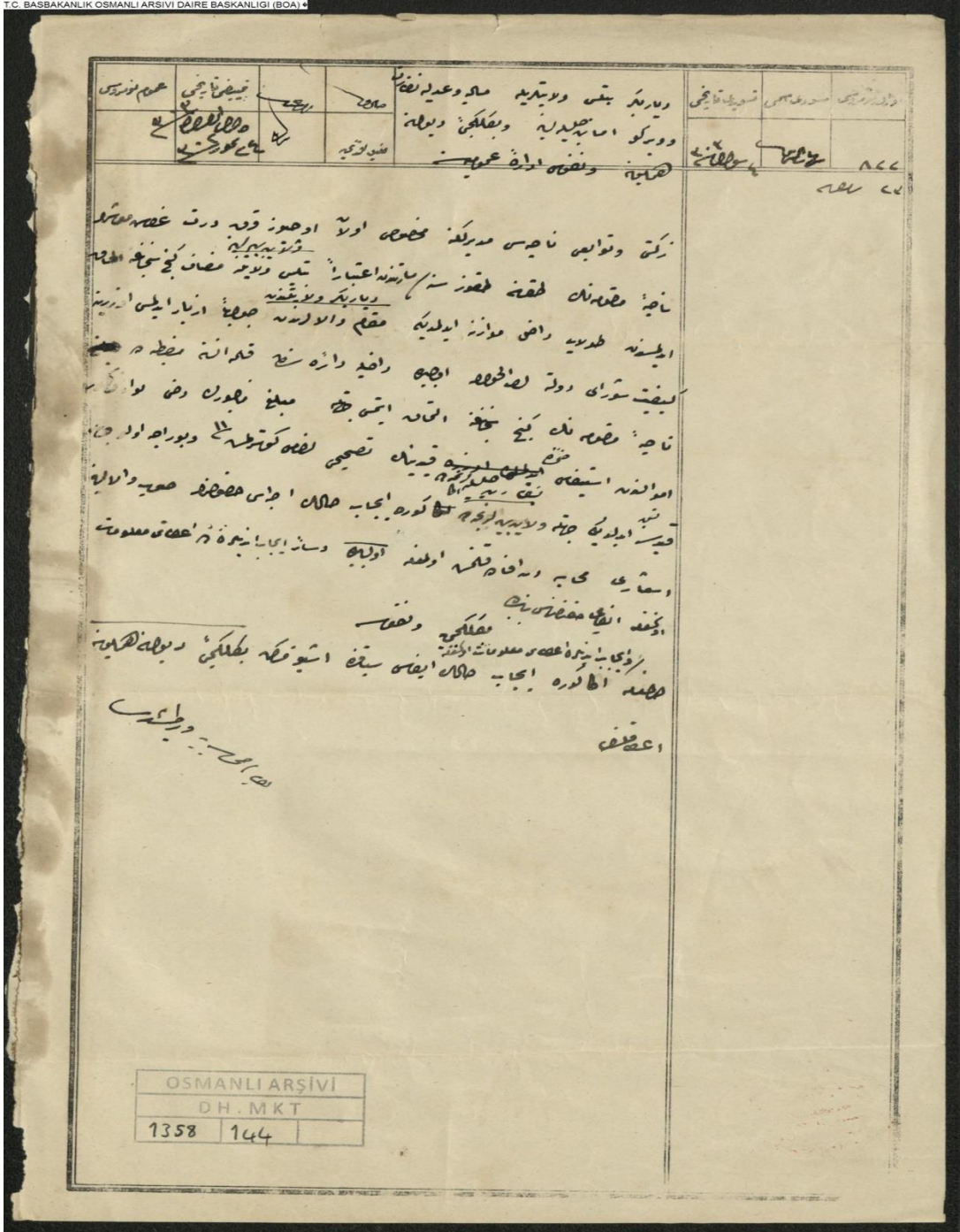
Genç ve Siird ve Muş vilayetlerinin taksimat-ı mülkiyesine dair Muş mebusu Osman Kadri Beg ve refiki tarafından verilüp Türkiye büyük millet meclisi riyaset-i celilesine 3/24/29 tarihli ve 5/99/1570 numaralı tezkiresiyle baş kitabete gönderilen takririn suret-i musaddıkası leffen takdim kılınmıştır efendim....

Muş vekili Osman Kadri

Belge-19.

Zekî (Zikte) Kazasının Diyarbakır Vilayetinden Ayrılarak bitlis vilayetine Bağlanması nedeniyle maaş ödeneğinin de havale edilmesi.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

DH.MKT.01358.00144.001

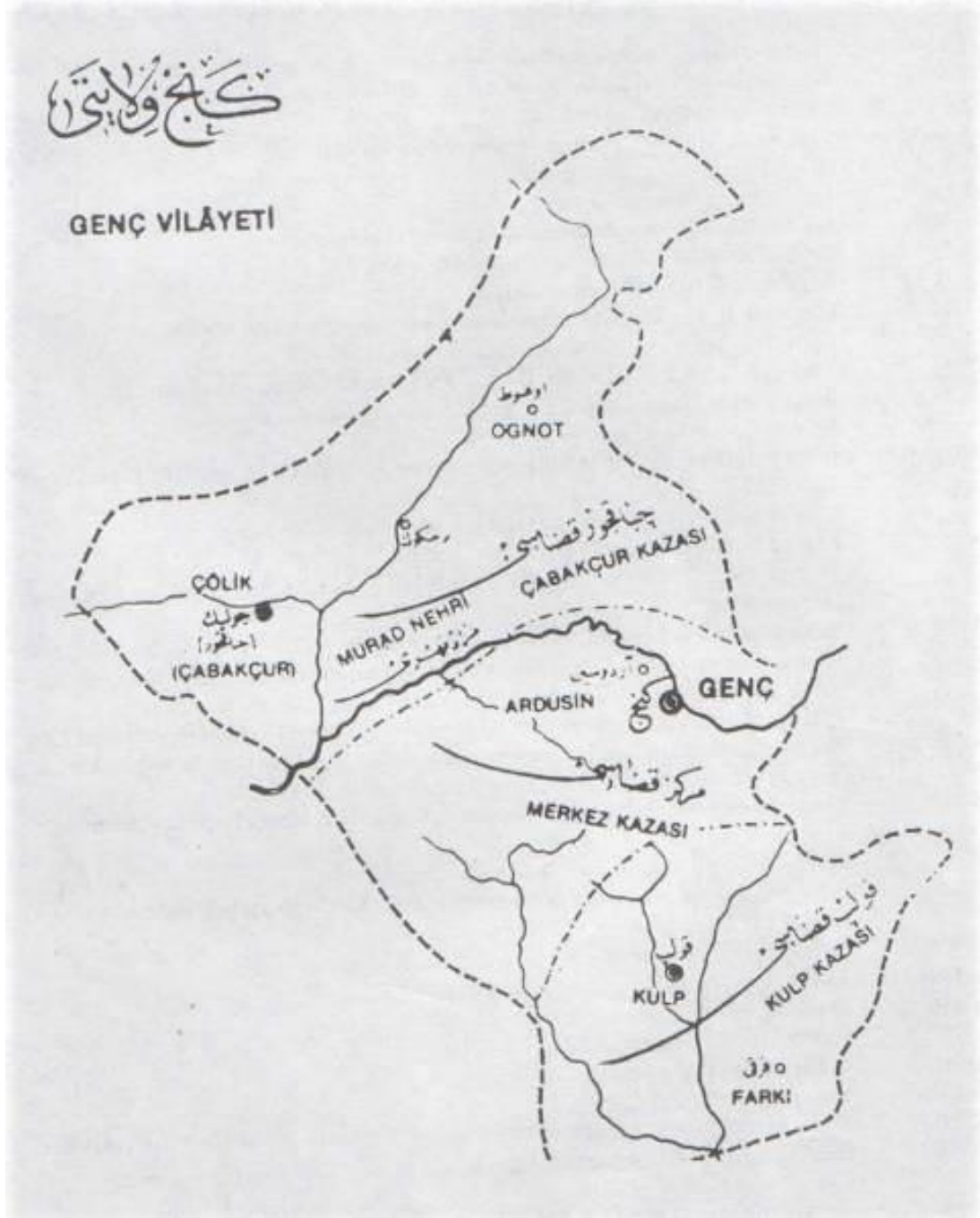
Belge-19. Transkript

Diyarbakir - Bitlis vilayetleriyle maliye ve adliye nezaretleri ve vergi-i esasiye celilelerine ve basamakçıyan ve posta hamaliyelerine, nüfus idare-i umumiyesine... Zikte ve tevabii nahiyesi müdürlüğüne mahsus olan üç yüz kırk dört ğuruş maaşla nahiyeye makamına doksan dokuz senesi martından itibaren Bitlis vilayetine musnif Genç sancağına idhal edilmesinden dolayı dahi muvazene edildiği diyarbakir vilayetinden makam-ı vilayetten cevaben izhar edilmesi ekseriyetle keyfiyet-i şuray-ı devlete alel husus ecvaba dahiliye dairesinin kaleminden mazbatanın nahiyeye-i mezkurenin Genç sancağına iltihak etmesi cihetiyle meblağ-ı mezburun dahi liva-i mezkure emvalinden isti'fası hakkında kaydiyetle tahsis-i ifası gösterilse sene 11 ve buraca olacak kaydın kabul edileceği cihetle vilayet-i celilelerine göre icab-ı hâlde icrası hususunda savb-ı vilayete iş'arı muhasebe ve sarf kılınmış olmağla ol babda ve sairen icab edilenden itası malumatın ötekenden alınması muktezasınca beylerbeyi ve nüfus ve icab edenlerin esas-ı malumat olunmakta mahall-i idare icab-ı hâlde ifası..iş bu tezkire beylerbeyi divan-ı hümayununa ita kılındı.

1358/144

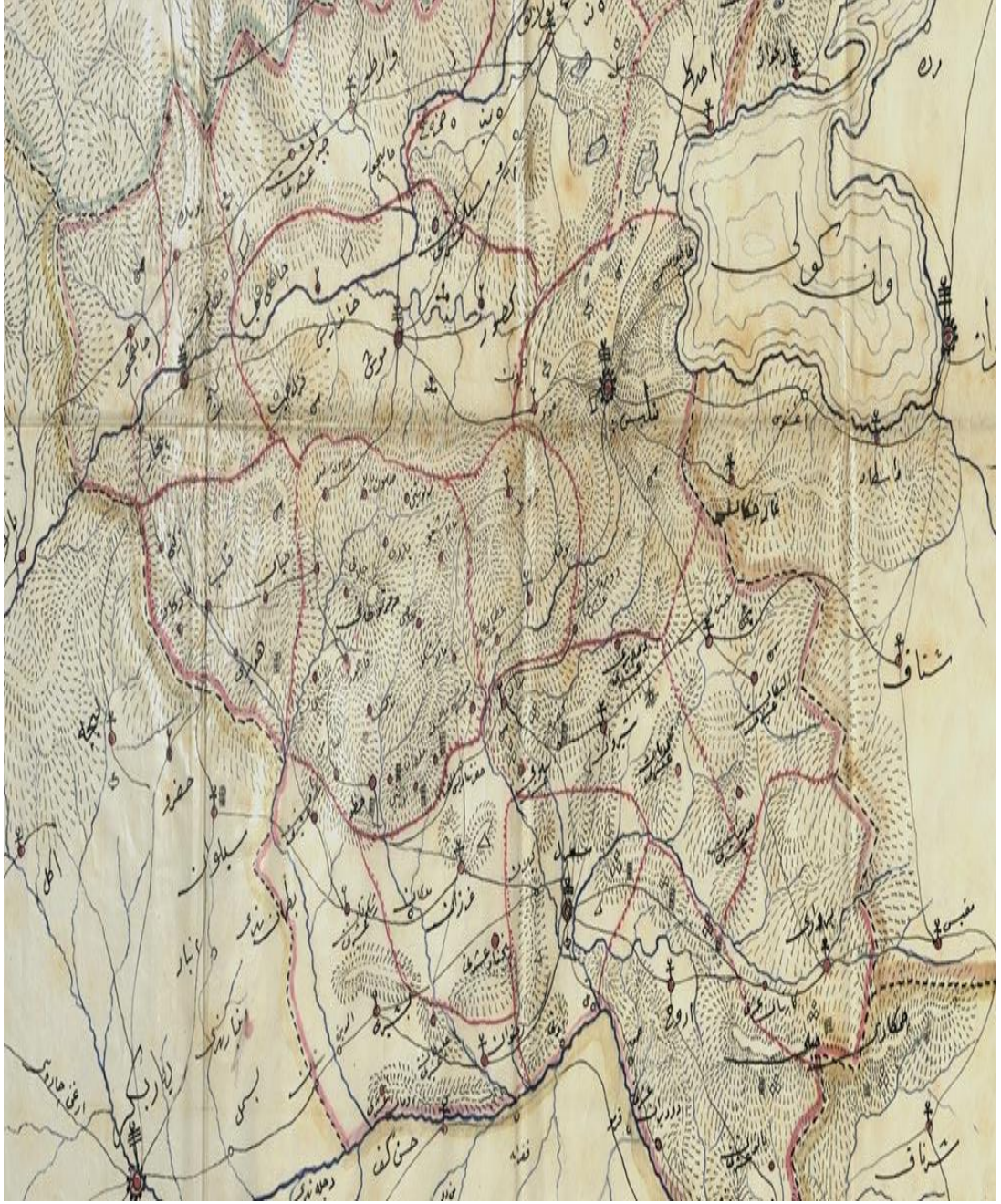
Nüsha-i asliye verilmiştir.

EKLER
(HARİTALAR)

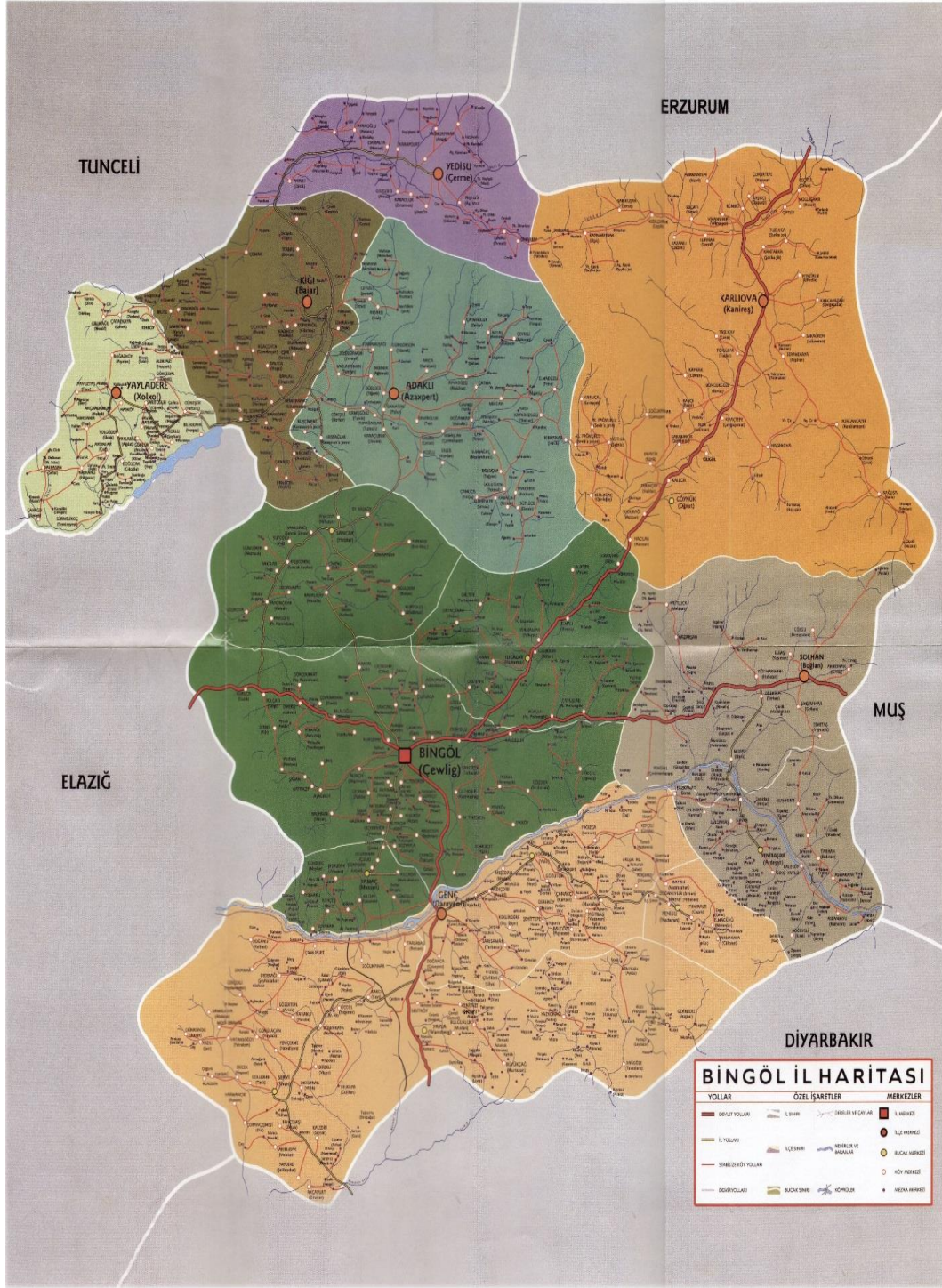
Harita-1. Genç Vilayeti idari Sınırları Haritası

(Kaynak: www.tarihharitalari.com)

Harita-2. Bitlis-Diyarbakir Vilayetleri Haritası

(www.tarihharitalari.com)

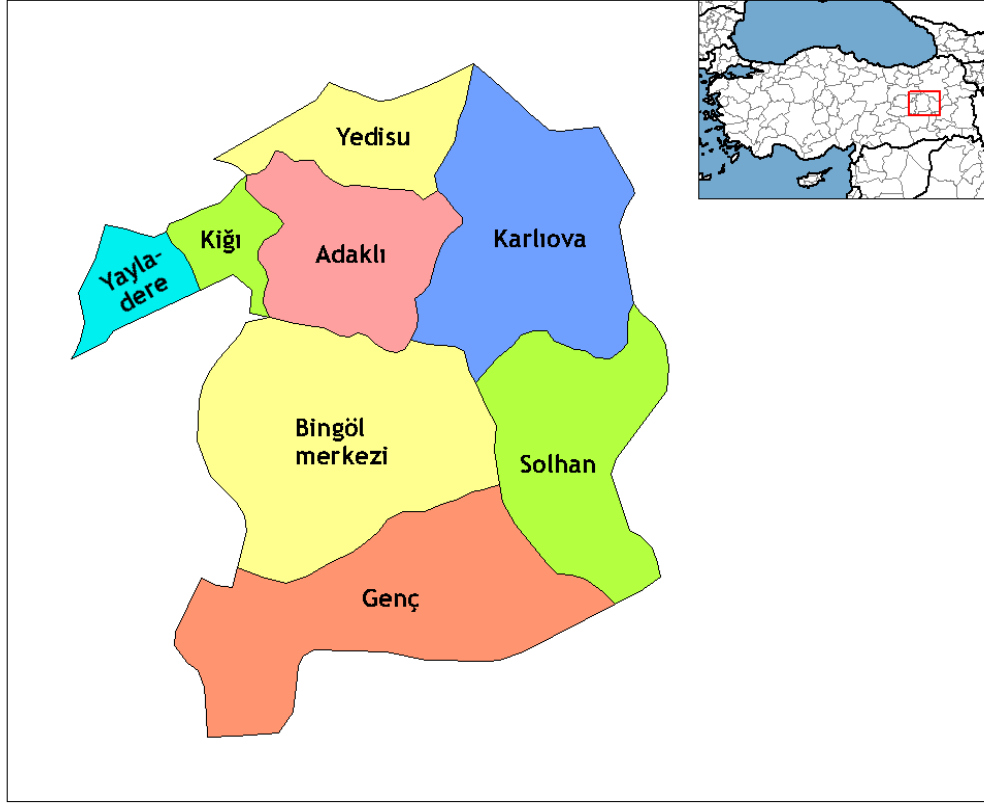
Harita-3. Bingöl İli Siyasi Haritası (Yerleşimlerin Türkçe ve Zazaca isimleri)

(Kaynak: www.havadis12.com)

Genç ilçesi ve Köyleri Haritası

(Kaynak: www.bingolsayfasi.org)

Harita-6. Bingöl İli ve İlçeleri İdari Haritası

(Kaynak: www.bingolsayfasi.org)

EKLER
(FOTOĞRAFLAR)

Fotoğraf-1: Genç Kaleköy Süleyman Bey Camii.

(Kaynak: Aydın Arık*)

* Anadolu Ajansı (AA) Bingöl Temsilcisi

Fotoğraf-2: Süleyman Bey Camii Giriş Kapısı.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-3: Süleyman Bey Camii Kitabesi.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-4: Genç Kaleköy tarihî Zindan Kalıntısı.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-5: Kaleköy tarihî Mektebin Bir Parçası.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-6: Genç Kaleköy Süleyman Bey Camii Haziresinde Bir Mezar Kitabesi.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-7: Genç Kaleköy Süleyman Bey Camii Haziresinden Bir Mezar Kitabesi.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-8: Genç Kaleköy mektebi Harabelerinden Bir kesit.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-9: Genç Kaleköy Kalesi Aşağıdan Görünümü

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-10: Genç Kalesi Surların ve Kale köyünden Bir Görünüm.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-11: Genç Kale Köyü, Kaleden Panoramik Görünüm.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-12: Genç Kalesinden Murat Nehri Havzasının Görünümü.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-13: Genç Kuba Kumbeti (Sürekli Köyü) Batıdan cephesinden Görünüm.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-14: Genç Kuba Kumbeti (Sürekli Köyü) Doğudan Görünüm.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-15: Genç Kumbeti n Cephe ve Giriş Kapısı.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-16: Genç Kumbeti Arka Cepheden Görünümü.

(Kaynak: Aydın Arık)

Fotoğraf-17: Genç Kral Kızı Kalesi Harabeleri.

Fotoğraf-17: Genç Kral Kızı Kalesi Harabeleri.

Fotoğraf-18: Genç Kral Kızı Kalesi Harabeleri.

(Kaynak:)

Fotoğraf-19: Genç Sebeterias (Kral Oğlu) Kalesi Harabeleri.

(Kaynak:)

Fotoğraf-20: Genç Sebeterias (Kral Oğlu) Kalesi Sur Kalıntıları.

(Kaynak:)

Fotoğraf-22:Genç Zağ Mağaraları Cepheden Görünümü.

(Kaynak www.bingol.gov.tr)

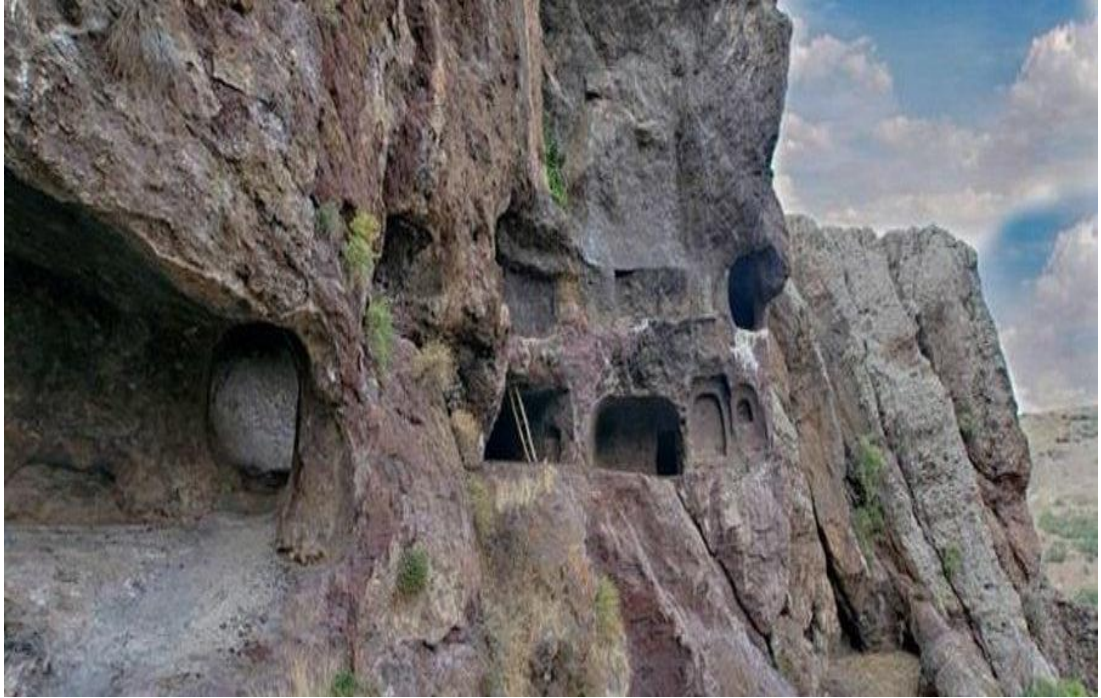

Fotoğraf-23: Genç Zağ Mağaraları İç Kısım Dinlenme Odaları.

(Kaynak: www.bingol.gov.tr)

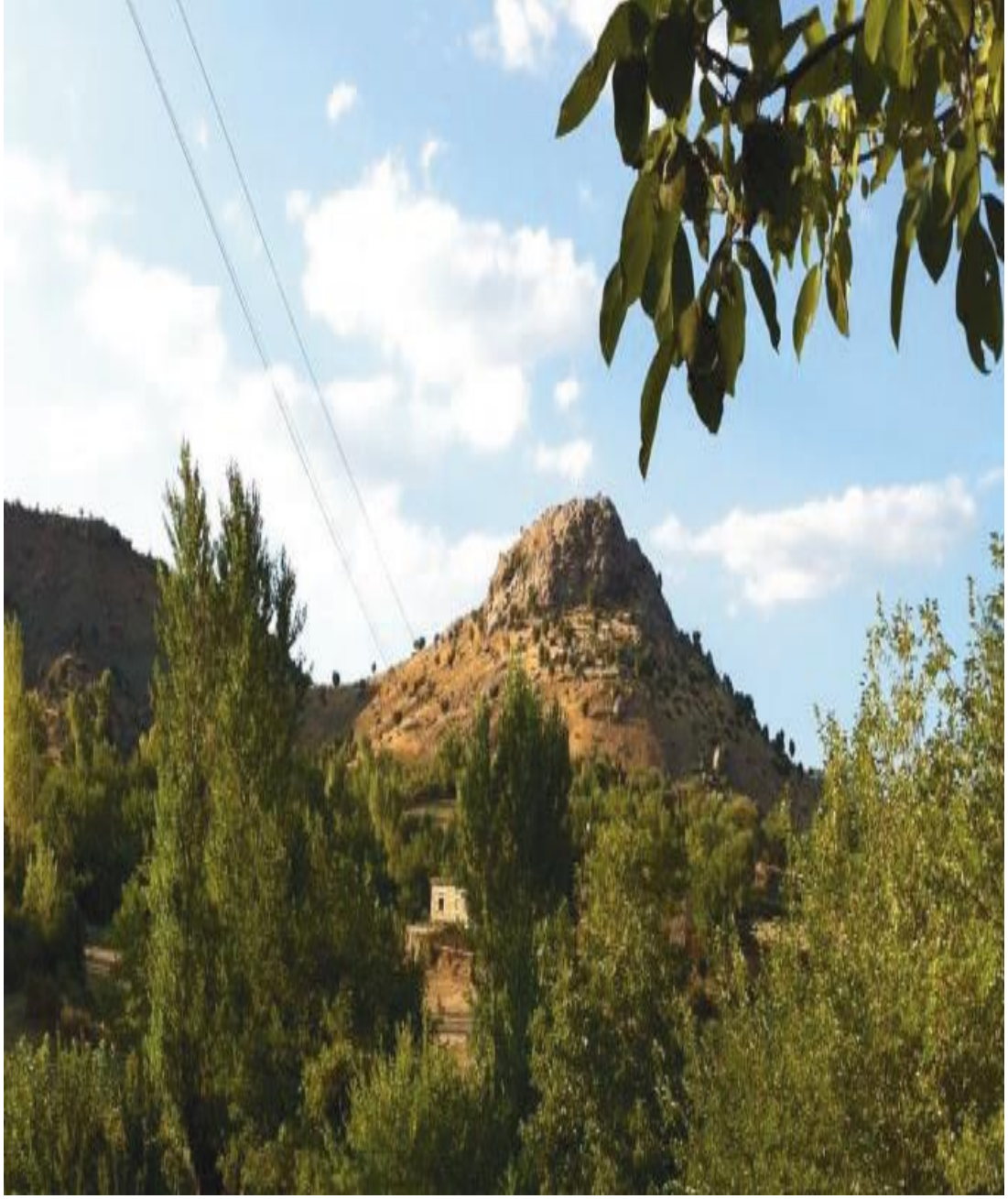

Fotoğraf-24: Genç Zağ Mağaraları İç Görünüm Oda (Kaynak: www.bingol.gov.tr;

Fotoğraf-25: Genç Zağ Mağaraları Karşıdan Görünüm.

(Kaynak: www.bingol.gov.tr)

Fotoğraf-26: Servi (Sivan) Dızd Kalesi

(Kaynak: Hidayet Samuk,* “*Servi Bölgesi ve Köyleri*” adlı makaleden)

* MEB . Öğretmen/Eğitimci

Fotoğraf-27: Sivian Gözertepe (Avnik) Maden Köşkü Genel Görünüm.

(Kaynak: Hidayet Samuk)

Fotoğraf-28: Sivian Gözertepe (Avnik) Maden Köşkü Giriş kapısı.

(Kaynak: Hidayet Samuk)

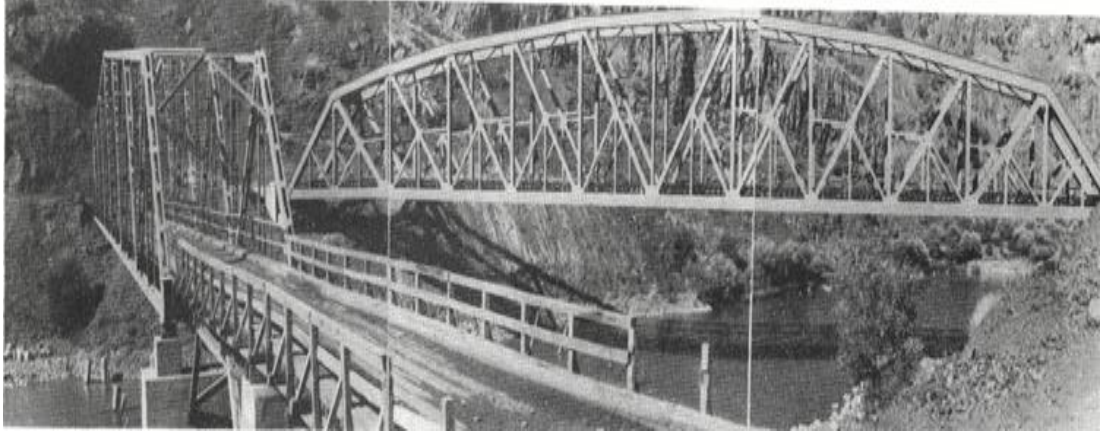
Fotoğraf-29: Sivan Kaledibi Köyü Kalesi.

(Kaynak: Hidayet Samuk)

Fotoğraf-30: Sivan-Kaledibi Köyü kale Burçlarından Bir Kesit.

(Kaynak: Hidayet Samuk)

Fotoğraf-31: Elazığ-Genç Demiryolu Güzergahı İnşaat Çalışmaları-1948

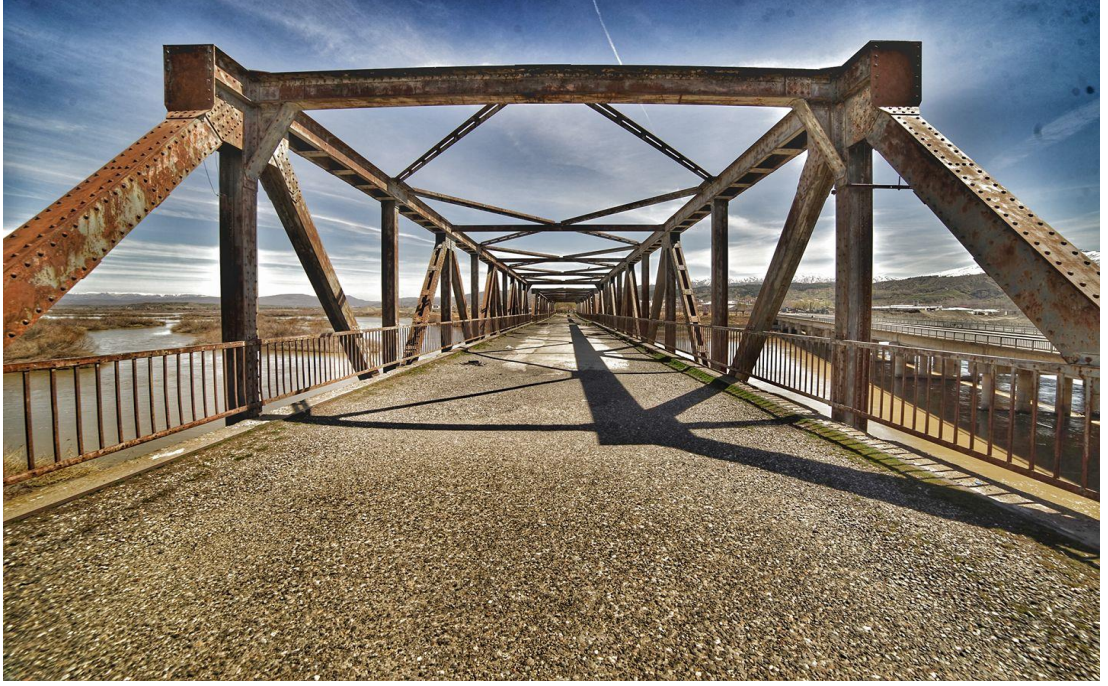
(Kaynak: Ulaştırma Bakanlığı, TCDD Demir Yolları Arşivi)

Fotoğraf-32: Genç Demiryolu ve Tren İstasyonu (Kaynak: www.gencgazetesi.com)

Fotoğraf-33: Genç Tren Garından Bir Görünüm. (Kaynak: www.havadis12.net)

Fotoğraf-3: Tarihî Genç-Bingöl Karayolu Köprüsü-1952 (www.havadis12.net)

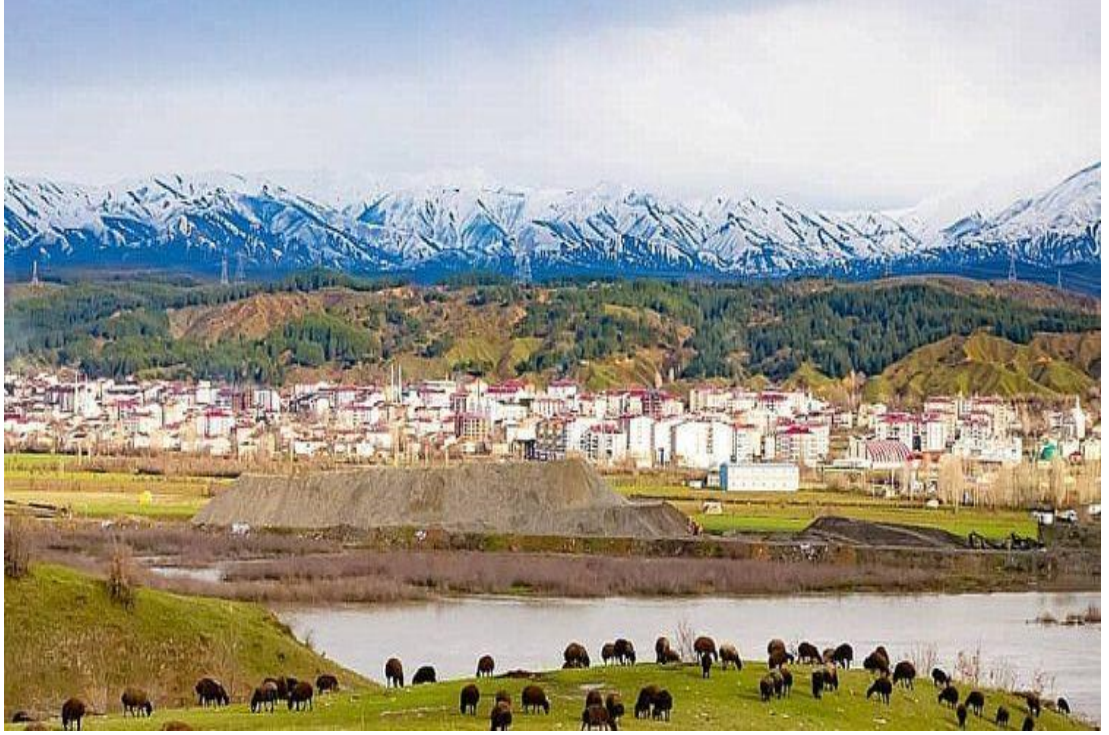

Fotoğraf-35: Tarihî Genç Demir Köprü (Kaynak: www.havadis12.net)

Fotoğraf-36: Murat Nehri Üzerinde Kayıkla Taşımacılık.

(Kaynak: www.bingolgencmazisi.com)

Fotoğraf-37: Genç İlçesi Kuzey Cepheden Görünümü (Kaynak: Genç Gazetesi)

Fotoğraf-38: Genç ilçesi ve Arka planda Genç Dağları (Kaynak: www.havadis12.net)

Fotoğraf-39: Genç İlçesinden Genel Görünüm

(Kaynak: Havadis12 Gazetesi)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Fırat ATAN
Doğum Yeri	GENÇ
Doğum Tarihi	18.09.1973

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fakülte	Eğitim Fakültesi
Bölüm	Tarih Öğretmenliği

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) IELTS (....)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	1997-2002 Genç Lisesi-Tarih Öğretmeni 2002-2008 Bingöl Lisesi-Tarih Öğretmeni 2008-2009 Genç Lisesi Okul Müdürü 2009-2011 Bingöl Lisesi-Tarih Öğretmeni 2011-Bingöl Üniversitesi-Fakültesi- Fakülte Sekreteri
Görevi/Pozisyonu	Fakülte Sekreteri-İdari Amir
Tecrübe Süresi	23 Yıl

KATILDIĞI

Kurslar ve Eğitimler	7 Aylık Yabancı Dil Kursu (İngilizce-300 saat)-2007 Teşekkür Belgesi-Asılsız Soykırım Ermeni İddaları İle İlgili Bingöl İl Sınırları İçinde Belirlenen Eski Ermeni Yerleşim Birimlerinde Yapılan Araştırma ve İnceleme-2006 Kütüphanecilik Formatörlüğü Kursu-2008 1915 Ermeni Olaylarını Değerlendirme Formatörlüğü Kursu (60 Saat)-2009 Okul Sağlığı Semineri-2008 Yeni Öğretim Programlarını Tanıtım Kursu-2009 İntel Öğretmen Eğitimi Çevrimiçi Kursu-2010 Bilgisayar Kursu- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu-2013 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu-2013 Kurumlarda İletişim-Protokol ve Yazışma Kuralları-2013 Kurum Kültürü, Takım Çalışması ve Yönetimi Eğitim seminerleri-2013 Yüksek Öğretim Mevzuatı, Disiplin ve Ceza Soruşturmaları Semineri-2016 Protokol ve Motivasyon Semineri-2016 Etik Değerler ve İş Ahlakı Semineri-2018 TS EN ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi Temel Eğitimi-2018 TS EN ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi Dökümantasyon Eğitimim-2018 TS EN ISO 9001:2015 Risk Tabanlı Proses Eğitimi-2018 TS EN ISO 9001:2015 Kalite Yönetim Sistemi İç Tetkik Eğitimi-
-----------------------------	--

	2018
Projeler	Bingölde Suyun ve Su Ürünlerinin Tanıtımı Projesi-(Tübitak Destekli -Katılımcı)-2019

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres	Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kat: 2 No: D-2-2. Kampüs/Bingöl
E-mail	fatana@bingol.edu.tr

